

ZPRAVODAJ
HISTORICKÉHO KLUBU

Časopis Sdružení historiků České republiky
(Historického klubu 1872)

Roč. 20, 2009, č. 1-2

Vydává Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) v Praze
Vedoucí redaktor: Jiří Kocian

Redakční kruh:

Karol Bílek, Josef Hrdlička, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Jiří Kocian (vedoucí redaktor), Jaroslav Pánek, Jiří Pešek, Svatava Raková, Marie Ryantová, Eduard Šimek, Petr Vorel.

Redakční rada: výbor SH ČR

Adresa:

PO BOX č. 66
110 01 Praha 01

Zveřejňováno i na internetové stránce: <http://www.matice-moravska.cz/shcr>
<http://www.phil.muni.cz>

ISSN 0862-8513

© Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), 2009

OBSAH

I. ČLÁNKY

- Markéta S k o ř e p o v á
Uzavření nového manželství jako životní strategie ovdovělých
venkovských žen (Panství Nový Rychnov, 1. polovina 19. století) 7
- Markéta R ů ž i č k o v á
Střípky ze života mládenců Jednoty bratrské aneb studenti
z Archivu Matouše Konečného 31
- Hana M i k e t o v á
Itinerář vévody Jana II. Opavsko-Ratibořského jako pramen
k fungování pozdně středověké diplomacie 62

II. MATERIÁLY

VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČR (Národní muzeum v Praze, 21. ledna 2009)

- Marie R y a n t o v á
Zápis z valného shromáždění Sdružení historiků České republiky –
Historického klubu konaného dne 21. Ledna 2009 70
- Jiří P e š e k
Jak bádáme a proč píšeme dějiny moderní vědy 72
- Marie R y a n t o v á
Zpráva o činnosti Sdružení historiků České republiky (Historický
klub 1872) od poslední valné hromady (listopad 2007) 85
- Eduard Š i m e k
Zpráva o hospodaření SH ČR v období od 1.10.2005 do 31.12.2008 89
- Karol B í l e k
Zpráva revizní komise 91

Karol B í l e k	
Pekařova společnost Českého ráje v roce 2008	
Zpráva pro valnou hromadu Sdružení historiků 21.1.2009	92
Petr L a n d r	
Informace o činnosti královéhradecké pobočky SHČR v roce 2008	93
Helena M a n d e l o v á	
Informace o činnosti Asociace učitelů dějepisu ČR pro plenární schůzi SH v roce 2009	94
Karel N o v o t n ý	
Cena Edvarda Beneše 2008	96
Marie L. N e u d o r f l o v á	
Diskusní příspěvek pro sezení Historického klubu 21.1.2009	97

III. ZPRÁVY O ČINNOSTI SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČR A KOLEKTIVNÍCH ČLENŮ SH ČR

Marie R y a n t o v á - Petr V o r e l	
Zpráva o činnosti Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) za rok 2008	101
Hana K á b o v á	
Valná hromada Pekařovy společnosti Českého ráje 28. února 2009	104
Výbor Asociace učitelů dějepisu České republiky, o. s.	
Dopis panu Mgr. Ondřeji Liškovi, ministru školství, mládeže a tělovýchovy a RNDr. Jindřichovi Kitzbergerovi, náměstkovi ministra	106

IV. Z HISTORICKÉ OBCE

Dohoda o spolupráci mezi Polskim Towarzystwem Historycznym a Sdružením historiků České republiky	110

Jan S c h w a l l e r
Činnost Kroužku pro dějiny raného novověku od roku 2001
do poloviny roku 2009-10-23 114

Helena K o h o u t o v á
Památník na Vítkově 117

V. CENA JOSEFA ŠUSTY 2008

Irena K o r b e l á ř o v á - Petr L a n d r - Dana M u s i l o v á - Marie
R y a n t o v á - Eduard Š i m e k
Cena Josefa Šusty 2008 122

VI. JUBILEA

Květa J e c h o v á
Lenka Kalinová 123

Tomáš K n o z
Mladý osmdesátník Josef Válka 123

Tomáš K n o z
Šedesátiny Jiřího Malíře 125

Jiří H r a š e
Karol Bílek 70 126

Vojtech Č e l k o
Historik Josef Harna sedemdesiatročný 128

Václav P r ů c h a
Vzpomínka na spolupráci s Karlem Jechem na Vysoké škole
ekonomické 129

VII. NEKROLOG

Vít S m e t a n a Historik Jaroslav Hrbek	132
Vojtech Č e l k o Za Zdeňkom Urbanom	133
Michaela H r u b á – Jaroslav R o k o v s k ý Jan Kuklík	134
Michal S t e h l í k Za profesorem Janem Kuklíkem	135

I. ČLÁNKY

V rubrice Články otiskujeme studentské práce oceněné v soutěži Sdružení historiků ČR o Cenu Josefa Šusty. V roce 2009 byly oceněny následující soutěžící: Markéta Skořepová Uzavření nového manželství jako životní strategie ovdovělých venkovských žen (Panství Nový Rychnov, 1. polovina 19. století), Markéta Růžičková za práci Strípky ze života mládenců Jednoty bratrské aneb studenti z Archivu Matouše Konečného, Hana Miketová za práci Itinerář vévody Jana II. Opavsko-Ratibořského jako pramen k fungování pozdně středověké diplomacie.

Uzavření nového manželství jako životní strategie ovdovělých venkovských žen (Panství Nový Rychnov, 1. polovina 19. století).

I. Vymezení tématu, literatura, prameny, metody

Zahraniční literatura často zmiňuje úsloví „veselá vdova“ jako obrat, kterým byly v minulosti častovány zejména mladé ovdovělé ženy, které si po manželově smrti užívaly nabyté svobody i majetku a jejich prvořadou starostí bylo rychle a dobře se vdát.¹ Pro české venkovské prostředí jej zatím nelze konkrétně doložit, lze ale předpokládat, že podobné narážky se objevovaly i zde.² Vícečetné sňatky vdov³ jsou přitom zajímavým fenoménem, odrážejícím celou řadu demografických, hospodářských a společenských okolností. Zároveň se v nich zrcadlí formování a vliv sociální sítě, která dotyčné ženy obklopovala. Rodina, širší příbuzenstvo i sousedé sledovali kroky ovdovělé ženy a do značné míry ovlivňovali její rozhodování. Rozhodnutí vstoupit či nevstoupit do nového manželství, stejně jako výběr nového partnera, však záviselo především na vdově samé. To vnáší do celé problematiky osobní rozměr a další zajímavou perspektivu.

V souvislosti se sňatečností bývají velmi často zmiňovány osobní a rodinné strategie, směřující k zajištění dostatečného majetku a potvrzení společenského postavení a „cti“ jedince i celé rodiny. Z tohoto úhlu pohledu se svatba vdovy nejeví jako projev „veselosti“, ale spíše jako promyšlený čin, kterému předcházelo pečlivé zvážení všech společenských a ekonomických důsledků vstupu do nového manželství. Často se také předpokládá, že druhý sňatek byl pro ovdovělou ženu nutností, výsledkem tíživé finanční situace, tlaku sociálního prostředí a v neposlední řadě potřeby mužské opory a zastoupení. Je možné vidět ve sňatcích venkovských vdov

¹ Lynn ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy*, Praha 2005, s. 99; Merry E. Wiesner, *Women and gender in early modern Europe*, Cambridge 2000², s. 91.

² Připomenout lze například česká přísloví „Žena muže želí, dokud se nezavře zelí“, „Žena umírá a muž si jinou vybírá“. František Ladislav ČELAKOVSKÝ, *Mudrosloví národu slovanického v příslovích*, Praha 1978, s. 242.

³ Vzhledem k tomu, že se ve zkoumané lokalitě v daném období pouze dvě ženy vdaly třikrát, je možné ze stylistických důvodů mluvit o „druhých“ sňatcích vdov, aniž by tak docházelo k výraznému zkreslení.

nějakou „danost“ či pravidlo? Nebo v nich lze spatřovat především výsledek osobního rozhodování každé konkrétní ženy? Existovaly v okolnostech sňatků vdov nějaké zákonitosti, nebo byly ovdovělé ženy schopny pružně se přizpůsobit aktuální situaci?

Zájem o dějiny žen, nesený a podporovaný zpočátku především feministickým hnutím, dal vzniknout celé řadě prací, zkoumajících nejrůznější aspekty života žen v minulosti.⁴ V českém prostředí zatím chybí rozsáhlé syntetizující monografie, přesto lze zmínit řadu zajímavých a podnětných prací na toto téma.⁵ Jejich společným jmenovatelem je však zájem především o vyšší a střední vrstvy. Venkovským ženám bylo dosud věnováno poměrně málo pozornosti, připomínány byly především v pracích o dějinách obyvatelstva.⁶ Studií, v nichž hlavní úlohu hrají obyčejné ženy z venkovského prostředí, je zatím poskrovnu a lze říci, že bádání o nich zatím poskytuje více otázek než odpovědí.⁷

V souvislosti s genderovými dějinami devatenáctého století je bádána a vyzdvižována především účast žen na rozvíjejícím se národním hnutí a počátky ženské emancipace.⁸ Z těchto prací pak bývají venkovanky zcela vytěsňeny, za příklad může sloužit kniha *Naše prababičky feministky*. Pavla Horská, autorka, která se

⁴ V rámci této práce samozřejmě není možné podat podrobný přehled literatury k vážící se k tématu, výčet citovaných studií je pouze výběrový. Z prací, které vyšly v českém překladu, lze jmenovat: Gisele BOCKOVÁ, *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 2007. Na otázky rozvoje ženského hnutí se orientuje: L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*.

⁵ Přehled a zhodnocení významných monografických prací českých historiků o dějinách žen podává: Jana RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, Kuděj, časopis pro kulturní dějiny 1–2, 2005, s. 159–173. Zajímavé příspěvky přinášejí i sborníky: Milena LENDEROVÁ (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002; Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie. (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. – 28. dubna 2006)*, Pardubice 2006.

⁶ Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962; Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990; Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva našich zemí*, Praha 1996.

⁷ Postavením žen v české venkovské společnosti v souvislosti s utužováním poddanství se věnuje studie zahraničních badatelů: Sheilah OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku*, *Historická demografie* (dále HD) 22, 1998, s. 5–49. Možnosti a perspektivy výzkumu dějin raně novověkých venkovských žen předložil Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století)*, *Československá historická ročenka* 2001, s. 223–235. Nejnověji byly možnosti a výsledky dosavadního bádání shrnuty ve studii Alice VELKOVÉ, *Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti*, in: Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 125–144.

⁸ Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999; Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k motlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; Marie NEUDÖRFLOVÁ, *České ženy v 19. století*, Praha 1999.

často zabývá dějinami venkovského obyvatelstva, se v tomto případě zaměřila na městské vrstvy a své vlastní prababičky, jihočeské selky, odsunula do pozadí již na prvních stránkách knihy.⁹ Cílenou emancipaci, které by směřovala přes vzdělání, výdělečnou činnost a politické ambice, natož vědomé přihlášení se k feminizmu lze od venkovských žen devatenáctého století sotva očekávat. To však neznamená, že na venkově nežily ženy schopné samostatného života a rozhodování. Možnost k osamostatnění přicházela zpravidla právě v okamžiku ovdovění, kdy se žena poprvé ve svém životě vymykala rodinným mužským autoritám.

Systematický zájem o výzkum vdovství lze datovat do počátku osmdesátých let dvacátého století.¹⁰ V české historiografii je ovšem toto téma poměrně ojedinelé. Jeho možnosti naznačil krátký článek Antoinette Fauve-Chamoux, který se ovšem týká situace ve Francii 17. století.¹¹ Postavení ovdovělých žen v raně novověké venkovské společnosti zkoumala Dana Štefanová. Především na základě pozemkových knih a suplik se zabývala majetkovým zázemím vdov, dědickou praxí i potíže, se kterými se ovdovělé ženy potýkaly.¹² Samostatné ovdovělé hospodyně se staly tématem studie Alice Velkové. Její velkou předností je zaměření na konkrétní osudy, osobní postoje a strategie žen, které ztratily manžela.¹³ Zmíněné práce jsou velmi podnětné, zanechávají však množství nezodpovězených otázek a dostatek prostoru pro další bádání.

Důvodem, proč historikové ve svých výzkumech preferují příslušnice vyšších vrstev, je bezesporu charakter písemných zpráv, které se venkovských žen týkají. Zcela chybí dokumenty osobní povahy, které by umožnily podrobněji nahlédnout do světa venkovských žen. Nezbývá, než se spolehnout na prameny úřední provenience, především písemnosti evidenční povahy: matriky, soupisy obyvatel, pozemkové knihy, smlouvy, kšafy, zápisy pozůstalostních řízení. Předkládaná práce je založena na výzkumu provedeném pro centrální část bývalého arcibiskupského

⁹ P. HORSKÁ, Naše prababičky feministky, s. 6–7.

¹⁰ Ida BLOM, *The history of widowhood: A bibliographic overview*, Journal of family history 16, 1991, č. 2, s. 191–210.

Antoinette FAUVE – CHAMOUX, *K historii vdov*, HD 23, 1999, s. 15–28.

¹² Dana ŠTEFANOVÁ, Zur Stellung von Witwen in ländliche Gesellschaften den Frühen Neuzeit zwischen 1558 und 1750, in: Václav BŮŽEK – Dana ŠTEFANOVÁ (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001, (= Opera Historica 11), s. 197–217. Táž, *Vdovy v raném novověku. Studie k právnímu postavení a jednání „viditelných žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi lety 1550–1750*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 51, 2002, č. 49, s. 49–69.

¹³ Alice VELKOVÁ, *Sebevědomé, nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století*, in: Milan VOJÁČEK (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy, Praha 2007, s. 321–340.

panství Nový Rychnov na Pelhřimovsku,¹⁴ kde se překrývala správní působnost panství s obvodem stejnojmenné farnosti.¹⁵ Chronologicky je vymezena přibližně lety 1785 – 1855, přičemž tento rozsah je dán především dochovaností pramenů.

Základní prosopografické údaje o obyvatelstvu poskytují matriční záznamy. Matriky narozených, oddaných a zemřelých jsou pro farnost Nový Rychnov dochovány v souvislé řadě od roku 1785.¹⁶ Matriky byly vedeny podle tehdy platných předpisů a lze je považovat za relativně spolehlivý pramen.¹⁷ Cenným podkladem pro nahlédnutí do struktury zdejších rodin jsou zповědň seznamy, připravované každoročně při příležitosti povinné velikonoční zповědi. Dochovaly se v archivu farního úřadu v souvislé řadě pro období 1833 – 1855.¹⁸ Hierarchicky zaznamenávají všechny členy jednotlivých domácností včetně malých dětí, podruhů a čeledě. Přinášejí údaje o věku a zaměstnání osob všech sociálních vrstev, lze z nich vyčíst podrobné informace o složení domácností i postavení jejich členů.¹⁹

Z velkostatkových písemností byly využity pozemkové knihy.²⁰ Do nich bývaly zapisovány transfery poddanského majetku spojené s prodeji, předáváním a dědictvím pozemků a usedlostí. Kromě zápisů zakládajících držbu usedlostí zde lze nalézt zápisy věna i celé svatební smlouvy, dlužní pohledávky, dohody o postoupení gruntů a výměnkářské smlouvy. Na pozemkové knihy navazují knihy smluv z let

¹⁴ Základní přehled o dějinách a hospodářské situaci na panství podávají dobové topografie: Jaroslauš SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen. Vierzehnter Theil, Taborer Kreis*; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Taborer Kreis*, Praha 1842; Johann Trajer, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862. Jedinou prací o dějinách Nového Rychnova a jeho okolí je Jan Pavel HILLE, *Farní osada Novorychnovská v Tábořsku. Náčrtek historicko-místopisný*, Praha 1895.

¹⁵ Do výzkumu bylo zahrnuto městečko Nový Rychnov a okolní obce Milíčov, Hojkov, Chaloupky, Lešov, Těšenov, Trsov, Řeženčice, Dolní Hutě.

¹⁶ Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje, Farní úřad* (dále FÚ) *Nový Rychnov*, knihy č. 1, č. 3–5, č. 7–9, č. 11–14, č. 18.

¹⁷ Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen* (se zvláštním přihlédnutím k historické demografii), *Sborník archivních prací* (dále SAP) 20, 1970, s. 425–457; Týž, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 40–58.

¹⁸ *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku se zabývá Lenka MARTÍNKOVÁ, Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku. (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století)*, *Archivní časopis* 55, 2005, s. 89–116.

¹⁹ Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno – Státní okresní archiv (dále SOkA) Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14–34, knihy č. 14–34. Vzhledem ke každoroční aktualizaci zповědň seznamů je možné tento pramen považovat za spolehlivý, co se týče informací o zaznamenaných osobách a jejich rodinném stavu. Problémem je někdy věk osob, který lze snadno ověřit v matrikách, někdy se objevují nepřesnosti v identifikaci čeledě a podruhů.

²⁰ Národní archiv (dále NA) Praha, *Archiv pražského arcibiskupství* (dále APA), *Velkostatek* (dále VS) *Nový Rychnov*, inv. č. 1436, sign. 185 Pelhřimov; Tamtéž, inv. č. 1437, sign. 174 Pelhřimov; Tamtéž inv. č. 1439–1443, sign. 180 Pelhřimov – 184 Pelhřimov. Gruntovní knihy byly založeny většinou ve třicátých letech 18. století a byly vedeny až do poslední čtvrtiny 19. století. Byly vedeny vždy pro dvě až tři obce, zápisy pro jednotlivé vsi a městečka byly odděleny. Zápisy byly dále činěny podle reálných folií. Knihy jsou opatřeny rejstříky.

1799–1851, obsahující dohody mezi poddanými, svatební a kupní smlouvy, písemnosti ohledně dluhů i vyjednávání pozůstalostí.²¹ Ve všech těchto písemnostech se ženy objevují v nejrůznějších rolích: jako dědičky, nevěsty vstupující do manželství, spolumajitelky či držitelky usedlostí, správkyně sirotčího majetku, výměnkářky či matky nastupujících hospodářů.²²

Postupně se vyčleňovala agenda ohledně pozůstalostních řízení.²³ Zde se vdovy objevují ve dvou možných situacích, buď jako dědičky zesnulých manželů, nebo (poměrně zřídka) jako testátorky a původní majitelky rozdělovaného jmění. Inventurní soupisy jmění umožňují také pohled do majetkového zázemí a každodennosti venkovských rodin. Tyto prameny jsou velmi přínosné, protože vyřízení pozůstalosti po zesnulém bylo povinné pro všechny vrstvy obyvatelstva, díky čemuž je možné nahlédnout i do chudších domácností domkářů a podruhů.

Údaje získané excerpací pramenů byly vkládány do jmenné počítačové databáze. Základem pro vytvoření záznamu v této databázi byla kombinace údajů z úmrtních matrik,²⁴ ve kterých je v ideálním případě zaznamenána smrt obou členů manželského páru.²⁵ Tyto dva záznamy poskytly řadu informací: jméno vdovy a jejího partnera či partnerů, jejich úmrtní věk, místo, kde dožili, povolání, kterým se zabývali. Data byla dále doplňována, především o okolnosti sňatku, informace o sociálním zařazení, místu bydliště, dětech narozených v manželství. Zaznamenávány byly údaje o majetkoprávních vztazích členů rodiny a jejich ekonomickém zázemí, získané excerpací pozemkových knih, pozůstalostí a svatebních smluv.²⁶

²¹ NA Praha, APA, VS *Nový Rychnov*, inv. č. 1456–1458, sign. 191 Pelhřimov – 193 Pelhřimov.

²² Nevýhodou pozemkových knih je orientace na majitele usedlostí a jejich rodiny, o situaci chudších vrstev společnosti poskytují jen velmi málo informací. Například svatební smlouvy byly obvykle uzavírány především mezi sedláky, případně chalupníky. Jana MRÁZKOVÁ, „*Přislíbují sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.*“ *Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*, HD 29, 2005, s. 60–61.

²³ Dochovaly se knihy kšaftů a pozůstalostí z let 1799–1846: NA Praha, APA, VS *Nový Rychnov*, inv. č. 1459–1462, sign. 201 Pelhřimov – 204 Pelhřimov. Využit lze i poměrně velké množství spisů z let 1779–1850: Tamtéž, inv. č. 1513, kart. 335–344. Spisy jsou řazeny podle let do fasciкулů, přičemž každý spis nese exhibiční číslo. Soubory spisů pro některé roky mají dochované elenchy, které někdy nesou jmenný rejstřík projednávaných pozůstalostí. V rámci pozůstalostního řízení se v ideálním případě dochoval úvodní formulář (často v podobě elenchu spisu), kšaft či jeho parafráze, inventář pozůstalosti zemřelého a výkaz ohledně rozdělení majetku, případně zápisy dalších projednávání pozůstalosti.

²⁴ Podobný postup využívá například Alain BIDEAU, *A demographic and social analysis of widowhood and remarriage: The example of the castelany of Thoissey-en-Dombes, 1670–1840*, *Journal of family history*, 1980, s. 32–33.

²⁵ Excerpce matrik zemřelých byla zahájena v nejzazším možném momentě, tedy v roce 1785 a dovedena do roku 1855. Rok 1855 byl zvolen jako konečný, protože z tohoto období pochází poslední ze zpovědních seznamů, důležitých pro výzkum struktur domácností. V tomto období navíc utichá výpovědní schopnost gruntovních knih a dalších pramenů.

²⁶ Ve své finální podobě databáze obsahuje jména 641 žen, které během svého života alespoň jednou ovdověly. Bohužel u řady žen nebylo možno dohledat všechny údaje, přičemž nej-

Každý záznam je tak výsledkem analýzy celé řady pramenů a kombinací informací v nich obsažených.²⁷

Využívané prameny výrazně ovlivňují metodologické postupy, které lze při studiu dějin (ovdovělých) venkovských žen využívat. Ženy přirozeně hrají klíčovou úlohu v otázkách kladených historickou demografií. Jejich nevýhodou je velká zobecňující tendence, jež na místo skutečných bytostí staví jakousi průměrnou „ženu“. Mnohem zajímavější je kombinace historickodemografických přístupů s pečlivým prosopografickým výzkumem směřujícím k výzkumu životních cyklů a dějin rodiny.²⁸ Velmi přínosné jsou postupy historiků sociálních dějin, kteří v souvislosti s hospodářskými tématy začali zkoumat problematiku pozemkové držby, majetkového zázemí a s tím související otázky dědické praxe, předávání usedlostí, sňatkových strategií a sociální mobility.²⁹ Tímto způsobem lze odpovědět nejen na statistické otázky, týkající se počtu vdov, délky trvání manželství a vdovství, věku při ovdovění a počtu dětí v rodině. Je možné zkoumat majetkovou situaci a rodinné zázemí těchto žen i další aspekty jejich života před a po ovdovění. Výzkum sociální praxe obyvatel venkova je velmi důležitý také proto, že ukazuje, jakým způsobem se její aktéři dokázali vyrovnat s obvyklými normami, obejít je či uzpůsobit natolik, aby lépe naplňovaly jejich představy o vlastním životě.

Koncept sociálních dějin svou snahou začlenit do historie obyčejné lidi uvolnil v sedmdesátých letech 20. století prostor také pro výzkum dějin žen.³⁰ V polovině

častějším důvodem je neúplnost pramenů ze staršího období nebo odchod ženy mimo zkoumaný prostor.

²⁷ Vzhledem k uvedené skutečnosti u jednotlivých „příběhů“ je odkazováno pouze na pramen, který je pro jeho rekonstrukci klíčový, nikoli na všechny prameny, ve kterých se dotyčné osoby objevují.

²⁸ Zásadní je v tomto smyslu metoda rekonstrukce dějin, jejíž postupy přibližuje například: Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, HD 2, 1968, s. 72–83.

²⁹ Z novějších prací českých autorů lze výběrově jmenovat: Josef GRULICH, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku. Vřesecká rychta v letech 1625–1825*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 65, 1996, s. 34–42; Týž, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, Studie k sociálním dějinám (dále SSD) 6, 2000, s. 117–136; Dana ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558–1750*, HD 22, 1998, s. 107–144; Alice KLÁŠTERSKÁ-VELKOVÁ, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a 1. polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Kůty u Štáhlav)*, HD 21, 1997, s. 93–131; Táž, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století*, HD 22, 1998, s. 145–168; Táž, *Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy*, HD 27, 2003, s. 173–224; Táž, *Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, SSD 6, 2001, s. 145–156.

³⁰ Spojení sociálních a ženských dějin zdůrazňuje: Laura Lee DOWNS, *From women's history to gender History*, in: Stefan BERGER – Heiko FELDNER – Kevin PASSMORE (edd.), *Writing history. Theory and practice*, London 2003, s. 264–266; Dana MUSILOVÁ, *Možnosti uplatnění gender v sociální historiografii*, SSD 8, 2001, s. 45–52.

sedmdesátých let se tak objevil koncept genderu, který rozlišuje mezi biologickým pohlavím a kulturně podmíněnou představou feminity či maskulinity a předpokládá především výzkum vztahů mezi pohlavími.³¹ Dějiny venkovských vdov jsou poněkud opomíjenou součástí dějin žen. Absence pramenů osobní povahy vylučuje zkoumání pocitů vdovy, nebo soukromé pohnutky, které ovlivňovaly její rozhodování. Je ale možné se ptát, jaký byl další život této ženy. Zůstala sama, nebo znovu vstoupila do manželství? Pokud se neprovdala, odešla do ústraní na výměnek, nebo se ujala role hlavy rodiny a řízení usedlosti? Bylo samostatné hospodaření ovdovělé ženy krátkodobým východiskem z nouze nebo dlouhou a významnou životní etapou? Do jaké míry se změnila ekonomická situace ženy po smrti manžela? Jak vypadaly domácnosti ovdovělých žen? Zajímavé je také srovnání každodennosti vdov se situací žen žijících jinou fází životního cyklu, tedy manželkami a neprovdanými ženami. Genderová perspektiva nabízí otázky ohledně postavení vdov ve venkovské společnosti především vůči mužům – hospodářům a vdovcům.³² Otázka druhého sňatku ovdovělých žen je také velmi zajímavá. Jaké ženy znovu vstupovaly do manželství? Po jak dlouhé době? Čím byl druhý sňatek limitován? Jaký vliv měl na jeho uzavření věk ženy, její majetková situace a rodinné zázemí? Za jaké muže se vdovy vdávaly? Byly žádanými nevěstami a mohly si novým sňatkem „polepšit“, nebo naopak neměly na výběr?

Předcházející úvahy směřující především k osudům konkrétních lidí vymezují další významné metodologické východisko, totiž mikrohistorickou metodu výzkumu, která umožňuje zaostřit pohled na jednotlivce a jeho sociální síť. Mikrohistorii je „nutné chápat především jako vědu o skutečném životě“,³³ která každou sociální akci nahlíží jako výsledek individuálního jednání, výběru a rozhodování tváří v tvář dobové normativní realitě.³⁴ V tomto pojetí jsou společnost a sociální vazby studovány nikoli jako výsledek daných skutečností, ale jako proměnlivé individuální vztahy existující mezi stále se měnícími okolnostmi. Mikroanalytický postup vychází z makroanalýzy, sledované detaily nepřestávají být součástí určité struktury. V případě venkovského obyvatelstva lze pro objasnění celospolečenského kontextu využívat statistické metody, výzkum rodinných struktur, ekonomických vztahů re-

³¹ O evoluci vedoucí od feminismu přes dějiny žen ke genderu blíže: Joan W. SCOTT, *Women's History*, in: Peter BURKE (ed.), *New perspectives on historical writing*, Cambridge 1992, s. 43–70; Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie. (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 19–32.

³² Výzkumu mužského vdovectví nebyla věnována takřka žádná pozornost ani světové historiografii. I. BLOM, *The history of widowhood*, s. 203–204.

³³ Josef GRULICH, *Zkoumání „maličností“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČCH 99, 2001, s. 530.

³⁴ Giovanni LEVI, *On microhistory*, in: Peter BURKE (ed.), *New perspectives on historical writing*, Cambridge 1992², s. 97–119.

gionu i lidové kultury.³⁵ „Zkoumání maličností“ v žádném případě nelze zaměňovat s ilustrativním přístupem.³⁶

II. Venkovské vdovy na přelomu 18. a 19. století

Raný novověk vytvořil nepříliš příznivý pohled na ovdovělé ženy a zdá se, že většina badatelů tento pesimismus sdílí. Ženy, které ztratily manžela, byly považovány dílem za „veselé vdovy“, dílem za obtížné a potřebné členy městské či venkovské společnosti.³⁷ Historikové soudí, že vdovství znamenalo neodvratný sociální propad, chudobu a někdy i existenční potíže.³⁸ Lynn Abramssová uvádí, že „ať už bylo ekonomické zázemí ovdovělé ženy jakékoli, její nové postavení po manželově smrti nestálo za nic“.³⁹ Vdovy měly nejednoznačné postavení, protože ovdovění znamenalo získání nezávislosti ve světě, kde ženy měly být závislé. Společnost hodnotila a rozdělovala ženy podle jejich manželského statutu a očekávala, že by měly být podřízeny mužské autoritě, tedy otci nebo manželovi. Osamělé vdovy, jakožto ekonomicky nezávislé, sexuálně zkušené a nadto zbavené dohledu muže, překračovaly obvyklou genderovou roli a bývaly tudíž podezřelé.⁴⁰ Ovdovělé ženy měly často potíže se získáním obživy pro sebe a své děti.⁴¹ „Snesitelnější“ se jejich postavení jeví pouze ve srovnání s nikdy neprovdanými „starými pannami“. V porovnání s nimi měly vdovy přece jen „veřejné a nezávislé místo v patriarchální společnosti“ raného novověku.⁴²

Z těchto důvodů byl přijímán názor, že pro ovdovělou ženu je lépe vstoupit do nového manželství. Především mladé, bezdětné a zajištěné vdovy byly zároveň žádanými partnerkami. Názory historiků na problematiku nových manželství vdov zpravidla nebývají příliš optimistické. Hovoří o domluvených sňatcích, necitovosti

³⁵ Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 98–105.

³⁶ Naopak, podrobnou a náročnou analýzu, kterou mikrohistorie předpokládá, plně vyjadřuje výrok Jacquese Revela: „Why make things simple when one can make them complicated.“ K Revelově názoru na mikrohistorii blíže G. LEVI, *On microhistory*, s. 113–114.

³⁷ M. E. WIESNER, *Women and gender*, s. 90–93; L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 93–96. V českém prostředí je výzkum názorů na vdovy a vdovství teprve v počátcích, srov. Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 149–159.

³⁸ A. FAUVE – CHAMOUX, *K historii vdov*, s. 25; Martin RHEINHEIMER, *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850*, Praha 2003, zejména s. 44–46.

³⁹ L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 97.

⁴⁰ M. E. WIESNER, *Women and gender*, s. 90–92. Očekávané postavení ženy v raně novověké společnosti vyjadřuje výraz, že žena měla být „married or to be married“.

⁴¹ Tento problém je patrný i pramenech týkajících se farnosti Nový Rychnov. Dochovány jsou tři seznamy příjemců příspěvků na chudé z let 1818, 1853 a 1855, ze kterých je patrné, že většinu almužen získávaly osamělé ženy. MZA Brno – SOKA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 304, kart. 35; Tamtéž, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 81, kart. 14.

⁴² Amy M. FROID, *Never married. Single women in early modern England*, Oxford 2007, s. 16–17.

či brutalitě manželských svazků.⁴³ Někteří dokonce považují schopnost uzavřít druhý sňatek za základní předpoklad vdovství.⁴⁴ Je ovšem možné přijmout i opačný názor, podle kterého záleželo rozhodnutí pro nebo proti novému sňatku především na ženě samotné a jejich osobních schopnostech a preferencích.⁴⁵

Vědomí zodpovědnosti a případných rizik jistě velmi ztěžovalo postup ovdovělé ženy. Vdova musela zvážit nejen své osobní preference, ale také majetkovou a sociální situaci, dobové konvence a především potřeby a názory rodiny. Vzhledem k uvedeným skutečnostem bylo sice rozhodování vdovy o vlastním osudu do značné míry samostatné, málokdy však mohla ovdovělá žena jednat opravdu „svobodně“. To však neznamená, že by jednání ovdovělých venkovanek schematicky odpovídalo demografickým, právním a majetkovým okolnostem. Naopak při sledování konkrétních případů je zřejmé, že svá rozhodování pružně přizpůsobovaly rodinným a sociálním poměrům. V jejich chování je možné sledovat osobní a rodinné strategie, které měly vdově a její rodině napomoci nejen přežít, ale také naplnit představy o vlastním životě.

Klíčovou roli v postavení ovdovělé ženy hrálo ekonomické zajištění, tedy majetek a ženin právní nárok k němu. Na konci 18. století se český venkov do značné míry řídil pravidly Koldínova zákoníku.⁴⁶ Ve venkovské právní praxi se uplatňovalo především majetkové společenství členů rodiny.⁴⁷ Změny v právním postavení obyvatel venkova přinesla především osvícenská epocha. V roce 1787 vešel v platnost dvorský dekret, který oproti dřívějším zvykům preferoval nejstaršího syna jakožto hlavního dědice zemřelého hospodáře. Toto nařízení bylo zdůvodněno častými sňatky matek osiřelých, nezletilých dědiců. Kvůli nim docházelo de facto ke zcizování gruntů otčímy, jejichž pravomoci měly být celkově oslabeny.⁴⁸ Podle následujících dodatků ovdovělá matka dospělého syna měla povinnost mu grunt předat, což do značné míry omezilo výhlídky ovdovělých žen na nový sňatek.⁴⁹ Zmíněná nařízení se však v praxi patrně neosvědčila, protože patent císaře Leopold-

⁴³ Jeremy BOULTON, London widowhood revisited: the decline of female remarriage in the seventeenth and early eighteenth centuries, *Continuity and change* 5, 1990, s. 323–355.

⁴⁴ B. A. HOLDERNESS, Widows in pre-industrial society: an essay upon their economic functions, in: Richard M. SMITH (ed.), *Land, kinship and life-cycle*, Cambridge 2002, s. 428.

⁴⁵ A. VELKOVÁ, *Sebevědové nebo zoufalé*, s. 324–325, 338–339.

⁴⁶ V této souvislosti lze zmínit především preferovanou výšku obvěnění tzv. „třetinou výš“ a třetinový dědický podíl určený pro vdovce i vdovu. Další variantou bylo „vzdání statku“ mezi manželi, které do budoucna znamenalo rovné dědické díly pozůstalého manžela s dětmi. V případě nového sňatku měla vdova vydělit z pozůstalosti svůj díl a složit podíly sirotkům, které samozřejmě nesměla šidit. Josef JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou*, Praha 1876, s. 102–111 (§ CXXXVII – § CLIX).

⁴⁷ Vladimír PROCHÁZKA, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, s. 400–404.

⁴⁸ Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské 1791–1850*, Archiv český 25, Praha 1910, s. 158–159, 168–173.

⁴⁹ A. VELKOVÁ, *Výběr partnera*, s. 150–151.

da II. z roku 1791 ustanovil rovná práva vdovců a vdov k držení selské usedlosti.⁵⁰ Ovdovělé hospodyně se mohly rozhodnout, zda a kdy předají grunt svým nástupcům. Ženy tedy byly zákonem uznány za schopné postavit se do čela usedlosti a zároveň vychovávat své mladší děti, které tak měly patrně lepší pozici, než kdyby žily s matkou na výměnku u staršího sourozence. Tento přístup potvrdil i občanský zákoník z roku 1811, který sice v mnoha ohledech preferoval patriarchální rodinné vztahy, ale zároveň přiznával ženám odpovědnost za výživu dětí v případě neschopnosti či nepřítomnosti otce.⁵¹

V souvislosti s devatenáctým stoletím bývá často zmiňována teorie oddělených sfér, která vycházela z novodobého zákonodárství, předpokládala dostatečnou výdělečnou činnost muže a odsunovala ženu do prostředí domova.⁵² Etnografické prameny však dokazují, že venkovské ženy měly mnohem více povinností než jen péči o domácnost a potomstvo. Staraly se o dobytek, účastnily se polních prací, vykonávaly celou řadu namáhavých činností a ze své práce měly i samostatný příjem.⁵³ V případě malých hospodářství bez čeledi se rozdíl mezi „mužskou“ a „ženskou“ prací do značné míry stíraly, ženy navíc přebíraly mužovy povinnosti vždy, když to bylo nutné.⁵⁴ Venkovské hospodyně byly tedy již za manželova života dobře obeznámeny s pracemi na usedlosti a byly schopny alespoň dočasně řídit její chod. V tomto ohledu měly možná lepší postavení než městské ženy této doby, které obvykle neměly možnost samostatného výděлку a byly závislé na manželově zaměstnání či penzi.⁵⁵

Ve venkovské společnosti bylo postavení ženy určováno především smlouvami vzniklými v rámci její rodiny. Klíčová byla svatební smlouva, která stanovovala právní nárok ženy k usedlosti a předjíkala situaci vzniklou při úmrtí jednoho z manželů.⁵⁶ Podíl byl určen výší ženina věna v poměru k ceně gruntu. Některým ženám byl určen díl ve výši zánosu, jiným ženich připisoval celou svou usedlost. Pro případ potenciálního ovdovění byla ideální varianta, kdy žena byla dědičkou

⁵⁰ J. KALOUSEK, *Řády selské*, s. 307–308.

⁵¹ Allgemeines bürgerliches Gesetz für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, Wien 1811, Erste Theil, § 89–136, §141–143.

⁵² Přelomový byl tomto smyslu francouzský Code civil z roku 1804, z něhož vycházel i rakouský občanský zákoník z roku 1811. Philippe ARIÉS – Georges Duby (edd.), *Histoire de la vie privée 4. De la Revolution á la Grande Guerre*, Paris 1987, zejména s. 70–71, 121–132.

⁵³ J. A. PROKÚPEK, Jak se hospodařilo na venkovských hospodářstvích v XIX. a na počátku XX. století. Vzpomínky a úvahy, *Časopis pro dějiny venkova* 18, 1931, č. 1, s. 21–41.

⁵⁴ K vytyčení „mužských“ a „ženských“ prací na venkově a stírání rozdílů mezi nimi blíže Heide WUNDER, Arbeiten, Wirtschaften, Haushalten: Geschlechterverhältnisse und Geschlechterbeziehungen im Wandel der deutschen Agrargesellschaft des 18. und 19. Jahrhunderts, in: Reiner PRASS – Jürgen SCHLUMBÖHM – Gérard BÉAUR – Christophe DUHAMELLE (edd.), *Ländische Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18.–19. Jahrhundert*, Göttingen 2003, s. 187–203.

⁵⁵ L. ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy*, s. 174–196.

⁵⁶ J. MRÁZKOVÁ, „Přislíbujou“, s. 73–76.

usedlosti svého otce, nebo byla zapsána jako spolumajitelka gruntu. Například Terezie rozená Bendová ztratila prvního manžela roku 1830, po pouhých pěti letech manželství. Její tchán, novorychnovský rychtář, nebyl schopen vyplatit Terezii ani její dceru. Vdova grunt zdědila a v krátké době sem přivedla svého druhého manžela. Když pak ovdověla znovu, usedlost samozřejmě zůstala v jejích rukou a Terezie se v jednačtyřiceti letech provdala potřetí.⁵⁷

Někdy ovšem žena zajištěných výhod z nejrůznějších důvodů nevyužila. Selka Kateřina Hernová, ovdovělá roku 1816, měla zajištěn poloviční podíl na poměrně bohatém gruntě svého muže v Novém Rychnově. V souladu s jeho poslední vůlí se svého postavení hospodyně zřekla ve prospěch nejstaršího syna Josefa a spokojila se výměnkem a podílem 72 zlatých. Usnadnila tak mladému hospodáři nástup do čela usedlosti i vyplácení podílů pro ostatní, dospělé děti.⁵⁸ Zrušení svatební smlouvy však nemuselo být vždy dobrovolným přáním vdovy, která mohla být k odstoupení i donucena. Magdalena Strnadová byla ve svatební smlouvě uzavřené 6. 8. 1823 ustanovena jako dědička manželovy chalupy v Milíčově. Když o tři roky později Tomáš Strnad zemřel, Magdalena se do čela usedlosti nepostavila. Byl jí pouze vyplacen její „zános“ a dědický podíl po manželovi, avšak hospodářem nadále zůstal Tomášův otec Jakub. Tchán argumentoval tím, že z chalupy „vyživen býti musí, a nejenom on, nýbrž i taky jeho bratři a děti na tý chalupě jejich podíly k pohledávání mají“ a tím pádem nemůže Magdaleně vyplnit „vejminky“ svatebních smluv. Za Jakubovým jednáním zřejmě stála také obava z případného sňatku mladé vdovy, čímž by se usedlost dostala do cizích rukou.⁵⁹

Situace daná svatební smlouvou se měnila po narození dětí, které měly nárok na vyplacení podílu po zemřelém rodiči. Svůj díl měly buď pojištěn na nemovitosti, nebo jim byl složen do sirotčí kasy. Poměry na usedlosti, dědice a postavení vdovy určoval především kšaft umírajícího hospodáře. Stanovil dědice, který měl po nástupu do čela usedlosti vyplatit ostatní sourozence a matce buď dát její podíl, nebo jí zajistit výměnek. Nejčastější variantou bylo rozpočtení pozůstalosti na rovné díly mezi vdovu a děti, v některých případech měla ovdovělá žena nárok na navrácení části svého věna, například kusu dobytka. Někdy jí byl pouze přiřčen výměnek. V případě absence dospělého potomka se vdova stávala prozatímní hospodyní, která měla usedlost udržet do „zrostu“ dědice.⁶⁰ Pomoci jí měl poručník dětí, jehož názory musela respektovat. Mohla se znovu provdat s podmínkou, že v době dosažení zletilosti potomka bude muset hospodářství předat. I dočasné držení usedlosti dávalo prozatímnímu hospodáři dostatečnou příležitost pro zisk, což činilo sňatek s vdovou poměrně lukrativním. Navíc bylo možné obejít nástupnické právo dědiců

⁵⁷ NA Praha, APA, VS Nový Rychnov, inv. č. 1457, sign. 192 Pelhřimov, fol. 12 ab; Tamtéž, inv. č. 1458, sign. 193 Pelhřimov, fol. 71 b – 72 b.

⁵⁸ Tamtéž, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov, fol. 197 ab.

⁵⁹ Tamtéž, inv. č. 1456, sign. 191 Pelhřimov, fol. 111 ab, 138 a – 139 b.

⁶⁰ O vdovském nedílu a majetkovém společenství ovdovělé matky s dětmi blíže: V. RPOCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 373–376.

a živnost od nich odkoupit, jak to učinil roku 1801 Vojtěch Jaroš z Milíčova. Jeho zesnulá žena Mariana měla z prvního manželství dvě dcery, které měly zdědit otcovskou usedlost. Vojtěch jim vyplatil vedle věna i dědictví po matce a každé přidal ještě 30 zlatých jako odstupné. Jednání otčíma s nevlastními dcerami proběhlo hladce jistě i proto, že Vojtěch „obě od maličkosti vychoval a také provdal“.⁶¹

V nejkomplicovanější situaci se patrně ocitaly ženy podruhů, kteří obživu pro své rodiny zajišťovali řemeslnou či námezdní prací a vlastní majetkové zázemí jim takřka chybělo. Podobně vratké postavení měly i vdovy po zaměstnancích vrchnosti, které nedisponovaly žádnými prostředky skýtajícími možnost obživy. Vdova po myslivci Janu Horáčkovi zdědila roku 1811 celou pozůstalost v hodnotě 61 zlatých, což bylo ještě méně, než její „zános“ do manželství. Kateřinina situace byla ovšem usnadněna dospělostí všech čtyř dětí. Dožila u syna Františka, který převzal otcovu myslivnu.⁶²

Ve všech případech byla vdova v období po manželově smrti hlavou domácnosti. Ležela na ní zodpovědnost za vyřízení pozůstalosti, udržení chodu usedlosti, výchovu a zaopatření mladších dětí. Především se musela samostatně rozhodnout o svém dalším osudu, s vědomím, že její jednání může poznamenat i životy jejích potomků. Převážně starším ženám se jako nejschůdnější varianta jevila rezignace na úkoly a postavení hospodyně a odešly na výměnek. Mnohé vdovy pojaly svou novou situaci jako určitou výzvu a postavily se do čela své usedlosti, s rizikem, že na udržení hospodářství nebudou stačit. Jiné volily rychlé uzavření nového manželství, které zajistilo jim partnera a statku hospodáře. Řada žen prošla po svém ovdovění i několika z těchto životních etap.

Alice Velková soudí, že zejména samostatné hospodyně lze označit jako soběstačné, sebevědomé a snad i emancipované. S tímto názorem je možné souhlasit, i když ani sebevědomá a schopná žena nemusela rezignovat na další partnerské vztahy. Zároveň je jisté, že řada vdov se patrně příliš spokojeně a „emancipovaně“ necítila. Šance začít „nový život“ mohla být poznamenána smutkem ze ztráty partnera, obavami ze zchudnutí a neschopnosti zajistit své děti. Získání samostatnosti mohlo být důsledkem dokonce několika úmrtí. Roku 1811 ovdověla Mariana Vytisková z Trsova. Šestapadesátiletá žena by byla možná ráda odešla na výměnek a předala chalupu některému ze dvou dospělých synů. Oba však bojovali v napoleonských válkách a v době otcovy smrti byl Karel mrtev a Matěj nezvěstný. Vdova tak musela usedlost udržet do dospělosti devítiletého Matouše. Svou situaci vyřešila novým sňatkem a lze se domýšlet, že získání „svobody“ poznamenané tragickou smrtí dvou synů bylo pro Marianu spíše neštěstím.⁶³

⁶¹ NA Praha, APA, VS Nový Rychnov, inv. č. 1456, sign. 191 Pelhřimov, fol. 8 a – 10 b.

⁶² Tamtéž, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov, fol. 159 a.

⁶³ Tamtéž, fol. 148 a – 149 b.

Ze statistického hlediska bylo vdovství poměrně častou záležitostí, přičemž vdov bylo v populaci více než ovdovělých mužů.⁶⁴ Větší „obvyklost“ či rozšíření ženského vdovství oproti mužskému vdovectví lze doložit i etymologicky.⁶⁵ Tento jev je možné zdůvodnit souhrou několika okolností běžných ve starších populacích. Je to především fakt, že ženy zpravidla vstupovaly do manželství mladší než muži,⁶⁶ a odlišný průměrný úmrtní věk, který byl u žen vyšší než u mužů.⁶⁷ Vzrůstající naděje na dožití v 19. století způsobila, že počet mladých vdovců a vdov se snižoval a vdovství se postupně stalo synonymem stáří.⁶⁸ Ovdovělí muži navíc častěji než ženy uzavírali nová manželství. Jejich „šance“ na „sňatkovém trhu“ byly méně omezeny věkem, měli méně nejisté postavení ve vztahu ke svému majetku a v neposlední řadě potřebovali hospodyně a „matku“ pro své děti.⁶⁹

Tyto jevy jsou doložitelné i pro populaci panství Nový Rychnov ve zkoumaném období. Statisticky byl věk, ve kterém se ženy stávaly vdovami, poměrně vysoký, stejně jako délka trvání manželství.⁷⁰ Při podrobnějším zkoumání je však patrné, že řada žen ztratila manžela relativně mladá. Ukazuje se, že tvrzení stavící vdovství naroveň pokročilému věku je značně nepřesné, protože více než čtvrtina zkoumaných žen ovdověla před svými čtyřicetými.⁷¹ Většina z nich se znovu vdala, ale jak ukazuje tabulka č. 1, snaha a možnosti uzavřít nové manželství se s vyšším věkem ženy výrazně snižovala. Svou roli tu sehrály i biologické aspekty, především zdravotní a fyzický stav. Pro muže čekajícího na potomka nebyl lákavý sňatek se ženou, která již překonala plodné období. Není však pravdou, že by vdo-

⁶⁴ I. Blom, *The history of widowhood*, s. 193; Kolektiv autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 164.

⁶⁵ Ve většině evropských jazyků, stejně jako v češtině, je slovo „vdovec“ odvozováno od termínu „vdova“. Na tento aspekt upozorňuje M. E. WIESNER, *Women and gender*, s. 89.

⁶⁶ Sonda do demografických poměrů městečka Nový Rychnov ukázala, že průměrný věk žen při prvním sňatku se během celé první poloviny 19. století pohyboval mezi 19 a 24 lety, zatímco u mužů bylo obvyklé oddálit vstup do manželství až za hranici plnoletosti, tedy čtyřicetiletí.

⁶⁷ Přesná čísla lze s ohledem na nepřesnosti starších matrik určit až pro novější období, pro sedmdesátá léta 19. století bylo propočteno, že dvacetiletý muž měl naději na dožití 58,6 a žena 60 let života. Kolektiv autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 190. Na tomto trendu mnoho nezměnila ani doložená nadúmrtost žen v reprodukčním období života. P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*, s. 390.

⁶⁸ I. BLOM, *The history of widowhood*, s. 193.

⁶⁹ Výměna genderových rolí možná pouze v případě, že žena vykonávala povinnosti muže. Naopak muž konající ryze ženské práce by si zadal. O. HUFTON, *Frauenleben*, s. 310–313.

⁷⁰ Statisticky byl věk, ve kterém se ženy stávaly vdovami, bezmála 50 let. Údaje potřebné pro výpočet délky trvání prvního manželství se podařilo zjistit jen u 228 žen, které průměrně strávily v prvním manželství 22,2 roku. Minimálně 26 žen bylo za svého muže provdáno déle než 40 let. Ze 108 žen, které se znovu vdaly, byla délka prvního manželství zjištěna u 51, trvalo průměrně 8,8 roku. U 52 podruhé provdaných žen bylo možno zjistit délku trvání druhého manželství, totiž 24,0 let. Průměrný věk v případě druhého ovdovění byl 57,0 let.

⁷¹ Tuto problematiku bylo možno zkoumat u 468 žen, 49,1 % z nich ovdovělo před padesátým rokem života. Věk žen při ovdovění přibližuje tabulka č. 1.

vy, které překročily čtyřicítka, byly „neprovdatelné“. Byl zmíněn případ Mariany Vytiskové. Jinak vypadala situace Rosiny Uhlířové z Řeženčic, která ovdověla roku 1845 v 57 letech. V té době už žila se svým o 19 let starším mužem na výměnku u jeho syna Martina. Po šesti letech vdovství se třiašedesátiletá Rosina znovu vdala a přestěhovala se ke svému novému manželovi do Rohozné. Její osud je poněkud netypický, ale ukazuje, že uzavření druhého manželství nebylo nutně podmíněno věkem, ale mohlo záviset především na osobních zájmech a preferencích.⁷²

Důležitý aspekt, který mohl předznamenat vdovství, byl věkový rozdíl mezi manželkami. Ten se samozřejmě zvyšoval v případě, že jeden z partnerů již dříve ovdověl a stávající manželství bylo jeho několikátým v pořadí.⁷³ Tabulka č. 2 podrobněji ukazuje tuto problematiku v případě žen, u kterých bylo možno zjistit věkový rozdíl mezi nimi a jejich partnery v prvním a druhém manželství. Je zde patrná velmi podstatná změna, protože zatímco v prvním svazku byly ženy v drtivé většině případů mladší než jejich manželé, druhé manželství velmi často uzavíraly s mladšími muži. Výrazně ubylo především párů, kde byl mezi manželkami generační věkový rozdíl.⁷⁴ U řady žen lze v případě druhého sňatku spatřovat i určitou kompenzaci, neboť po letech strávených s výrazně starším partnerem si jako druhého manžela vybraly muže své generace, nebo dokonce mladšího. Důvodem mohla být například snaha získat hospodáře pro usedlost nebo touha po dětech.⁷⁵

Věkový rozdíl mezi vdovou a jejím novým partnerem byl do značné míry určen tím, zda si brala vdovce nebo svobodného muže. Obecně platí, že většina sňatků byla uzavírána mezi svobodnými lidmi a že ovdovělé ženy uzavíraly nová manželství méně často než muži ve stejné situaci.⁷⁶ Vdovce si vzalo třicet osm vdov, tedy zhruba třetina žen vstupujících do druhého manželství. O deseti z nich platí, že i svůj první sňatek uzavřely s ovdovělým mužem. Proč si některé ženy pro

⁷² MZA Brno – SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14–34, kniha č. 14–34.

⁷³ Zatímco u žen, které ovdověly, je jméno prvního manžela v pramenech důsledně zapisováno, u mužů zmínky o případném předchozím ovdovění často chybí. Tento problém, spolu s absencí matričních záznamů před rokem 1785, způsobuje, že evidence vdovců je patrně neúplná. Ze souboru 641 zkoumaných žen byly 62 poprvé prokazatelně provdány za vdovce.

⁷⁴ Zatímco první manželství více než třetina žen strávila s mužem více než o 10 let starším, ve druhém manželství nastala podobná situace v necelých 18 % případů. V případě prvního manželství si 15 žen vzalo partnera o více než dvacet let staršího, přičemž osm z nich žilo s mužem starším o více než 30 let. Co se týče druhých sňatků, jen v pěti případech byl věkový rozdíl mezi manželkami více než dvacetiletý (nejvýše 27 let).

⁷⁵ Jedenáct z patnácti žen, které se znovu vdaly poté, co první manželství strávily s mužem o více než 20 let starším, nemělo děti. Čtyři z nich se v druhém manželství potomků dočkaly.

⁷⁶ Ve zkoumaném vzorku obyvatelstva v 70–88 % případů vstupovali do manželství snoubenci dosud svobodní. Sňatky vdovců se svobodnými dívkami se pohybovaly mezi 7–22 %, ve 2–7 % případů bylo manželství uzavíráno mezi vdovou a mláďencem. Nejméně obvyklé byly sňatky mezi dvěma ovdovělými osobami, tvořily v průměru kolem 2 % případů. Výzkum byl proveden pro jednotlivá pětiletá období v rozmezí let 1796–1855 na základě knih *Examina sponсорum*. MZA Brno – SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 39–40. L. FIALOVÁ – P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR, *Dějiny obyvatelstva*, s. 164.

své druhé manželství vybraly svobodného muže a jiné vdovce? Obě varianty mohly mít řadu výhod i nevýhod. Svobodní muži bývali mladší, bez závazků, ale zpravidla také bez většího majetku a zkušeností s vedením hospodářství. Sňatek s ovdovělou ženou pro ně znamenal především možnost přinejmenším dočasného zajištění.⁷⁷ Muži, kteří se přiznali k vdově, možná byli vzhledem ke svému poněkud vratkému postavení dočasného hospodáře ochotni svou ženu více respektovat. Vždyť právě díky ní dostali šanci postavit se do čela usedlosti, vylepšit své sociální postavení a také si vydělat.⁷⁸

Sňatek s o osm let starší vdovou zvolil roku 1802 dosud nezaopatřený mlynářský syn Josef Tesař. Přiznal se k Anně Brtnické, která měla až do dospělosti svého šestnáctiletého syna Jakuba držet mlýn v Hojkově. Dočasné hospodaření vdovy bylo možné díky tomu, že Annin první manžel už za svého života zajistil „místo“ svým čtyřem dětem ze svého předchozího manželství, včetně nejstaršího Karla, který se nástupnictví na hojkovském mlýně písemně zřekl. Anně bylo pouhých 35 let a vedle Jakuba měla ještě dvě velmi malé děti. Manželství, které se zdálo, bylo přínosné pro vdovu i jejího ženicha, však trvalo pouze osm let a zůstalo bezdětné. Ve svých třiačtyřiceti letech ovdověla Anna podruhé a dožila jako výměnkářka u syna, jemuž předala mlýn. O tom, jak důležitý byl pro vdovu a jejího nového partnera sociální i materiální odkaz prvního manžela, svědčí i fakt, že v matrice zemřelých byla Anna zapsána jako Brtnická.⁷⁹

Sňatek s ovdovělým mužem často znamenal soužití se starším člověkem, který mohl mít například zdravotní problémy. Vdovci bývali obvykle ekonomicky dostatečně zajištěni, na druhou stranu mívali zpravidla několik dětí z předchozího manželství. Vdova, která zdělila po manželovi usedlost, nebo alespoň výměnek, nepotřebovala druhým sňatkem získat „místo“, které by jí sňatek s vdovcem nabízel. Výhodný sňatek s ovdovělým vlastníkem usedlosti býval spíše strategií svobodných žen. Vdovy raději zůstávaly ve známém prostředí, v domech svých prvních manželů, které měly zdědit jejich děti.

Je nutné zmínit se také o době, která uplynula mezi ovdověním a novým sňatkem. Obvykle se soudí, že tato období bylo velmi krátké, trvající často pouze několik měsíců, kdy bylo nutné držet smutek. Polovina žen se skutečně vdala nejdéle rok po smrti manžela. Většina ostatních uzavřela nové manželství do pěti let po úmrtí prvního muže, deset žen však žilo osaměle delší dobu.⁸⁰ Nezdá se tedy, že by

⁷⁷ A. VELKOVÁ, *Výběr partnera*, s. 148–153; J. MRÁZKOVÁ, *Přislubujou*, s. 83–88.

⁷⁸ Moc a autorita ženy v rodině přímo závisela na jejím vlastnickém či dědickém poměru k usedlosti. Blíže Antoinette FAUVE – CHAMOIX, *Beitzweitergabe, familiäre Machtverhältnisse und die Rolle der Frauen im Frankreich des 18. und 19. Jahrhunderts*, in: Reiner PRASS – Jürgen SCHLUMBÖHM – Gérard BÉAUR – Christophe DUHAMELLE (edd.), *Ländliche Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18.– 19. Jahrhundert*, Göttingen 2003, s. 182–185.

⁷⁹ NA Praha, APA, VS Nový Rychnov, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov, fol. 8 a – 9 a.

⁸⁰ Srov. tabulka číslo 3 a graf číslo 1. Ze zkoumaných 108 žen se 40 vdalo do roka po smrti prvního manžela a dalších 16 zůstalo vdovami pouze rok. U 19 vdov byla tato lhůta dlouhá dva

se ovdovělé ženy ve všech případech snažily provdat co možná nejrychleji, jako by další manželství bylo nejlepším, či jediným dobrým řešením vzniklé situace. Ukazuje se, že s novým sňatkem nejméně pospíchaly ženy, které ovdověly kolem čtyřicítky. V tomto věku byly na vrcholu fyzických sil, měly dostatek zkušeností s vedením hospodářství a také se již mohly opřít o pomoc dorůstajících dětí. Delší lhůta mezi ovdověním a druhým sňatkem dávala ženě možnost zkusit si roli samostatné hospodyně a poskytla jí dostatek času k uvážení nového sňatku i výběru ženicha. Je možné, že některé ženy se pro další manželství rozhodly poté, co zjistily, že je pro ně samostatné hospodaření příliš náročné. Brzy po ovdovění se vdávaly ženy velmi mladé, nebo naopak starší. Vdovy, které byly poprvé vdané jen krátce, zřejmě nechtěly zůstat samy nebo se možná ještě „necítily“ na úlohu samostatné hospodyně. Postarší ženy pak mohly hledat v novém manželovi oporu pro hospodaření, na které již samy nestačily.

III. Uzavření nového manželství – životní strategie ovdovělé ženy

Do rozhodování ženy ohledně uzavření nového sňatku vstupovala celá řada okolností. Nezbyvá, než rezignovat na výzkum osobních pohnutek ovdovělé ženy, ale nelze je nezmínit alespoň v hypotetické rovině. Velký vliv měla bezpochyby zkušenost z předchozího manželství a vztah k prvnímu muži. Pro řadu žen mohlo úmrtí manžela znamenat psychický otřes a dojem nenahraditelné ztráty, jiným se v okamžiku ovdovění ulevilo, přičemž výsledkem obou těchto pocitů mohlo být odmítnutí dalšího manželství. Především mladé ženy se zpravidla nedokázaly smířit s tím, že by po zbytek života měly zůstat samy, ovšem byly i takové, které i přes relativně mladý věk do dalšího manželství nechtěly vstoupit. Svou roli zde zřejmě sehrála i příčina úmrtí prvního manžela. Vypovídací schopnost matrik zemřelých je z diagnostického hlediska omezená, je ale zřejmé, že některé ženy byly zaskočeny ovdověním v důsledku manželovy nehody či náhlého úmrtí. Jiné se naopak musely potýkat s vleklou chorobou svého muže, během které de facto přebíraly odpovědnost za chod domácnosti. Své ovdovění tak možná do jisté míry předpokládaly a zároveň věděly, co obnáší role samostatné hospodyně. To je mohlo povzbudit, nebo naopak odradit od pokusu postavit se do čela usedlosti.

Objektivněji lze zkoumat rodinné zázemí žen uzavírajících druhé manželství. Jako nejpodstatnější se jeví počet, věk a pohlaví dětí z ženina prvního manželství. To bylo důležité především z hlediska nového hospodáře a jeho vyhlídek na případné získání usedlosti.⁸¹ Pro potenciálního ženicha vdovy mohly její děti představovat finanční břemeno, ale i vítanou pracovní sílu, zvláště v případě rukodělné

nebo tři roky, u dalších 12 žen trvalo vdovství 4 – 5 let. Osm žen bylo před vstupem do druhého manželství vdovami 7–10 let. Nejdéle zůstaly samy Mariana Chábová (12 let) a Kateřina Pechová (13 let).

⁸¹ Například J. MRÁZKOVÁ, „Přislíbujou“, s. 84–88.

domácí výroby.⁸² Přítomnost dětí ovlivňovala rozhodování své matky především v osobní rovině.⁸³ Pocit zodpovědnosti vůči vlastním dětem byl důležitým momentem v životních postojích vdov. Bezdětná žena se řídila jen svými vlastními zájmy, kdežto ovdovělá matka musela brát v potaz také potřeby a případně i názory potomků. Jistě nešlo jen o materiální zajištění a „vybytí“ dětí, ale také o jejich výchovu a celkovou péči o ně. Ke slovu patrně přicházely i obavy ze vztahů dětí a otčíma a v případě, že si žena chtěla vzít vdovce, i ze soužití s jeho potomky z předchozího manželství.⁸⁴ Výhrady proti svatbě své matky mohli mít především dospívající synové toužící stanout v čele hospodářství.

Pohnutku pro vstup do nového manželství naopak představoval názor, že malé děti potřebují otce, a obava vdovy, že se jí samotné nepodaří zajistit potomkům dobrou životní úroveň. Starost o tři malé děti byla zřejmě důležitým podnětem k uzavření druhého sňatku Terezie rozené Coufalové. Její první muž byl syn sedláka, žijící v podruží u svého otce. Dva měsíce po jeho smrti, v červnu roku 1838, se provdala za chalupníka Tomáše Homolku, který se ve sňatečné smlouvě výslovně zavázal postarat o její děti do doby, než si budou moci samy na sebe vydělat. Sňatkem s nezámožnou Terezií získal hospodyně a náhradní matku pro tři vlastní potomky z prvního manželství.⁸⁵

S ohledem na prospěch dětí některé ženy dokonce rezignovaly na část svých nároků po zemřelém manželovi. Hojkovský sedlák Martin Jírů roku 1821 odkázal své ženě Kateřině celý statek v hodnotě 1 800 zlatých. Během pozůstalostního řízení se čtyřiatřicetiletá vdova dědictví zřekla a prohlásila, že bude hospodařit jen do dospělosti šestnáctiletého syna Martina. Spokojila se pouze se „zánosem“ 138 zlatých, čímž vědomě snížila své šance na „sňatkovém trhu“. Přesto se o šest let později znovu vdala, v době, kdy všechny tři její děti již odrostly. Se svým druhým manželem Tomášem Pechem žila dál na statku jako výměnkářka a porodila mu ještě další tři potomky.⁸⁶ Nelze tedy říci, že by ovdovělé matky byly „neprovdatelné“, jejich pozice však byla ztížena a ovlivněna odpovědností vůči dětem.

Ohledem na ostatní členy rodiny mohly být motivovány sňatky, kdy si vdova brala některého příbuzného prvního manžela. Bylo také možné předpokládat, že takový otčím se bude k nevlastním dětem chovat lépe. Rodina se nerozrostla o cizího člověka, což bylo výhodné i z ekonomického hlediska. Tato situace nastala v případě Mariany, vdovy po šafáři Josefu Čechovi, se kterým měla pět dětí.

⁸² Srov. L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 96–97; Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*, Praha 2006, s. 90–91.

⁸³ Ze 108 novorychnovských vdov vstupovaly 44 (= 40,7 %) do nového manželství jako bezdětné. Necelá třetina vdov měla v okamžiku vstupu do nového manželství jedno nebo dvě děti. Třicet žen mělo ve stejné situaci více než tři žijící děti, z toho devět bylo matkami více než pěti dětí.

⁸⁴ Ze 37 sňatků uzavřených mezi vdovcem a vdovou bylo 18 nevěst bezdětných, 15 mělo jedno nebo dvě děti. Ostatní čtyři ženy měly tři, čtyři, nebo pět dětí.

⁸⁵ NA Praha, *APA, VS Nový Rychnov*, inv. č. 1457, sign. 192 Pelhřimov, fol. 139 b.

⁸⁶ Tamtéž, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov, fol. 249 b – 250 a.

V říjnu roku 1815 se vdala za Václava Čecha, bratra prvního manžela. Sňatek prospěl všem zúčastněným, protože Josef po sobě nezanechal žádný nemovitý majetek a jeho vdova nebyla nijak zajištěna. Měla pouze spravovat podíly dětí v celkové výši 360 zlatých. Ženich Václav po prvním manželovi své ženy převzal funkci novorychnovského vrchnostenského šafáře. Rodina se tak nemusela nikam stěhovat a Mariana si uchovala poměrně prestižní postavení šafářky, což mohlo být dalším důvodem jejího rozhodnutí. Děti navíc Václava znaly, nepřivedla tedy domů neznámého a cizího člověka.⁸⁷ Podobně jako Mariana Čechová jednala i Kateřina Pavlíčková z Milíčova. Její první manžel je uváděn jako švec a podruh. Po jeho smrti se vdova přestěhovala ke svému švagrovi, domkáři Matějovi Pavlíčkovi, kterého si o tři roky později, 16. 9. 1849 vzala. Při uzavření tohoto manželství odpadly záležitosti spojené s vyplácením dědických podílů a věna, bylo tedy výhodné pro Kateřinu i Matěje. Nejednalo se však jen o ekonomický kalkul: první dcera se jim narodila už čtyři měsíce před svatbou.⁸⁸

Vliv rodiny se ovšem netýkal jenom dětí. Zvláště v případě krátkého trvání manželství znamenalo pro ženu ovdovění život na „cizí“ usedlosti, často s povinnostmi vyplácet podíly manželovým příbuzným. Soužití s manželovou rodinou mohlo vést i ke konfliktním situacím. Snahou vdovy pak mohlo být rychlé uzavření nového sňatku a odchod. V takové situaci se ocitla Kateřina rozená Pácalová, jež se přivdala do Lešova na usedlost, kterou držela její ovdovělá tchyně Mariana Pekárková, oprávněná hospodařit „do libosti“. Na gruntě navíc vážly dluhy na podílech pro pět manželových sourozenců. Kateřinin muž po třech letech manželství roku 1807 zemřel a dědicem usedlosti byl ustanoven jejich teprve tříměsíční syn Josef. Jeho podíl byl vyčíslen na 774 zlatých, postavení hlavy domácnosti si však nadále ponechala jeho babička Mariana. Kateřině nebyl ani vyměřen výměnek či dědický podíl, pouze měla na usedlosti nadále žít a „být nápomocna“. Josef usedlost sice po letech opravdu zdědil, Kateřina se ale provdala hned dva měsíce po ovdovění a na nějaký čas z Lešova odešla. Její chvatně uzavřené druhé manželství mohlo být únikem ze soužití s rodinou prvního muže a dominantní tchyní.⁸⁹

Konfliktní situace patrně nastávaly také v případě, že žena byla poprvé provdána za vdovce, jehož usedlost zdědil potomek z jeho prvního manželství. Odchod z manželovy domácnosti mohl být cílem Anny Novákové z Hojkova, která ovdověla roku 1853. Její muž byl více než o tři desítky let starší a svůj čtvrtlán odkázal synovi z prvního manželství Jakubovi, který byl věkově vrstevníkem své macechy. Anna u něj žila rok na výměnku, pak se provdala za ovdovělého Jiřího Jíru a odešla s ním mimo panství.⁹⁰ Sňatek byl tedy důvodem i příležitostí, jak opustit nevlídné prostředí. Vdova navíc v novém manželovi získala oporu pro případné spory s rodinou prvního muže.

⁸⁷ Tamtéž, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov, fol. 37 b – 40 b.

⁸⁸ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14 – 34, kniha č. 14–34.

⁸⁹ NA Praha, *APA, VS Nový Rychnov*, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov, fol. 84 a – 87 a.

⁹⁰ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14–34, kniha č. 14–34.

Jak již bylo řečeno, některé ženy se pro nové manželství rozhodly až po několika letech samostatného hospodaření. Postavení samostatné hospodyně bylo bezesporu velmi náročné a vdova jej mohla po nějaké době shledat příliš namáhavým a nevýnosným. Majetek nového manžela pak pomohl uhradit dlužné pohledávky váznoucí na usedlosti. Vdova Kateřina Razimová tři roky sama hospodařila selenském gruntu v Řeženčicích. Na statku žilo pět sourozenců zemřelého manžela a také jeho teta s dvěma dětmi. Příbuzným se nedařilo vyplácet podíly, takže měli nárok na bydlení na usedlosti. Situace se změnila až v roce 1853 po příchodu Kateřinina druhého manžela Františka Nepraše. Mladý hospodář (byl o 18 let mladší než jeho žena) měl zřejmě dost prostředků i energie na to, aby příbuzné vyplatil a přiměl k odstěhování. Sňatek byl „strategický“ především z jeho pohledu, protože se mu podařilo získat usedlost, kterou po manželčině smrti zdědil. Vdově Kateřině však pomohl z bezvýchodné situace držitelky zadluženého hospodářství.⁹¹

Obvykle se soudí, že pro uzavření druhého manželství byl zásadní majetek a že postarší či dětmi obdařené ženy musely svůj „handicap“ vyvážit dostatečným hmotným zázemím. Ukazuje se však, že majetek vdovy měl spíše vliv na výběr partnera, než na samotný fakt uzavření nového manželství. U žen, které se znovu provdaly, nedocházelo v souvislosti s druhým manželstvím k velkým sociálním výkyvům. Stejně jako u prvních sňatků převažovala homogenní manželství, uzavíraná v rámci jedné sociální vrstvy.⁹² Bylo také časté, že si žena vzala příslušníka stejného, nebo podobného řemesla, které vykonával její první muž. Manžely vdov bývali především druhorození synové příslušníků téže vrstvy venkovské společnosti.

Nevdávaly se pouze vdovy po sedlácích, ale i ženy stojící na opačném konci společenského žebříčku. Ve zkoumaném vzorku znovuprovdaných žen k venkovské elitě patřila přibližně čtvrtina. Nejčastěji se znovu vdávaly ženy po zemřelých chalupnících a řemeslnících, kteří tvořili většinu obyvatel oblasti. Naději na nový sňatek však měly i ovdovělé domkářky či podruhyně, které dohromady tvořily přibližně čtvrtinu žen, jež šly k oltáři podruhé.⁹³ Například Terezie Bártová měla udržet domek zděděný po svém manželovi „do zrostu“ syna Jakuba, který byl v roce 1794, kdy zemřel jeho otec, teprve čtyřletý. I přesto, že její majetek činil pouze 30 zlatých, se znovu provdala. Její druhý manžel Tomáš Mareš byl čtyřicetiletý tkadlec, syn výměnkáře. Tereziina domkářská usedlost odpovídala jeho vlastnímu zázemí a společenskému postavení a znamenala pro něj velmi slušnou perspektivu, protože ve své situaci „lepší“ sňatek nemohl očekávat.⁹⁴

⁹¹ Tamtéž.

⁹² K sňatkovým strategiím blíže A. VELKOVÁ, *Výběr partnera*, s. 163–167.

⁹³ Mezi prvními manželi znovuprovdaných žen byli 4 mlynáři, 21 sedlák, 1 vrchnostenský šafář, 29 chalupníků, 15 řemeslníků zpravidla kombinujících řemeslo s drobným hospodářstvím (tkalci, truhláři, tesaři, ševci, krejčí), 1 učitel, 9 domkářů, 4 vysloužilí vojáci pobírající malou rentu, 13 podruhů, dva výměnkáři a ponocný. U osmi žen nebylo povolání jejich prvního manžela zjištěno.

⁹⁴ NA Praha, APA, VS Nový Rychnov, inv. č. 1513, kart. 335.

Ženy, které žily s prvním manželem v podruží, se patrně snažily provdat z obavy, že se nebudou moci samy uživit. Pokud se vdaly za řemeslníka či majitele drobné usedlosti, mohly si novým sňatkem polepšit a zařadit se mezi usedlé obyvatelstvo. I v případech, že si znovu vzaly podruha, měly díky jeho pracovní síle a výdělků naději na lepší životní úroveň. Vdova žijící sama s dětmi v podruží mohla navíc působit dojmem svobodné matky a nový manžel pro ni znamenal nejen oporu v každodenním životě, ale i potvrzení statutu spořádané ženy.

Pro ženy, které po manželově smrti nerezignovaly na další partnerské vztahy, ale zároveň nechtěly vstoupit do dalšího manželství, připadala v úvahu nesezdané soužití, které však lze doložit pouze v případech, že v jejich rámci došlo k početí dítěte. Tuto skutečnost je možné prokazatelně dokázat u šesti ovdovělých žen. U třech z nich se jednalo o „předmanželské“ těhotenství, následované sňatkem uzavřeným ještě v období gravidity nebo krátce po narození dítěte.⁹⁵ Byla již zmíněna Kateřina Pavlíčková, jejíž stejnojmenná dcera přišla na svět čtyři měsíce před druhou svatbou své matky. Už jako manželské dítě se roku 1836 narodil Josef Brynda, i když k sňatku jeho rodičů došlo o pouhé tři dny dříve.

Marie Sekavová z Nového Rychnova porodila dceru dva a půl roku po ovdovění, ale až po uplynutí dalších více než čtyřech let se znovu vdala. Zda byl otcem dítěte Mariin druhý manžel Václav Janoušek nelze prokázat, ale je pravděpodobné, že se v inkriminované době znali, neboť Janouškovi příbuzní tehdy žili jako podruzi na usedlosti čp. 5, kde v podruží u své tchyně dosud pobývala i Marie.⁹⁶ Chalupníci Kateřině Vrculové z Kopanin se šest let po ovdovění narodil syn František a o dva roky později ještě Josef. Až čtyři roky po Josefově narození, roku 1846, předala chalupu svému bratrovi a odstěhovala se neznámo kam.⁹⁷

Malý počet těchto žen neumožňuje podrobit nemanželská těhotenství vdov statistice, je ale zřejmé, že pocházely z nižších i středních vrstev venkovské společnosti, nelze tedy hovořit o sociální podmíněnosti tohoto jevu.⁹⁸ Čtyři ze zmíněných ovdovělých žen se v době narození svého dítěte nacházely v postavení hospodyně. Možná tedy využívaly práv, která jim získaná role hlavy domácnosti přinášela, aby se svým životem nakládaly podle vlastních představ. Udržování nemanželského vztahu by pak bylo možné hodnotit jako nechuť vzdát se rozhodujícího postavení na usedlosti.⁹⁹ Naopak jednání Kateřiny Pavlíčkové, která nemanželsky otěhotněla v nejistém postavení, kolísajícím mezi situací příbuzné hlavy domácnosti a podru-

⁹⁵ K metodice výzkumu problematiky nemanželských dětí i používání pojmů „nelegitimní“ a „nemanželský“ blíže Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími* (= Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 5), Pardubice 2002, s. 205–212.

⁹⁶ SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14–35.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Obvykle se soudí, že svobodné mateřství bylo především záležitostí žen z nejnižších vrstev společnosti, děveček a podruhyň. Srov. např. Kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 171–174, 208–210.

⁹⁹ Alice VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé*, s. 338.

žím, by bylo možné vykládat jako strategii vedoucí k zajištění si ženicha a tím pádem i jistější budoucnosti.

Ke všem zmíněným případům došlo až ke konci zkoumaného období, ve druhé čtvrtině devatenáctého století. Došlo v tomto období uvnitř venkovské společnosti k zvýšení tolerance nemanželských těhotenství? Souvislost lze nalézt ve vzrůstajícím množství nemanželských dětí, které se v daném období rodily svobodným ženám. Od počátku devatenáctého století stoupal celozemský průměr nemanželských porodů, maxima dosáhl v první polovině čtyřicátých let, kdy se mimo manželství rodilo 14 % dětí.¹⁰⁰ Vzhledem ke zvyšující se „obvyklosti“ potomků svobodných žen patrně rostla i smířlivost venkovské společnosti ke svobodnému mateřství.¹⁰¹ Do jaké míry se tato tolerance přenášela i na vdovy nelze posoudit, v jejich případě však byla určitě nižší. Důvodem nesezdaného soužití svobodných lidí většinou bývala ekonomická nemožnost uzavřít manželství a založit vlastní domácnost. Naproti tomu vdovy již zpravidla měly nějaké vlastní zázemí. Pokud tedy nechtěly zůstat samy, mohly se bez větších obtíží vdát, což byla jistě schůdnější a společensky přijatelnější cesta než konkubinát.

IV. Závěr: veselé vdovy?

Předcházející odstavce ukázaly, že vstup do nového manželství byl v případě vdov podmíněn řadou faktorů, které však nelze generalizovat a zužovat na výsledky statistiky. Sňatky ovdovělých žen sice odpovídaly demografickým, ekonomickým i společenským okolnostem, zároveň v nich jsou patrné individuální osobní a rodinné strategie vdov. Vdovy určitého stáří a sociálního postavení sice zpravidla preferovaly podobná řešení nové etapy svého života, jejich postup ale vycházel především z konkrétní osobní, rodinné a majetkové situace.

Při rozhodování pro nebo proti novému manželství vstupoval do hry nejen věk či zdravotní stav ženy, ale také majetek a především právní vztah, který k němu dotýčná zaujímal. Závažná byla také přítomnost dětí i jiných příbuzných. Je však nutné zdůraznit velký podíl osobního rozhodnutí ženy, které bylo důležité především při vlastním výběru budoucího partnera. Rozhodování ženy pro nebo proti novému sňatku bylo jistě velmi obtížné, už proto, že jednou uzavřené manželství nebylo možné zrušit. Vdova se ve většině případů musela ohlížet nejen na své zájmy, ale nesla i zodpovědnost za své děti a usedlost. Ženy si toho byly vědomy a věděly, že pokud zvolí špatně, poznamená to nejen jejich vlastní život, ale i osudy

¹⁰⁰ Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 15, 1991, s. 164–165. Na počátku devatenáctého století se nemanželsky rodilo 5 % dětí, což odpovídá i situaci v 17. a 18. století.

¹⁰¹ V společenské a právní rovině přinesla změnu pohledu na problematiku nemanželských dětí a svobodného mateřství především osvícenská epocha, důležitý byl zejména josefský patent z roku 1782 o nemanželských dětech. Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvícenské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133–172.

celé rodiny. Výběr nového manžela byl proto velmi pečlivý a sňatku vdovy někdy předcházelo i několikaleté rozvažování.¹⁰²

Vdovství samo o sobě nebylo jednoduchou životní etapou. Daní za nabytí „svobody“, o kterou některé ženy patrně vůbec nestály, byl nárůst náročných pracovních povinností a odpovědnosti vůči rodině i sobě samé. Vdovy měly často potíže se zajištěním obživy pro sebe a své děti a potýkaly se s celou řadou potíží ze strany „mužské“ společnosti. Život samostatných žen v raném novověku byl proto často hodnocen jako „hořký“ a nové manželství mohlo být únikem z těchto obtíží.¹⁰³ Je možné, že některé vdovy se znovu vdaly především proto, že si nedokázaly představit svůj život bez mužské opory či autority. Jiným se nový sňatek mohl jevit jako jediné východisko z neutěšené finanční situace, některé k němu byly „donuceny“ rodinnými okolnostmi a tlakem sociálního okolí. Nelze ale vyloučit ani emoční zdůvodnění druhých sňatků, ať už se jejich aktérky vdávaly kvůli náklonnosti k novému partnerovi, nebo proto, že pouze nechtěly zůstat samy. Aniž bych chtěla v osudech venkovských vdov 19. století vidět tragédii, myslím si, že výrok o „veselých vdovách“ je v jejich případě neopodstatněný.

¹⁰² Slovy Alice Velkové, ovdovělé ženy „nebyly ochotné provdat se kohokoliv“. A. VELKOVÁ, *Sebevědomé, nebo zoufalé?*, s. 338.

¹⁰³ Termín S. OGILVIE, *A bitter living.*, zejména s. 320–352.

Příloha:

Tabulka č. 1: Ovdovělé a podruhé provdané ženy podle věkových skupin

Věk ovdovění při	Ovdověly		Uzavřely nový sňatek	
	Počet	Podíl na celkovém počtu vdov v %	Počet	Podíl z celkového počtu znovuprovdaných žen v %
do 20 let	2	0,4	1	1,0
20-29 let	42	9,0	33	31,7
30-39 let	85	18,2	49	47,1
40-49 let	101	21,6	18	17,3
50-59 let	115	24,6	2	1,9
60-69 let	91	19,4	1	1,0
70 a více	32	6,8	-	-
Celkem	468	100,0	104	100,0

Tabulka č. 2: Věkový rozdíl mezi partnery v prvním a druhém manželství žen.

První manželství			Druhé manželství								
Věkový rozdíl	Počet párů		Žena starší				Stejně staří	Muž starší			
	Počet	%	o více než 20 let	o 11-20 let	o 6-10 let	o 1-5 let		o 1-5 let	o 6-10 let	o 11-20 let	o více než 20 let
Stejně staří nebo žena starší	8	8,4	-	2	2	2	1	-	-	1	-
Muž starší o 1-5 let	34	35,8	-	3	10	2	6	6	3	4	-
Muž starší o 6-10 let	18	18,9	-	5	1	6	-	5	1	-	-
Muž starší o 11-20 let	20	21,1	-	1	3	2	1	3	3	5	2
Muž starší o více než 20let	15	15,8	-	-	2	3	-	1	4	3	2
Celkem	95	100,0	-	11	18	15	8	15	11	13	4
Celkem v %	100	100,0	-	11,6	18,9	15,8	8,4	15,8	11,6	13,7	4,2

Tabulka č. 3: Období mezi ovdověním a druhým sňatkem žen podle věkových kategorií.

		Období mezi ovdověním a druhým sňatkem													
		Méně než 1 rok		1 rok		2 – 3 roky		4 – 5 let		6 – 10 let		Více než 10 let		Nezjištěno	
Věk při ovdovění	Počet žen	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
do 19 let	1	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-	-	-	-
20-29 let	34	14	41,2	6	17,6	5	14,7	5	14,7	2	5,9	-	-	2	5,9
30-39 let	50	20	40,0	7	14,0	11	22,0	3	6,0	3	6,0	2	4,0	4	8,0
40-49 let	18	4	22,2	3	16,7	2	11,1	4	22,2	2	11,1	-	-	3	16,7
50 a více let	3	2	66,7	-	-	-	-	-	-	1	33,3	-	-	-	-
Nezjištěno	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	100
Celkem	110	40	36,4	16	14,5	19	17,3	12	10,9	8	7,3	2	1,8	13	11,8

Markéta Skořepová

Střípky ze života mláďenců Jednoty bratrské aneb studenti z Archivu Matouše Konečného

O truhličkách mladoboleslavských na místě úvodu

Když v polovině srpna roku 2006 prováděli stavební dělníci rekonstrukční práce v objektu bývalého minoritského kláštera Na Karmeli¹ v Mladé Boleslavi pro nový areál Vysoké školy Škoda Auto, našli několik centimetrů pod podlahou, v zásypu stropní klenby v prvním patře dvě dřevěné truhličky, které byly odevzdány pracovníkům Muzea Mladoboleslavska. Po prvotním ohledání bylo zjištěno, že truhličky obsahují písemnosti, které vznikly z výkonu úřadu nebo byly adresovány jednomu ze čtyř seniorů Jednoty bratrské, biskupu Matoušovi Konečnému,² jehož sídlem byla právě Mladá Boleslav. Lze se domnívat, že truhličky s nashromážděnými písemnostmi ukryl v zásypu klenby sám Konečný někdy v listopadu či prosinci roku 1620, když byla Mladá Boleslav obsazena vojskem arcivévody Leopolda,³ a dříve než se uchýlil do Brandýsa nad Orlicí na panství bratrského ochránce Karla staršího ze Žerotína, snad v domnění, že se na Karmel jednou vrátí. Toho se však již nedočkal, neboť zemřel 8. února 1622 tamtéž. Podle okolností nálezu byly truhličky převázané provazy, stejně jako písemnosti svázané v balíčcích uvnitř, ukryty narychlo, přesto však dokonale, takže i přes řadu oprav a přístaveb, kterými klášter prošel, i v období jeho chátrání vydržely pod podlahou téměř v neporušeném stavu necelých čtyři sta let.

Odborná i laická veřejnost se měla možnost s Archivem Matouše Konečného (AMK), jak byl fond označen, blíže seznámit na několika výstavách i ve zprávách v denním tisku.⁴

¹ Biblickým názvem Karmel byl pojmenován bratrský dům s hospodářskými budovami v Mladé Boleslavi přebudovaný z minoritského kláštera u kostela sv. Bonaventury, který Jednota dostala darem od Adama Tovačovského a jeho matky Johanky z Krajku v r. 1496. Ovšem těchto jmen bylo také běžně užíváno k pojmenování celé geografické lokality, v níž se nacházelo sídlo biskupa Jednoty bratrské. Tak byl Přerov nazýván Hebronem, Ivančice Zahradou a Brandýs nad Orlicí Orlíkem.

² Matouš Konečný se narodil v Uhrách, pravděpodobně roku 1572. Základního vzdělání dosáhl ve Strážnici na Moravě, poté studoval ve Wittenberku. Roku 1596 byl na synodě v Třebíči posvěcen na kněze a v roce 1604 se na synodě v Žeravicích stal členem úzké rady. O pět let později byl v Jaroměřicích na Moravě zvolen biskupem Jednoty se sídlem v Mladé Boleslavi. K životu a dílu Matouše Konečného srov. Zdenka TICHÁ, Matouš Konečný (heslo), in: Vladimír Forst (red.), *Lexikon české literatury*, sv. II (K–L), Praha 1993, s. 826; *Ottův slovník naučný XIV*, s. 678; Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku*, sv. I (A–L), Praha 1875, s. 385–386.

³ Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští Bratři*, Praha 1952, s. 250.

⁴ Poprvé se mohla veřejnost s písemnostmi seznámit při expozici výstavy „Z domu nazývaného Karmel“ v Muzeu Mladoboleslavska (10.–28.1.2007), dále v Muzeu Komenského v Přerově (5.4.–3.6.2007), v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze (26.7.–30.9. 2007), v Muzeu Jana Amose Komenského v Uherském Brodě (12.10.2007–10.2.2008) a opět v Muzeu

Tento unikátní nález je uložen v Muzeu Mladoboleslavska a navazuje na dochovaný materiál týkající se církevní správy Jednoty, zvláště pak na sbírku Acta Unitatis fratrum neboli tzv. ochranovské folianty, které však sahají jen do konce 80. let 16. století.⁵ Celkově obsahují truhličky 523 dopisů adresovaných především Matoušovi Konečnému z doby jeho vykonávání biskupského úřadu,⁶ jmenné rejstříky členů a inventáře vybavení bratrských sborů i jiné písemnosti týkající se činnosti bratrských sborů a činnosti Jednoty vůbec.⁷ Dochovanou korespondenci můžeme rozdělit do tří hlavních okruhů dle jejich odesílatelů. Nejpočetněji zastoupenou skupinou s celkem 236 dopisy je korespondence biskupů a kněží, mezi jejichž pisatele patří Matěj Cyrus st., Jan Cruciger, Jiří Erastus, Jan Lanecius či Jakub Narcis Vrchopolský. Druhou skupinou obsahující 206 písemností je korespondence studentů pobývajících převážně na gymnáziu v Brémách a polské Bytomi nad Odrou (Bytom Odrzański), včetně jejich slibů a účetních rejstříků. V Brémách studoval např. Jan Apollo, Jan Stadius, Matěj Cyrus ml., Jan Laubmann, Daniel Němčanský, Jan Vetter a jeho bratr Daniel. Dopisy brémských studentů pocházejí vesměs z let 1611–1615. Naopak dopisy bytomských studentů jsou datovány léty 1616–1618 a jejich pisateli byli Jan Abdon, Tomáš Cedar, Jiří Theophil a bratři Jiří a Řehoř Graffovi. Třetí část korespondence představuje 58 dopisů, jejichž odesílateli byly osoby původu šlechtického nebo měšťaně. Kromě jmen méně známých se zde vyskytuje i řada předních činitelů tehdejšího společensko-politického života, jako Václav Budovec z Budova a jeho syn Adam z Budova, Václav Vilém z Roupova, Karel st. ze Žerotína, Martin Fruwein, Adam Linhart z Najenperka, Henyk z Valdštejna, Bohuchval Berka z Dubé etc.⁸

Mladoboleslavska (1.–16.3.2008). V denním tisku např. v Lidových novinách z 3. dubna 2007 a nejnověji v Historickém magazínu České televize z 19. července 2008 (*Jednota bratrská a boleslavský poklad*). Odbornou zprávu o obsahu nálezu s několika editovanými písemnostmi podává Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22, 2008 (v tisku).

⁵ K Aktům Jednoty srov. Josef VOLF, *Příspěvek k zakoupení tzv. ochranovských foliantů r. 1840 ochranovskou církví*, Časopis musea Království českého (dále jen ČČM) 88, 1914, s. 404–412; Edita BLAŽKOVÁ, *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, disertace na FF UK, Praha 1960; Josef Th. MÜLLER, *Geschichte und Inhalt der Acta Unitatis Fratrum (Sogennante Lissaer Folianten)*, Zeitschrift für Brüdergeschichte 7, 1913, s. 66–112, 216–231; 9, 1915, s. 26–79.

⁶ Korespondence je dochována z let 1610–1618. Je pravděpodobné, že dokumenty důležitějšího obsahu si Konečný odnesl s sebou při svém odchodu na žerotínské panství.

⁷ Jiří JUST, *Neue Quellen*, v tisku.

⁸ Úplný výčet jednotlivých korespondentů s počtem odeslaných dopisů uvádí Jiří Just, viz pozn. 7.

Výchova a vzdělání v bratrském domě

Bratrský dům, zřizovaný při každém větším sboru již před rokem 1500 jako sídlo řádného bratrského správce v dané lokalitě a jeho čeládky,⁹ se stal rovněž výchovnou a vzdělávací institucí pro kněžský dorost.¹⁰ O tom, jak tato výchova probíhala, čemu se učedníci učili a jaké měli povinnosti, jsme zpraveni z Řádu církevního Jednoty, jenž byl zpracován na základě starších dekretů i živé praxe a k jehož schválení došlo na synodě v Žeravicích roku 1616, třebaže tiskem vyšel teprve o šestnáct let později v Lešně zásluhou J. A. Komenského.¹¹ Obdobným zdrojem poučení je osmá kniha „Historie“ Jana Lasitského, kterou v roce 1649 vydal taktéž J. A. Komenský a jež pojednává o obyčejích a rádech Jednoty.¹² Jak velký důraz kladla Jednota na kvalifikaci a mravní výchovu svých adeptů na kněžství, ale i již ustanovených mladých kněží, je zřetelné z anonymního teoretického spisu Naučení mládencům, který podává praktický návod k jejich výchově a uvedení do studia bohosloví, čeho by se měli vyvarovat, jaké měly být jejich mravní a náboženské zásady. Joseph Theodor Müller připisuje autorství spisu Janu Blahoslavovi¹³ a jeho tisk datuje k roku 1570.¹⁴ Naučení mládencům vychází ze staršího bratrského rukopisu, tzv. „knížky učednické,“¹⁵ ovšem ani v pozdějších dobách neztratilo na

⁹ Antonín GINDELY (ed.), *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1865, s. 58–59. Názvy, které Bratři užívali pro své domy a při sborové správě – mládenci, učedníci, tovaryši připomínaly cechovní zřízení. Srov. Amedeo MOLNÁR, *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 22.

¹⁰ Joseph Th. MÜLLER, *Die Deutschen Katechismen der Böhmischen Brüder*, Monumenta Germaniae Paedagogica IV, Berlin 1887, s. 333, 335. Na s. 328 uvádí příklad zřízení bratrského domu a školy v Krásně u Valašského Meziříčí (dnes součást Val. Meziříčí) privilegiem Bernarda ml. ze Žerotína z r. 1560 s důrazem, aby byla důsledně rozlišena škola od domu, ve kterém kněz vychovává jemu svěřené mládence určené pro duchovní povolání a s nimi vede řemeslo.

¹¹ Edice *Řádu církevního Jednoty Bratří českých* vyšla v Praze prací A. VÁVRY roku 1897. Další jeho upravené a komentované vydání připravili Zdeněk Vojtěchovský s Rudolfem Říčanem (Praha 1945).

¹² Johannis Lasitii nobilis Poloni Historiae de origine et rebus gestis fratrum Bohemicorum liber octavus, qui est de moribus et institutis eorum, ... anno MDCXLIX. Pro svou práci používám českou edici vydanou Ludvíkem B. KAŠPAREM, *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá, jenž jest o obyčejích a rádech, kterýchž mezi sebou užívají, pro potřebu církve Boží obzvláště vydaná v Lešně polském od Jana Amosa Komenského léta Páně 1649*, Praha 1869. Z řádu i Lasitského čerpal z velké části také Vincenc BRANDL ve svém pojednání o bratrských domech v Časopisu Matice moravské (dále jen ČMM) 14, 1882, s. 150–175.

¹³ Proti Blahoslavovu autorství se vyslovuje Rudolf Říčan. Srov. jeho recenzi edice: František Bednář (ed.), *Jana Blahoslava Naučení mládencům*, Praha 1947, in: ČMM 68, 1948, s. 166–169.

¹⁴ František BEDNÁŘ, Požadavky Jednoty bratrské na bohoslovecký dorost. Naučení mládencům, *Reformační sborník* 6, 1937, s. 115, pozn. 1.

¹⁵ Srov. A. GINDELY (ed.) *Dekrety*, s. 225. Odtud pochází domněnka Josepha Th. Müllera, že rozhodnutí o tisku *Naučení mládencům* vychází ze synody konané v Přerově r. 1568 a že k němu záhy došlo.

aktuálnosti, bylo upravováno dle současných potřeb a naposled vydáno tiskem v Kralicích roku 1609.¹⁶ Edici tisku Naučení mládencům zpracoval František Bednář.¹⁷

Výchova budoucích kněží v Jednotě se dala takřka již od jejich dětství. Každý správce měl mít u sebe tolik učedníků, o kolik mohl pečovat.¹⁸ Nejednou byli správcové napomínáni, aby měli u sebe více mládenců. I Jan Lanecius uvědomuje Matouše Konečného o B. Korvínovi, neboť „*poně jedno pachole chová: medle napomeňte ho, ať větší počet Bohu mládeže vychovati může sto býti*“¹⁹ K tomu, aby byla pacholata, jak byli nejmenší hoši nazýváni, přijata do bratrského domu, musela pocházet z poctivých rodičů a měla mít „*chuť k Božím církevním věcem*.“²⁰ Malí hoši byli k církevní službě v Jednotě dáváni od rodičů dobrovolně. V Archivu Matouše Konečného je zachován dopis Symeona Benátského z 30. října 1611, v němž Benátský svěruje svého syna v čelednost Matoušovi Konečnému na Karmel a dále k tomu píše: „*I jakž já i manželka má, aby se jináče státi mělo, k tomu přijíti dáti sme nechtěli, poněvadž jednou sme ho Vám odevzdali, a toho tak o něm nic nedoslejcháme, aby co měl mimo Vaši vůli činiti a svého povolání pilné[!] býti, a kdyby pak co se toho od něho státi chtělo, tehdy Vám nad ním plnou moc a právo dávám, abyste jeho s takových věcí vyvozovati buď trestáním, aneb jak by na takového neposlušného přináleželo k strestáním, a Vás pak nad jiné, jakožto vrchnosti, nyní jeho soudci dán. [...] Já pak nejsoucí živši, naděje do Bratra Matouše, do správce vrchního domu duchovního, že syna mého tak v ruci a v trestání míti ráčí, aby po své vůli nečinil a nechodil, nežli předně Pána Boha svého aby se bál a Vás poslušen byl, nebo ho předně Pánu Bohu obětuji a Vám,...*“²¹

Z církevního řádu je patrné, jak byl život v bratrském domě usměrňován pracovanými předpisy tak, aby se žádnému nedostalo času k zahálce. Každá činnost měla svou vyměřenou dobu, neboť „*všecky věci čas mají: čas spaní, čas jídla, čas*

¹⁶ K jednotlivým tiskům a opravě tvrzení J. Th. Müllera o roku vytištění prvního vydání srov. Mirjam DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky ivančické a kralické (1564–1619)*, Sborník Národního musea v Praze, sv. V – A – Historický č. 1, Praha 1951, s. 115–118.

¹⁷ František BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení mládencům*, Praha 1947. Bednář vychází z vydání z r. 1585, jež v poznámkách srovnává s vydáním z r. 1609, které však mylně klade do 90. let 16. století.

¹⁸ L. B. KAŠPAR (ed.), *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie*, s. 39.

¹⁹ Muzeum Mladoboleslava Mladá Boleslav, f. Archiv Matouše Konečného (dále citováno jen AMK), sign. A 3251/Lanecký/19.

²⁰ A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 55. I Jan Lanecius připomíná Matoušovi Konečnému ustanovení řádu: „*Vědouce, že oni [správcové] pacholat neřádně zplozených do domů našich nepřijímáme, a když k učednickému stupni brání bývají, vyhledává se toho od starších, aby k tomu řádně zplozeni byli.*“ AMK, sign. A 3251/Lánecký/10.

²¹ AMK, sign. A 3251/Benátský/1.

učení, čas díla.“²² Rytmus bratrské domácnosti se měl odbyvat následovně. Když ráno se zazvoněním vstali, učinili první modlitby s poděkováním Pánu Bohu za ochranu. Poté se každý „obrátil k učení“ a za hodinu, tentokrát při shromáždění všech obyvatel bratrského domu, se konala druhá pobožnost, při níž byly zpívány písně, přečtena část z Písma s jejím vysvětlením a učiněno napomenutí k modlení. Po těchto druhých modlitbách se znovu navrátili až do hodiny oběda k učení „a tu, co komu vyměřeno, sobě čtou neb přepisují, neb z paměti se učí, a kdež to býti může i lekcí i jiná školní cvičení mívají.“²³ Ani v čase oběda při jídle mládenci nedostali oddechu, říkali něco z Písma, co ten den četli, nebo si připomínali vyslechnuté kázání, případně od nejmladšího po nejstaršího vyslovovali svůj úsudek nad položenou teologickou otázkou. Dle usnesení Jednoty nebyl odpolední čas tolik příhodný k učení, proto jáhnové i učedníci vykonávali až do večere jako protiváhu k duchovnímu cvičení nějakou fyzickou práci v hospodářství nebo v řemesle, jednak aby jí přivykli, neboť každý bratrský kněz měl být vyučen některému přípustnému řemeslu, jednak aby svůj chléb darmo nejedli, a tak pomáhali přispívat na úhradu svých potřeb. Jaké práce konali i jaký z toho měli prospěch, uvádí Lasitský: „V domácí bratrské společnosti někteří (zvláště mladí) knihy váží, jiní plátno tkají, jiní šaty a kožichy (z koží jinde vydělaných) šijí, jiní nádoby na soustruh dělají, jiní ryby loví, jiní na roličce, viničce neb v zahradách a štěpnicích pracují, jiní drva sekají neb štípají, aneb vždy něco hmotného, poctivého však dělají. Ti pak naši mimo jiné ustavičných svých prací užítky i ten mají, že těla (kteráž jiní leností hnojí) zdravá a čerstvá nosí, a k jakýchkoli větších prací snášení i cest dalekých pěšky konání způsobilí jsou, a což nejpřednějšího, zahálky a odtud jdoucích marností a nezpůsobů ucházejí.“²⁴ Před večerí (v čas nešporní) se znovu sešli k modlitbě, po níž se někteří opět navrátili k práci, jiní se zabývali učením a školními úlohami. Zbylá doba po večerí až k času poslední pobožnosti toho dne byla věnována zpívání písní a žalmů. Po modlitbách se všichni odebrali „na odpočinutí.“ Žádnému nebylo povoleno nočního vysedávání nebo postranního besedování ani z domu vycházení.²⁵

Přijatá pacholata se v bratrském domě nejprve učila číst a psát, poté tzv. malému katechismu,²⁶ četla Nový zákon a některé spisy Jednoty, učila se zpaměti hlavní výroky z Písma a písně. Když chlapici obstáli a dospěli v mládence, byli

²² F. BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení*, s. 33. Srov. A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 55; L. B. KAŠPAR (ed.), *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie*, kapitola VIII., s. 49–53.

²³ A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 56.

²⁴ L. B. KAŠPAR (ed.), *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie*, s. 53–55. K dalšímu rozdělení prací srov. Vincenc BRANDL, *Domy bratrské*, s. 167.

²⁵ Viz pozn. 23. K životu v bratrském domě srov. Napomínavý list Šimona Bohumila Turnovského ... o nevině Bratří českého vyznání, A. MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 169–173.

²⁶ Bratrský katechismus tvořil vlastní jádro školního vyučování Bratří. Na něm se žáci učili číst, neboť mnohá jeho vydání byla tištěna se slabikářem, a později i jazykům. Srov. Hermann BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, Berlin 1898, s. 147–149; J. Th. MÜLLER, *Die Deutschen Katechismen*.

od svých správců vzati na synod, kde byli od starších kněží k tomu zřízených přezkoušeni. Mládenci, u kterých se viděla schopnost k církevní službě, byli ordinací²⁷ přijati za učedníky neboli akolyty a při tomto obřadu nadto přijali ke svému jménu jméno biblické.²⁸ Ti, kteří takového nadání neprokázali,²⁹ mohli sice zůstat v bratrském domě, nikoli však jako učedníci, ale měli se věnovat hospodářství, řemeslu nebo formanství, aby nadále svůj život oprostili od lenosti, byli schopni se sami uživit³⁰ a mohli jinými službami prospět bratrskému společenství.

Jakmile byli mládenci přijati k prvnímu stupni kněžství,³¹ započala jim učednická léta, tedy vlastní teologická příprava k duchovní službě.³² V rámci přesného celodenního studijního plánu byli cvičeni v začátcích teologie studiem Písma, jeho opakováním a opisováním, čtením a nazpaměť se učením velkého katechismu, žalmům, určeným epištolám z Nového zákona, shrnováním kázání i starších modlitebních promluv (tzv. napomínání k modlitbám). Dále si měli osvojit písně zpívané při rozličných příležitostech ve sboru i v domě, naučit se jejich začátky a intonaci. Dalším stupněm studia bylo seznámení se s bratrskou konfesí, jejím biblickým podkladem a dějinami Jednoty, čtení bratrské literatury, výběru z církevních otců i spisů evropských reformátorů.³³ Aby si správcové ověřili znalosti a prospěch jak pacholat, tak i učedníků, byli mládenci examinováni z toho, čemu se daný týden naučili. Obdobné zkoušení se dalo při konci roku, v němž mládenci uváděli, jaké

²⁷ Rudolf Říčan uvádí, že šlo spíše o slavnostní slib než o skutečnou ordinaci. Srov. Zdeněk VOJTĚCHOVSKÝ (ed.), *Církevní řád Jednoty Bratří českých*, Praha 1945 (s vysvětlivkami Rudolfa Říčana), s. 40.

²⁸ L. B. KAŠPAR (ed.), *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie*, s. 33; František J. ZOUBEK, *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, Beseda učitelská 15, 1883, s. 67. Zoubek uvádí, že takto např. přijal Jan Amos Komenský ke svému jménu jméno Amos. V Jednotě byli pak často jednotliví služebníci těmito jmény nazýváni. Ze studentů uvádím jména Apollo, Titus či Philemon.

²⁹ „Ale jakož ne ze všeliké rudy bývá zlato, a ne z každého dřeva pěkný fládr, ani z každého železa kosa nebo břitva, tak ne ze všech mládenců, kteříž při služebnících v Jednotě bývají, osvícení kazatelé a přední zprávcové býti mohou“ F. BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení*, s. 16.

³⁰ Ostatně podíváme-li se, kdo všechno tvořil osazenstvo bratrského domu, uvidíme vedle správce, učedníků, jáhnů, případně mladých kněží také pomocníky a služky. To ovšem vyžadovalo širší hospodářskou základnu, a tak se bratrské domy, jenž byly osvobozeny od daní a dávek i od poddanských robot a měly právo provozovat řemeslo bez ohledu na cech, stávaly malým výrobním společenstvím, jak se můžeme přesvědčit i ze zachovaných inventářů vybavení bratrských sborů z Archivu Matouše Konečného.

³¹ Ke stupňům kněžství srov. pozn. J. A. Komenského k řádu církevnímu č. 19, A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 84–85.

³² „Hned z mladosti při jiných služebnících Jednoty, příkladem Krista a apoštolů svatých chování, ve všech potřebných věcech cvičení, zkušování, a tak k ouřadu připravování bývají.“ F. BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení*, s. 21. Jednota kladla velký důraz na péči o učedníky a jáhny, jak už tomu nasvědčuje Naučení mládencům, ale i příklady z dekretů, které řeší prohřešky správců při výchově mladých kandidátů na kněžství, ale i jich samotných.

³³ Amedeo MOLNÁR, *Das Erziehungswesen der Brüder*, *Communio viatorum* 7, 1964, s. 165; TÝŽ, *Českobratrská výchova*, s. 22–23.

knihy za celý rok přečetli, a bylo jim uloženo, co mají číst roku nastávajícího.³⁴ Také při každoroční vizitaci seniora nebo konseniora byl správce tázán, jak vychovává své žáky, jak si každý z nich počíná. Otázky vizitátorů se nevyhnuly ani samotným učedníkům a jáhnům, kteří byli dotazováni, čemu se naučili, kolik času je jim ponecháno ke studiu a jak ho využívají.³⁵

Pokud učedníci dobře prospívali, bylo jim svěřováno vyučování katechismu laických dítek ve školách a v případě potřeby, bylo-li jim to přikázáno, mohli vykonávat kazatelské úkony, přečíst text Písma s jeho výkladem, začínat písně atd. v menším shromáždění.³⁶ Na druhou stranu se v církevním řádu setkáváme s tvrzením, že když okolní sbory neměly vlastního kněze, vysílal správce jim nadřazeného sboru některého ze svých pomocníků (kněží, jáhnů a odrostlejších učedníků), aby měli příčinu v kázání se cvičit.³⁷

Jakmile dospělejší učedníci dostali svým povinností a pilně se ve všem procvičili, byli ordinováni na jáhny, jimž bylo uloženo více úkolů, zvláště „*plně již a stále studium theologie hleděti a kněžství svatému se strojiti.*“³⁸

Na vzdělání a prospěch mládenců rovněž působila vlastní osobnost bratrského správce, který ze svých jazykových i věcných dovedností a vědomostí předával zkušenosti svým svěřencům.³⁹ Aby mládenci užili vedení různých vychovatelů, byli

³⁴ A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 58–59. Srov. synodního usnesení v Přerově z r. 1556: „Také při tom napomenutí se stalo, aby mládence pěkně v učení zavodili, ukládajíc jim, co by sobě čísti i psáti vzdělavatedlně měli, a k tomu aby jim času propůjčovali a časem i počtu od nich žádali pro probuzení jich k pilnosti.“ A. GINDELY (ed.), *Dekrety*, s. 179. O tom, že ne vždy tomu tak bylo svědčí další usnesení z r. 1558 v Mladé Boleslavi: „Potřebují takové zpravování při učení, jak by se měli učiti náležitě, co čísti, co psáti, aby se nepletli, nemeškali, nekazili, toho se chápajíc, co jim ještě neslouží a nesluší. Ale toho umění řídkost je i při kněžích, a lecos sami čtou, kroniky, lékařské knihy a tetry: a mládencům téměř všechno dopustí i k přepisování poskytají.“ *Tamtéž*, s. 187.

³⁵ H. BALL, *Das Schulwesen*, s. 60.

³⁶ A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 18–19.

³⁷ *Tamtéž*, s. 57–58. V Archivu Matouše Konečného je zachován rukopis *Itineraria ministrorum Novi foederis* (sign. A 3256/Itinerarium), jenž obsahuje ke každé neděli jmenný rozpis bratrských kazatelů k jednotlivým lokalitám patřícím do správy mladoboleslavského sboru z let 1600–1609. (K jeho stručnému popisu srov. J. JUST, *Neue Quellen*, v tisku) V něm se setkáváme se zápisy jmen dvou učedníků, kteří byli později propuštěni na studium – s Janem Parvulem k r. 1600 a Janem Abdonem k roku 1604 a 1609. Jan Parvulus i Jan Abdon (v prvním zápise z r. 1604) se objevují samostatně, a tedy jim bylo povoleno i samostatně kázat. V druhém zápise z r. 1609 je Jan Abdon již připsán u jména B. Eliáše a lze soudit, že mu byl přidán jako doprovod, srov. L. B. KAŠPAR (ed.), *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie*, s. 36 „*Vysílání bývají [jáhnové nebo kněží] do vsí někam kázati s přidáním sobě akolutem.*“

³⁸ A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 19. Ordinováni na kněze mohli být až po dosažení třiceti let, avšak našly se i výjimky.

³⁹ Bohuslav Teplý vyvrací Zoubkovo tvrzení, že pokrok mládenců spočíval jen na jejich talentu a zkušenostech učícího kněze. Dokládá, že již Lukáš Pražský († 1528) psal pomůcky které usnadnily řádnou výchovu. Viz Bohuslav TEPLÝ, *Výchova v Jednotě za Bratra Lukáše*, disertace na KBEF UK, Praha 1968, s. 94.

od seniorů časem přemístování. Jedním z důvodů takového přeložení se též stávaly stížnosti na správce, kteří na tento úkol nevystačili či na toho, který „*ne Kristu, Jednotě a zborům, ale svému lakomství čeled' chová a osobuje, k pracem nemírně žene, pohodlím, oděvem, stravou neopatruje, z mozolů čeládky poklady v zemi skládá...*“, čímž čeled' ztrácela zájem o duchovenskou službu.⁴⁰ Mládenci byli svěřováni především svobodným kněžím, poněvadž, jak uvádí Rudolf Říčan, kněžská ženitba představovala navyšování nákladů na jeho ubytování a rušila vžitý způsob výchovy bratrských kněží tím, že by kněz více pečoval o svá dítka než o jemu odevzané učedníky.⁴¹

Každý pobožný mládenec měl zachovávat „*o Jednotě a k Jednotě pravou dověrnost; při služebnicích a tak v čelednosti Boží byt svůj a místo mít.*“⁴² Žádnému z mládenců nebylo dovoleno bez vědomí svého správce cokoliv svévolně konat, opustit bratrský dům a v neposlední řadě vyvléknout se z čelednosti, aby raději požitků světa obecného užíval.⁴³ Pakli se tak z různých příčin stalo,⁴⁴ a chtěl-li se mládenec znovu navrátit do bratrského domu, musel žádat seniory o svolení. V dekretu z roku 1594 se dovídáme o Daňkovi z Horažďovic: „*Mládenec ten někdy u Bratří býval, však svévolně odešel, a navrátiv se v několika letech žádá zase přijat býti v čelednost. Dovoleno B. Jakubovi Velikému, aby přijal ho i zkusil.*“⁴⁵ Snad takto obdobně můžeme posuzovat případ budoucího bratrského studenta Jana Abdona, který byl počátkem roku 1617 propuštěn na studium do Bytomi n. O. Jako s učedníkem na boleslavské Karmeli se s ním setkáváme v zápise pořízeném biskupem Bartolomějem Němčanským v Itinerariu ministrorum Novi foederis⁴⁶ na počátku roku 1604, kde je uveden v soupisu čeládky a pomocníků mezi mládeňky a kde mu o neděli Jubilate (3. května 1604) bylo přiděleno kázání na Zásadce u Mnichova Hradiště.⁴⁷ Ovšem zpětně na fol. 60r se dovídáme, že: „*Abdon odšel pryč zamilovav svět, anno 1604 31. Julii.*“⁴⁸ Leč v zápise z roku 1609, tentokrát již psaného rukou Matouše Konečného, můžeme znovu nalézt jeho jméno k Velikonocům, když měl jít spolu s B. Eliášem kázat do Nemyslovic u Mladé Boleslavi.⁴⁹

⁴⁰ A. GINDELY (ed.), *Dekrety*, s. 187–188.

⁴¹ Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957, s. 333. Srov. F. BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení*, s. 49.

⁴² F. BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení*, s. 23.

⁴³ Jan Lasitský potvrzuje, že mládenci byli v bratrských domech vychováni tak, „aby pokudž možné jest, světa nepoznávali, ale se v milování Krista a choti jeho církve rozněcovali.“ L. B. KAŠPAR (ed.), *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie*, s. 32–33.

⁴⁴ A. GINDELY (ed.), *Dekrety*, s. 187, 225.

⁴⁵ Tamtéž, s. 264.

⁴⁶ Viz pozn. 37.

⁴⁷ AMK, sign. A 3256/Itinerarium, fol. 59v a 66v.

⁴⁸ Tamtéž, fol. 60r.

⁴⁹ Tamtéž, fol. 159r. Srov. pozn. 37.

Střípky ze života studentů z Archivu Matouše KonečnéhoGymnasium illustre v Brémách a Schönaichianum v Bytomí nad Odrou

Nalézáme-li v Herbornu v prvním desetiletí 17. století poměrně silnou komunitu bratrských mládenců, můžeme soudit dle zachovaných dopisů studentů adresovaných Matoušovi Konečnému, že tomu tak po roce 1611 nebylo⁵⁰ a hlavním vzdělávacím centrem budoucích kněží Jednoty se staly Brémy. Jaká byla příčina této herbornsko-brémské proměny, že si Bratří ke vzdělání svého kněžského dorostu zvolili kalvínský ostrov v luterském moři⁵¹ a tamní gymnasium illustre? Herbornská akademie, tzv. Johannea, na níž ještě v roce 1611 vidíme pobývat několik studentů z boleslavských truhliček, byla založena v roce 1584 hrabětem Janem IV. Nasavsko-dillenburgským a patřila mezi učiliště, která v sobě kombinovala středoškolské a univerzitní vzdělání – žák, který úspěšně absolvoval „nižší stupeň“ na pedagogiu, měl možnost přestoupit na tzv. „Hohe Schule.“ Přestože byla Johannea označována za akademii s vysokou úrovní výuky, neměla pro chybějící císařské privilegium právo udílet akademické grady.⁵² Od počátku na ní působili význační profesori – teologové jako Caspar Olevian, později Johann Piscator nebo Hermann Ravensberger, s nimiž Jednota byla v písemném styku, jak to dokazují zmínky např. v korespondenci seniora Jana Crucigera. V roce 1596 do kolektivu herbornských profesorů přistoupil teprve čtyřiařicetiletý rodák z Freienhagen v hrabství Waldeck, Matthias Martinius. Nová profese ho však neuspokojovala naplno a již dříve chtěl školu opustit. Stalo se tak až v roce 1607, když se uchýlil před morem a také v důsledku neutěšených poměrů, které na škole zavládly, do Emden, kde se stal kazatelem. Za svého působení v Herbornu přitahoval také řadu Čechů a nasavsko-dillenburgský hrabě Jan VII. ho považoval za nepostradatelného pedagoga, a proto ho nechtěl propustit. Když byl Martinius v roce 1610 povolán brémskou městskou radou za rektora tamní školy, potvrdily se obavy hraběte Jana VII., že do Brém stáhne i část českých studentů studujících dosud v Herbornu.⁵³ V tom bychom mohli spatřit odpověď na položenou otázku. Nebylo by to poprvé, kdy by

⁵⁰ Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.–XVIII. st.* ČČM 80, 1906, s. 120. Šimákův soupis doplňuje Karel HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Věstník české akademie věd a umění 28–29, 1919–1920, s. 47–49.

⁵¹ Srov. Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER (Hgg.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650*, 3, Der Nordwesten, Münster 1995.

⁵² Označení „akademie“ není přesné, pro takto strukturovaný typ škol byl používán název gymnasium illustre či gymnasium academicum. Srov. Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584–1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden 1981, s. 143–145.

⁵³ Antonín KOSTLÁN – Alena HADRAVOVÁ, *Carmina propemptica in honorem Johannis Opsimathis. Herbornská pocta pro moravského učence z roku 1607*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC–HUCP) 47/1–2, 2007, s. 136–137.

bratrství studenti peregrinovali za určitou autoritou.⁵⁴ Připomeňme jen studenty odcházející do Švýcarska, pro které byl jistě velkým lákadlem Theodor Beza a opavský rodák Amandus Polanus z Polansdorfu v Basileji či Jan Jakub Grynaeus v Ženevě.⁵⁵ Nahlédněme také do truhliček. V dopise z 19. října 1611 si Jan Philemon, který byl tehdy preceptorem Daniela Škréty Šotnovského ze Zázvořic, stěžuje Matoušovi Konečnému na herborskou akademii, že „*ani umbra toho zde není, co v Marpurce a jiných akademiích jest.*“⁵⁶ Na rozpacích byl také Jan Stadius, jenž píše 3. srpna 1611 do Čech, že by v Brémách byla pro učení lepší příležitost, poněvadž classes (rozumí se třídy na pedagogiu) jsou velmi špatné a že v Herbornu nastala dražota.⁵⁷ Nakonec nechme promluvit samotného přerovského seniora Jana Lanecia: „*Co pak se dotýče našich herborských žáků tří, Tita, Amosa, Litomila, dovoluji tomu s B. Crucigerem, aby se z Herbornu odebrali do Brému a tam za ten rok poštudovali, poněvadž škola herborská tak se menší, jakž píšete.*“⁵⁸ Gymnasium illustre v Brémách vskutku nabylo na přitažlivosti příchodem Martiniovým. Jeho počátky spadají k roku 1528, kdy byla u dominikánského kláštera sv. Kateřiny zřízena evangelická latinská škola. Roku 1584 zásluhou brémského purkmistra Daniela von Büren a bývalého wittenberského filipisty Christoha Pezelia byla škola přetvořena na osmitřídní, jejíž „*classe prima*“ označovaná také jako „*publica*“ tvořila přechod k univerzitnímu studiu s výukou odborných univerzitních předmětů.⁵⁹ Po nástupu Martinia byla škola opět přeorganizována po vzoru jeho bývalé alma mater a de facto se vytvořily dvě navzájem spojené instituce. Školu nižší úrovně tvořilo pedagogium se šesti třídami (*classis*), na němž vyučovalo devět preceptorů (učitelů), jimž byl nadřazen pedagogiarcha podřízený rektorovi. Vyšší školu tvořilo gymnasium illustre či academicum rozdělené do čtyř fakult s určitým počtem profesorů, kteří přednášeli veřejné bezplatné i soukromé zpoplatněné lekce (*collegium publicum; collegium privatum*).⁶⁰ Na gymnáziu vládly mnohem svobodnější pomě-

⁵⁴ K motivům akademické peregrinace srov. Michal SVATOŠ, *Akademická peregrinace a cesty za vzděláním*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 244; Jaroslav PÁNEK, *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě (Cestování jako činitel kulturní a politické integrace)*, Český časopis historický 88, 1990, s. 668n.

⁵⁵ Srov. Luděk REJCHRT, *Bratrství studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*, AUC–HUCP 13/1-2, 1973, s. 43–82; Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964; František HRUBÝ (ed.), *Etudiants Tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle*, Brno 1970.

⁵⁶ AMK, sign. A 3251/Philemon/5.

⁵⁷ AMK, sign. A 3251/Stadius/3.

⁵⁸ AMK, sign. A 3251/Lanecký/13.

⁵⁹ Hermann ENTHOLT, *Geschichte des Bremer Gymnasiums bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, Bremen 1899, s. 1–7; Johann Friedrich IKEN, *Die Wirksamkeit des Christoph Pezelius in Bremen 1580 bis 1604*, *Bremisches Jahrbuch* (dále BJB) 9, 1877, s. 30–36.

⁶⁰ Johann Friedrich IKEN, *Das Bremische Gymnasium Illustre im 17. Jahrhundert*, BJB 12, 1883, s. 11–13. K rozdílu struktury brémského gymnázia a herborské akademie srov. G. MENK, *Die Hohe Schule Herborn*, s. 183–187.

ry než na pedagogiu spoutaném různými předpisy, přesto i pro něj platil školní řád. Novinkou bylo také zavedení matriky (*Album studiosorum*) pro gymnázium, do níž byli zapisováni přestoupivší studenti jak z pedagogia, tak i nově příchozí. V matrice se můžeme dočíst řadu jmen studentů z truhliček.⁶¹ Bratrští mládenci v Brémách se vzdělávali na pedagogiu a poté přešli na gymnázium (Jan Laubmann, Matěj Cyrus ml., Jan Stadius, Daniel Němčanský)⁶² nebo přímo vstoupili do řad gymnaziálních studentů (Jan Apollo, Jan Vetter, Pavel Hronovský, Adam Hartman). Poslední student z truhliček zapsaný 16. října 1617 na gymnáziu byl Daniel Němčanský, syn biskupa Bartoloměje Němčanského (†1609), který tam setrval pravděpodobně do konce roku 1617 nebo počátku roku následujícího.⁶³ Daniel ale přišel do Brém již o tři roky dříve se skupinou několika mláďenců, kteří se zapsali na gymnáziu 30. března 1614, a pobýval na pedagogiu (viz i níže). Nicméně většina studentů se vzdělávala v Brémách v letech 1611 až 1615, a Daniel je tudíž výjimkou překračující rok 1616.⁶⁴

Zatímco pobyt brémských studentů končí vesměs rokem 1615, nacházíme od listopadu 1616 nové bratrské mládence na gymnasiu illustre v Bytomi nad Odrou. Opět můžeme položit tentýž dotaz jako u Brém. Z dosud prostudovaného materiálu na něj však nemohu uspokojivě odpovědět. Domnívám se, že i zde stála v popředí osobnost dalšího učence, Kašpara Dornavia, rodáka z Ziegenrücku nad Sálou, jenž nebyl v Čechách postavou neznámou a zvláště ne v prostředí Jednoty. Působil jako preceptor několika šlechtických synků z Čech, mimo jiné také Adama Budovce z Budova; po rektorství na zhořeleckém gymnáziu (1608–1615) a následném téměř ročním českém pobytu přijal 18. srpna 1616 místo profesora mravů na nově zřízeném gymnáziu v Bytomi n. O. a 13. dubna 1617 se stal jeho rektorem.⁶⁵ Podívali se do korespondence z truhliček, zjistíme u několika dopisů Jana Lanecia, že zájem o bytomskou školu měla Jednota již roku 1613, přestože samotné gymnasium illustre bylo slavnostně otevřeno až v listopadu 1614. O situaci na bytomské škole i o velikosti nákladů na udržování studentů měl informovat do Mladé Boleslavi se-

⁶¹ Výtah z matriky pro studenty z Čech a Moravy sestavil Alfred SCHMIDTMAYER, *Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J. A. Comenius und den mährischen Brüdern*, BJB 33, 1931, s. 344–345. Výtah s některými doplňky znovu otiskl Otakar Odložilík v recenzi na Schmidtmayerovu práci v ČMM 55, 1931, s. 583–588.

⁶² Je třeba upozornit, že Schmidtmayerův výtah žáků pedagogia je jen k roku 1611. Poté snad žáci ani zapisování nebyli a matrika sloužila pouze pro záznamy studentů gymnázia.

⁶³ Poslední dopis Daniela Němčanského je datován 22. prosince 1617 (sign. A 3251/NěmčanskýD/9)

⁶⁴ K této výjimce je nutno přidat jména Jana Činvice z Libína a jeho jediný dopis z 29. listopadu 1616 (sign. A 3251/Činvic/1) a Mikuláše Achiora rovněž s jedním dopisem z 31. srpna 1617 (sign. A 3251/Strážnický/1).

⁶⁵ Dornaviův život líčí podrobně Robert SEIDEL, *Späthumanismus in Schlesien. Caspar Dornau (1577–1631) Leben und Werk*, Tübingen 1994; Srov. Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě II*, Praha 1966, s. 56–68.

nior polské Jednoty Martin Gratian Gertich.⁶⁶ Ale vraťme se ještě zpět k bytomskému gymnáziu neboli tzv. Schönaichianu. Bytom n. O. byla do doby Jiřího II. Schönaicha vcelku nevýrazné malé městečko. Poté, co byl Jiří nucen vykoupit od císaře Rudolfa II. v roce 1595 panství Bytom, Carolath (Siedlisko), Milkau (Miłaków), které jinak dostal od svého strýce Fabiana dědictvím, se Bytom stala kulturním centrem panství. Jiří Schönaich měl od počátku v úmyslu založit na svém panství školu, která by se vyrovnala univerzitě. Roku 1602 rozšířil stávající latinskou školu, od té doby nazývanou „schola illustris,“ a po všech nutných materiálních zabezpečeních a bohatém nadání vzniklo gymnázium. Z latinské školy se stalo pedagogium. Podle zakládací listiny z roku 1616 bylo na gymnáziu zřízeno devět profesorských míst pro jednotlivé univerzitní obory. Celkem mělo být z nadání na škole udržováno (za stravu) 72 chlapců, z toho 48 na pedagogiu a 24 na gymnáziu.⁶⁷ Odtud také lze vyrozumět informaci studentů v dopisech, když sdělují Matoušovi Konečnému, zda mají „mensam gratuitam.“ Zdá se, že bytomští studenti (Jan Abdon, Tomáš Cedar, Jiří Graff, Řehoř Graff, Jan Mitis a Jiří Theophil) se účastnili výuky pouze na gymnáziu. Bohužel nemáme dochovanou matriku tohoto gymnázia stejně jako mnoho dalších dokumentů, s kterými mohl o 200 let dříve pracovat Christian D. Klopsch.⁶⁸

Je zřejmé, že Bratřím nešlo o dosažení akademických titulů, nýbrž o zisk všeobecného vzdělání pro výkon jejich povolání, ať už nejprve jako učitelů na školách nebo jako duchovních.

Žádosti o propuštění na učení, sliby, cesta a studium

Nadanější mládenci, u nichž byla spatřena obzvláštní chuť a způsobnost k učení se cizím jazykům, a „kteříž tak doma počátků umění literního nabudou, potom do větších škol i akademií, buď na svůj vlastní náklad neb starších náklad vysílání bývají podle uznání potřeby a možnosti.“⁶⁹ Tito mládenci byli propuštěni na

⁶⁶ Poprvé se se školou v Bytomí v Laneciově korespondenci setkáváme v dopise z 31. března 1613; dále z 12. června 1613; 12. srpna 1613 a 4. září 1613 (AMK, sign. A 3251/Lanecký/24–27). V roce 1614 se zmínka o Bytomí v dopisech nevyskytuje. Dopisy z následujících let mi v době zpracování studie nebyly k dispozici.

⁶⁷ Christian David KLOPSCH, Geschichte des berühmten Schönaichischen Gymnasiums zu Beuthen an der Oder, aus den Urkunden des Fürstlich-Carolatischen Archivs und den besten darüber vorhandenen Schriften gesammelt, Groß Glogau 1818; Siegfried WOLLGAST, Beuthen an der Oder – 1614–1628. Gymnasium oder Universität?, Zblizenia Polska–Niemcy 3, 1998, s. 71–83, Konrad KOLBE (ed.), Stifurkunde der Schule und des Gymnasiums zu Beuthen an der Oder aus dem Jahre 1616, Mitteilungen der Gesellschaft für Deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 3, 1893, s. 209–268. Władysław KORCZ, „Schönaichianum“ – gimnazjum w Bytomiu Odrzańskim, in: Zbigniew Mazur (ed.), Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Poznań 1997, s. 117–126.

⁶⁸ Viz pozn. 67.

⁶⁹ A. VÁVRA (ed.), Řád církevní, s. 56.

studium buď ještě jako učedníci, nebo už jako ordinovaní jáhnové.⁷⁰ V kolikátém roce svého života odcházeli mimo vlast, není možné u většiny z nich stanovit. Nejmladším byl patrně Daniel Němčanský, jehož „opatrovníkem“ v Brémách se stal Pavel Hronovský. O Janu Apollovi můžeme např. zjistit, že v době příchodu na brémské gymnázium, kde byl zapsán spolu se dvěma dalšími mládenci 1. května 1610, měl cca 22 let či o něco více.⁷¹ Aby mohli mládenci odejít do zahraničí, museli žádat „otce milé,“ tj. seniory o propouštění. Ale že i sami biskupové měli zájem na dalším vzdělání svých svěřenců, svědčí slib Jana Laubmanna.⁷² Jak vypadala taková žádost mláďenců, si můžeme udělat představu z dopisu Zachariáše Solína z roku 1618 a Daniela Vettera datovaného o dva roky dříve.⁷³ Zachariáš Solín biskupu Konečnému píše: „*Maje příležitost takovou, nemohl sem toho pominouti [...] a své žádosti Vám předložiti, poněvadž dobré a svaté paměti B. Cyrus, otec můj v Kristu pánu milý, častokráte zaslíbení mnohá mně činíval, že mi chce příčiny dobré k cvičení se liternímu umění obmysliti, i jakož prvé toho sem důvěrně žádal, tak i nyní totéž činím a Vás, pane otče, žádám, že jakožto otec syna vyslyšíte a mně s otci jinými příčinami obmyslíte k cvičení se liternímu umění.*“ Daniel Vetter žádá znovu o propuštění na studium, poněvadž „vidím, že mně to hrubě škodí, že sem v teologii málo študoval, pročez i na potom nevím, hrubě-li bych platen byl, jestliže bych se v mých začatých študiích nezmocnil. A v pravdě, když sem právě začínal v teologii pracovati, domů sem od otce milého B. Erasta zavolán s tím zaslíbením, že jistotně a konečně beze všech odkladů, když Fabricius se vrátí, zase vypraven budu.“ Jak byla vyřízena žádost Solínova, netušíme, zatímco mínění seniorů o Danielu Vetterovi můžeme vyčíst z drobné marginální poznámky Matouše Konečného v jeho žádosti a to, aby se Daniel dále cvičil v kázání a stal se učitelem na mladoboleslavské škole na místě svého bratra Jana Vettera, který v ní působil od roku 1614. Než otcové kohokoli propustili na studium, bedlivě a svědomitě o něm rozmlouvali, zkoumali jeho intelektuální, zdravotní i fyzickou způsobilost nejen poradou na společném synodu, ale i prostřednictvím korespondence.⁷⁴

Jakmile byli mládenci propuštěni na studium, přestal pro ně platit řád bratrského domu, jinak řečeno slovy Jana Apolla, bratrské domácnosti se zbavili.⁷⁵ Tím pro ně skončilo období, které Lasitský popsal jako světa nepoznávání.⁷⁶ To ovšem

⁷⁰ Srov. AMK, sign. A 3256/Itinerarium, fol. 3r, Jan Parvulus je k roku 1600 uváděn mezi učedníky, na studium byl propuštěn 1604; na fol. 160v jsou k roku 1609 uváděni jáhnové Jan Apollo (1610 zapsán v Brémách) a Pavel Němčanský (1605 zapsán v Herbornu na pedagogii, 1613 v Brémách na gymnáziu).

⁷¹ AMK, sign. A 3251/Apollo/8.

⁷² AMK, sign. A 3257/10. Usuzuji tak z formulace: „...poněvadž oni sami mne do Němec na učení vypravili a na mne nakládají...“

⁷³ AMK, sign. A 3251/Solín/1; A 3251/VetterD/2.

⁷⁴ Viz synodní usnesení z roku 1598 v Mladé Boleslavi, A. GINDELY (ed.), *Dekrety*, s. 269; korespondence Jana Lanecia, Jiřího Erasta.

⁷⁵ AMK, sign. A 3257/5.

⁷⁶ Srov. pozn. 43.

neznamenal, že byl dříve jejich životní prostor omezen zdmi bratrského domu a jeho hospodářstvím, poněvadž jednou z povinností učedníků bylo doprovázet svého správce na cestách, aby mu byli svědky jeho života a aby *sami skrze to dobrým řádům všudy zvykali*.⁷⁷ Senioři měli obavy (dotvrzené zkušenostmi svých předchůdců), aby se studenti v cizině nezvrhli a neodtrhli od Jednoty, čímž by výdaje na ně vynaložené přišly vniveč. Dříve než se budoucí studenti vydali na cestu, museli vlastní rukou napsat a podepsat slib, v němž se zavazovali, že budou po svém návratu nadále sloužit Jednotě. První zmínku o učiněném slibu nacházíme v dekretch z roku 1594.⁷⁸ V Archivu Matouše Konečného je dochováno celkem 11 slibů, z nichž dva jsou koncepty psané rukou Matouše Konečného.⁷⁹ Podle konceptů a chyb učiněných v čistopisech soudím, že sliby byly mládencům diktovány, případně je opisovali. Jako zástupce typického znění slibu uvádím příklad autografu Tomáše Cedara a Jiřího Graffa, jejichž závazek napsali v den, kdy vyrazili na cestu do Bytomi n. O., tj. 9. listopadu 1616 v Mladé Boleslavi.⁸⁰ „*Já Tomáš Cedar slibuji a zavazuji se Bratřím starším Jednoty bratrské, že za dobrodiní všecka, jakož prve po mnohá léta až posavád činěná i za tu pomoc mně učiněnou na studium, čemu se koli dobrému naučím z požehnání Božího, tím se v Jednotě, v řádu a domácnosti jejím zůstávaje vděčně a poslušně i stále odměňovati i jiným sloužiti, čemuž se sám dobrému naučím. Pakli bych jináče (čehož mne Pán Bůh uchovati rač) co před sebe proti tomu bral a z poslušenství otcům i řádu Božího se vytahovati chtěl, povinen budu všecku summu na mně vynaloženou nahraditi. Psáno mou vlastní rukou v středu po 23. neděli Trinitatis léta Páně 1616.*“ Prohlášení o povinnosti navrátit všechny peníze vynaložené na studium v případě vystoupení z Jednoty nebylo pouhou prázdňou frází. Přesvědčíme se o tom v dopise Jana Apolla, v němž se pisatel shledává za nezpůsobilého k další církevní službě a žádá o propuštění a prominutí alespoň části sumy vydané na jeho zaopatření během studia, které odhadl na 86 tolarů.⁸¹ V některých slibech je kromě uvedeného znění nadto přidána formulace o poslušném návratu domů, když by byli zavoláni zpět.⁸² Jakmile mládencům vypršela vyměřená studijní léta a dostali zprávu, aby se vrátili do bratrské čelednosti, ne jeden se vymlouval, že dosud nedostál svým studijním povinnostem a že se nadále potřebuje cvičit v „umění literním“,⁸³ což jsme mohli vidět již v žádosti Daniela Vettera. Na druhou stranu i po tomto návštěví mohli otcové přehodnotit svůj úsudek a povolit dotyčnému mládenci delší studium.⁸⁴ Mládenci mohli být na zahraniční

⁷⁷ A. VÁVRA (ed.), *Řád církevní*, s. 19.

⁷⁸ A. GINDELY (ed.), *Dekrety*, s. 264.

⁷⁹ AMK, sign. A 3257/1–11.

⁸⁰ AMK, sign. A 3257/3; A 3257/4. Znění obou slibů je shodné.

⁸¹ AMK, sign. A 3251/Apollo/8; A 3255/Apollo/2.

⁸² AMK, sign. A 3257/6. „A kdykoli zase mně návštěví dáno od nich bude k navracení se domů, poslušně se zachovati, a kam mi rozkázáno bude se postaviti chci.“

⁸³ Např. Jan Stadius, viz. AMK, A 3251/Stadius/8.

⁸⁴ AMK, A 3251/Lanecký/23; A 3251/Cruciger/5; A 3251/Erastus/3.

školy propuštění vícekrát, ale vždy byly tyto pobyty prokládány delším setrváním doma, aby zcela neodvykli bratrskému prostředí. Napodruhé většinou odcházeli jakožto preceptoři některého ze šlechtických synků.⁸⁵

Poté, co mládenci sepsali slib a byl jim dán buď jen základní obnos postačující na cestu, nebo větší částka, z níž měli platit náklady za delší dobu, vyrazili na cestu. Kudy šli a za jak dlouho se dostali do Brém nebo do Bytomi n. O., můžeme zrekonstruovat ze dvou účetních rejstříků (o rejstřících viz níže). Mládenci cestovali na zahraniční školy obvykle ve větší skupině nebo minimálně po dvou, nikdy ne samostatně. Někdy v únoru 1614 vypravil přerovský senior Jan Lanecius několik (jejich počet není znám) svých svěřenců do Brém tak, aby k Velikonocům (30. března) byli již na místě. Datum Velikonoc patrně nebylo vybráno náhodně, neboť o jarním a podzimním termínu se konaly zkoušky na pedagogiu, po nichž žáci mohli přestoupit na gymnázium.⁸⁶ Termíny promocií ohraničovaly jednotlivé semestry. Dle rejstříků Daniela Němčanského, které podávají vydání od 30. března 1614 do 29. září 1617, tj. z období jeho studia na pedagogiu, se můžeme oprávněně domnívat, že těmito termíny byly Velikonoce a svátek sv. Michala, tedy 29. září (viz tabulka na s. 24 této práce). Ale zpět ke studentům. Cesta přerovských studentů nejprve vedla do Ivančic, kde se k nim přidali dva jáhnové – Pavel Hronovský a Jan Irenaeus, kteří patřili pod správu ivančického seniora Jiřího Erasta. Odtud směřovali do Prahy, kam měli dorazit v neděli Oculi (2. března). V Praze, případně v Mladé Boleslavi, se k této skupině přidali další dva – Cyprian a Daniel Němčanský. Oba náleželi pod vedení Konečného.⁸⁷ Podle Matouše Konečného měli studenti jít nejprve k Frankfurtu nad Mohanem a poté na sever do Brém. Proti byl však Lanecius a Konečnému vysvětluje: „*Ta cesta byla by velmi nerovná a daleko by zašli i mnoho na ní utratili. Nejprímější bude k Lipsku a odtud k Brému, sotva 20 a některá více tam míle.*“⁸⁸ Zda Konečný cestou přes Frankfurt sledoval nějaký určitější cíl, například návštěvu knižního trhu, na němž by si studenti mohli zakoupit učebnice, se nedovíme. Jaká byla skutečná trasa těchto cestovatelů? Odpověď, alespoň pro dva z nich, lze nalézt v první části účetního rejstříku Daniela Němčanského psaného rukou jeho „opatrovníka“ Pavla Hronovského.⁸⁹ Daniel Němčanský a Pavel Hronovský vyrazili z Mladé Boleslavi 14. března 1614 do Prahy, kde proměnili jim daných 50 dukátů na tolary. Z Prahy pokračovali do Litoměřic, k čemuž využili formanských služeb, a za tuto část cesty zaplatili 10 gr. čes. (0,333 tolaru).⁹⁰ Dále jejich cesta vedla po Labi až do Hamburku, při níž využívali služeb šifařů. První zastávkou jejich plavby byl Königstein, kde šifařovi zaplatili 8 gr. čes. (0,267

⁸⁵ Jako preceptoři působili Jan Vetter, Jan Philemon, Pavel Fabricius. Měl se jím podle nově učiněného slibu z r. 1616 stát i Jan Apollo.

⁸⁶ H. ENTHOLT, *Geschichte des Bremer Gymnasiums*, s. 34.

⁸⁷ AMK, A 3251/Lanecký/30–31.

⁸⁸ AMK, A 3251/Lanecký/31.

⁸⁹ AMK, A 3255/NěmčanskýD/1.

⁹⁰ K přepočtu a měnovým jednotkám srov. níže v kapitole o účetních rejstřících, s. 18n.

tolaru). Odtud pluli do Drážďan, v nichž shlédli zbrojnici, a následně do Hamburku. Za cestu z Königsteinu do Hamburku odvedli šifařovi 2 tolary a 20 gr. čes. (2,267 tolaru). Poslední trasa, při které využili vodní cesty, vedla z Hamburku do Stade, za niž utratili 6 gr. čes. (0,2 tolaru). Ve Stade si zjednali vůz, který je odvezl tři míle za 10 gr. čes. (0,333 tolaru). K dalším sedmi mílím zbývajících do Brém, kam dorazili 30. března nebo snad o něco málo dříve,⁹¹ využili dalšího povozu za 20 gr. čes. (0,667 tolaru). Za 16 dní urazili trasu dlouhou cca 770 km⁹² a celkem vydali 12,4 tolarů.

O putování mládenců do Bytomi n. O. si můžeme udělat představu z rejstříku Tomáše Cedara.⁹³ Bylo výše zmíněno, že Tomáš Cedar a Jiří Graff podepsali slib 9. listopadu 1616. Toho dne, ve středu, zároveň obdrželi na cestu 4 kopy čes. grošů, tj. 3,2 tolarů a z Mladé Boleslavi vyšli vstříc Mimoni a do Jablonného v Podještědí (41 km). Následujícího dne pokračovali do Žitavy, kam dorazili kolem oběda a navečer přišli do Ostritz /Ostrnyt/ (31 km). V pátek se vydali dále na sever podél dnešní německo-polské hranice do Zhořelce a do večera došli do Pieńsku /Bemz/ (27 km). V sobotu přespali v Zaháni (45 km). Dalšího dne, 13. listopadu, přešli přes Nowe Miasteczko /Neustadt/ do Bytomi n. O., kam dorazili někdy zvečera (38 km). Za pět dní urazili cca 182 km a z přijaté částky utratili 70 krejcarů (0,836 tolaru) za jídlo; 32 krejcarů (0,384 tolaru) za pivo a kočímu, který jim vezl filce, tedy jejich zavazadla, dali 8 krejcarů (0,095 tolaru). Zdá se, že celou cestu absolvovali pěšky za doprovodu Jana Ledčanského z Popic, který do Bytomi dorazil v neděli ráno. Cedar jejich zpoždění vysvětloval biskupu Konečnému slovy: „*Zůstali jsme v zadu, Graff nemohl jíti, že cestě nezvykl.*“⁹⁴ Z toho důvodu byla Graffovi již během cesty kupována pálenka k pomazání nohou, za niž utratili 2 krejcare (0,024 tolaru). Zatímco Tomáš Cedar dostal další peníze na své živobytí od Jana Ledčanského, Jiří Graff je obdržel od Kašpara Dornavia.

Našel se ale i případ, kdy peníze určené na studium byly mládencem zpronevěřeny. Roku 1601 byl na gymnázium do Zhořelce propuštěn Jan Parvulus snad společně s Janem Aëtiem a Bohuslavem Jafetem.⁹⁵ Když Parvulus nemohl ve Zhořelci najít vhodnou hospodu, odebral se na radu tamního městského písaře Gottfrieda Buchholzera do Goldberku (Złotoryja). Tam již takové potíže s ubytováním neměl, za to však 4. prosince 1601 vypravuje seniorovi Jakubu Narcisu Vrchopolskému do Brandýsa nad Orlicí o jiném svém neštěstí: „*Ale když sem podle obyčeje toho města na čtvrt léta napřed zavdati chtěl, maje v kabátě přes třidceti kop na*

⁹¹ Soudím tak dle zápisu Pavla Hronovského v brémské matrice.

⁹² Pro změření tras do Brém i Bytomi n. O. byl použit interaktivní atlas encyklopedie *Microsoft Encarta Reference Library 2002*.

⁹³ AMK, A 3255/Cedar/1.

⁹⁴ AMK, sign. A 3251/Cedar/1.

⁹⁵ Srov. Karel HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, in: Přátelé čsl. Starožitností svému učiteli. K šedesátinám univ. prof. Dra. J. V. Šimáka, Příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností čsl. 38/2–3, 1930, s. 95–96.

stříbře i na zlatě zašitých, tu sem týchž peněz nenašel. Nýbrž když sem já týž kabát slíkl a v jiném chodil, někdo mi je ukradl, o čemž sem já nezvěděl až v Goldperku, čehož i tovaryš můj povědom jest, takže mi z toho ze všeho nezůstalo než pět tolarů a čtyři zlatý, což sem byl předešle vynaložil. Když tehdy taková nešťasná příhoda se mi stala, nevěda sobě jaké jiné rady dáti, přinucen sem byl, abych se zase do Čech navrátil. I tu sem se s radou dobrých přátel obrátil k jednomu pánu, jehožto syny učím, kteréž do Němec poslati chce.“ Ale že zpráva o ukradených penězích nebyla pravdivá, nám napoví přípisek na adresní straně listu.⁹⁶

Když přišli mládenci do Brém nebo do Bytomi n. O., zajistili si ubytování a vyřídili potřebné administrativní náležitosti s rektorem gymnázia, neměli nikterak zahálet, ale pilně studovat. Je patrné, že si studenti s sebou přinášeli jisté kvantum znalostí, můžeme-li to srovnat s podle mého nejmladším příchozím studentem do Brém – Danielem Němčanským, který se po příchodu na pedagogium dostal do druhé classis (tj. do druhé nejvyšší třídy). Matoušovi Konečnému ve svém prvním dopise z června 1614 píše: „*Oznamuji, že jsem se do druhé classis dostal, kdež se tyto lectiones čtou. Každěj den ráno, dříve nežli se lectiones říkají, z Starého zákona kapitola se jedna přečte a magister k té classis náležející summu její poví. Potom jiné lectiones jsou tyto: grammatica Latina, Graeca, dialectica, rhetorica, Ovidius de Ponto, prosodia, tolikéž vysvětluje se epistola sancti Pauli, ad Colossenses, Heidelbergensis catechismus, Poema Phocylidis, verše řecké na latinsko se vysvětlují, též každého týhodne argumentum seu exercitum bývá, též aritmetica a musica; to jsou ty lectiones, kteréž já slyším.*“⁹⁷ Nejen brémští studenti informovali seniora Konečného o svých vyučovacích předmětech, obdobně činili studenti na Schönaichianu. Jaké lekce poslouchal Řehoř Graff můžeme zvědět z jeho dopisu z 12. března 1617. „*Lectiones vero quod attinet, significo Reverentiae Tuae mane hora septima publice praelegitur Logica Keckermanni cum Ramea collata, hora octava ethopraxia et hora nona theologia. A prandii vero hora prima historiae, secunda medicina, tertia theologica lectio, explicatio libri Geneseos, praelegitur.*“⁹⁸ Z těchto dvou naznačených úryvků pro mne vyvstává další úkol, jemuž budu muset věnovat svou pozornost. Čemu všemu se studenti učili, jaké k tomu používali knihy, za něž vynakládali mnohý groš zaznamenaný v rejstřících, jaký výsledek můžeme vidět z jejich studijních snah? Na jména některých mláďenců z truhliček a jejich práce poukázal již Rudolf Říčan ve své studii, v níž rozebíral makulatury vyjmuté z vazby tisku Konečného spisu *Theatrum divinum*, to jest Divadlo Boží z roku 1616,⁹⁹ které identifikoval jako disputační teze, námítky proti nim a koncepty deklamací (řečnických cvičení), jež přiřadil k ivančické bratrské škole k roku 1612. Mezi účastníky disputací se setkáváme s budoucími brémskými studenty

⁹⁶ AMK, sign. A 3251/Parvulus/1. Parvulův dopis je editován Jiřím Justem v nálezové zprávě o truhličkách, srov. J. JUST, *Neue Quellen*, v tisku.

⁹⁷ AMK, sign. A 3251/Němčanský/1.

⁹⁸ AMK, sign. A 3251/GraffR/2.

⁹⁹ Knihopis K04284.

Pavlem Hronovským a Adamem Hartmanem.¹⁰⁰ V druhé části studie Říčan analyzoval obsah konvolutu příležitostných tisků uloženého v Národní knihovně v Praze,¹⁰¹ jehož vznik klade do Mladé Boleslavi a v němž rovněž můžeme najít řadu jmen studentů a jejich disputací nebo orací.¹⁰² Další pohled do tvorby studentů nám podává Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I–V.¹⁰³

Ačkoli bratrští mládenci byli bez přímého dozoru seniorů, přece jen se jakési kontrole z jejich strany nevyhnuli. Páni otcové dbali na jejich dobré mravy a snažili se sledovat jejich prospěch. Ještě za pobytu některých mláďenců v Herbornu žádal Jan Lanecius (nebo Matouš Konečný) tamní profesory o podání svědectví o jejich prospěchu. Na to mu bylo odpovězeno listem někdy z října 1611, v němž své zdání podalo sedm vyučujících. Nejpodrobněji o bratrských mláďencích vypověděl Hermann Ravensberg, jenž je považoval za horlivé studenty, kteří se ostatním účastníkům předvedli příklady píle a zbožnosti.¹⁰⁴ I Matthias Martinius měl dávat pozor na bratrské studenty v Brémách, jak byl o to seniory žádán. Jan Lanecius zvláště upozorňoval na neposlušného roku 1614 (viz výše) vyslaného mláďence Cypriana a přikazuje Konečnému: „*Martiniovi obzvláště pište, ať naň pozor má, obral-li by co před sebe neslušného, ať ho i vězením, mají-li jaké žácké, skrotí a vůle ve zlém nedá.*“¹⁰⁵ Z toho lze usuzovat, jak těžce senioři nesli prohřešky mláďenců přičítící se jejich mysli. Dle Alfreda Schmidtmayera se bratrští mládenci v Brémách vyznačovali tichým chováním, zbožností, neúčastnili se studentských rvaček a nošení zbraní považovali za hřích. Své vývody opírá také o trestní akta brémského gymnázia, v nichž se podle něj mezi delikventy nenachází žádný bratrský student.¹⁰⁶

Účetní rejstříky studentů

Dříve než přistoupím k obsahové analýze účetních rejstříků, je třeba se zmínit o průběhu jejich zpracování. Celkem je v Archivu Matouše Konečného dochováno 29 kusů rejstříků, které pro jejich další použití bylo nutno přiřadit ke jménům jed-

¹⁰⁰ Rudolf ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství za mladých let Jana Amose Komenského*, Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 21/2, 1962, s. 115n.

¹⁰¹ NK Praha, sign. 46 G 442.

¹⁰² R. ŘÍČAN, *Několik pohledů*, s. 134n. V konvolutu se nachází např. orace bratří Graffů, Tomáše Cedara, Jana Abdona nebo sborníček k úmrtí bytomského učitele Petra Tita.

¹⁰³ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I–V*, Praha 1966–1982.

¹⁰⁴ AMK, A 3258/Osvědčení Herborn. Vysvědčení herbornských profesorů edituje v rámci zprávy Jiřího Justa Martin Steiner. Viz J. JUST, *Neue Quellen*, v tisku.

¹⁰⁵ AMK, A 3251/Lanecký/31. Cyprian se i přes mnohá varování Laneciova nepoučil. Nové rozhořčení způsobil, když něco ukradl. Tentokrát Laneciovi došla trpělivost a s nekompromisním gestem opět psal Konečnému: „*Napište mu medle, ať se domů vrátí, my že o něho nestojíme. Jednotě se již nehodí, neboť zloději nehodí se ad ministerium.*“ sign. A 3251/Lanecký/32.

¹⁰⁶ Alfred SCHMIDTMAYER, *Über das Schulwesen der Böhmischen Brüder*, Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts 26, 1936, s. 58–59.

notlivých studentů, případně k rukopisu jejich pisatelů, neboť, až na několik výjimek, nejsou podepsány. K jejich přiřazení jsem použila paleografický a v menší míře i obsahový rozbor. Situace byla ztížena o to víc, že základna pro paleografické srovnávání je žalostně malá (kromě slibů bylo možno použít jen deset českých dopisů z pera studentů), a chybou se také stalo při prvotním náhledu do korespondence vyjmutí těchto rejstříků, aniž by bylo poznamenáno, z jakého dopisu pocházejí. Rejstříky byly tedy přiřazeny ke jménům deseti studentů, z nichž jeden zůstává doposud anonymem, a je označen jen jako „student.“ Ke skupině brémských studentů patří rejstříky Jana Apolla, Jana Laubmanna, Pavla Hronovského, Daniela Němčanského, Jana Stadia a onen neznámý student. Do skupiny bytomských studentů náleží rejstříky Jana Abdona, Tomáše Cedara, Jiřího Graffa a Řehoře Graffa.

V rejstřících se vyskytuje několikrát označení měny.¹⁰⁷ Studenti v Brémách platili dukáty, říšskými tolary (Reichsthaler), širokými tolary, říšskými zlatými (Reichsfloren), kopštíky a groty (či krotky). Studenti v Bytomi n. O. vykazují částky v tvrdých, širokých, prostých či jáchymovských tolarech (Joachimicum), v českých groších neboli argentech, krejcarech, zlatých a v kopách. Všechny rejstříky byly přepočítány na jednoho společného jmenovatele, a to na tolar jako na „hrubou“ minci pevného charakteru, se zaokrouhlením na tři desetinná místa. Ani sami studenti nerozlišovali přívlasky tolarů. Proto byl poměr tolaru a groše brán jako poměr k peněžní početní jednotce, nikoli jako vztah mezi oběma raženými nominály.¹⁰⁸ Ve všech rejstřících byl rovněž komparován součet všech položek s celkovou sumou vypočtenou daným studentem. Takto byla ověřena i spolehlivost jednotlivých kurzů. Je nutné podotknout, že ne vždy sečtená částka souhlasila s výpočtem studenta, což bychom mohli částečně přičíst zaokrouhlení na celou hodnotu a nezdůvodněnému počítání pisatele rejstříku. Vzájemné relace jednotlivých mincí k peněžní početní jednotce jsou tyto:

V Brémách zahrnoval 1 tolar 55 grošů.¹⁰⁹ S tímto kurzem můžeme počítat po celou dobu pobytu bratrských mládenců. Nebylo by ovšem pravidlo bez výjimky. V rejstřících Jana Laubmanna byl kurz tolaru a groše stanoven na 1:60,5 a 1:60¹¹⁰ V tomto případě se mi nepodařilo dopátrat možné chyby, nebo zda je kurz považován za oficiální a nikoli za reálný. Skutečnost by se mohla zdát o to podivnější, že v dalším rejstříku, který byl přiřazen Laubmannovu rukopisu, je již obvyklý přepočet

¹⁰⁷ Za konzultaci k numizmatickým problémům děkuji PhDr. Eduardu Šimkovi, CSc.

¹⁰⁸ Petr VOREL, „Groše české“ a „groše míšeňské“ jako početní jednotky 15. až 18. století, in: Eduard Šimek (ed.) Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich zemích. Sborník příspěvků ze semináře numismatiků – Pardubice 22.–23.10. 1998, Praha 2002, s. 57–58.

¹⁰⁹ AMK, sign. A 3255/NěmčanskýD/1. „Mince bremenská na široký tolar počítajíc. Tolar drží 55 grotů.“

¹¹⁰ Pro rejstřík se sign. A 3255/Laubmann/2 platí poměr 1: 60,5 a pro sign. A 3255/Laubmann/3 kurz 1:60.

1:55.¹¹¹ Označení říšský zlatý, jenž však byl stříbrnou mincí, je zde synonymum pro říšský tolar. Kopštík neboli Kopfstück obsahoval 12 grošů¹¹² a jeden tolar tvořilo 4,5 kopštíku.¹¹³ Dukát, který se vyskytuje v rejstříku Jana Stadia¹¹⁴ k roku 1612 byl přepočten dle rejstříku Daniela Němčanského z první poloviny roku 1615,¹¹⁵ v němž je uvedena proměna dukátů na tolary, tj. 40 dukátů bylo převedeno na 66 tolarů 36,5 grošů, přičemž všechny rejstříky Daniela Němčanského počítají s kurzem 1:55. Podle tohoto přepočtu 1 dukát obsahuje 1,666 tolaru.¹¹⁶

Převodní klíč pro rejstříky bytomských studentů vychází vesměs z českých poměrů.¹¹⁷ 1 tolar obsahoval 30 grošů českých.¹¹⁸ Běžně uváděný argent je totožný výraz pro český groš. Kopa obsahovala 24 grošů českých.¹¹⁹ Zlatý zahrnoval 60 krejcarů a 1 tolar pojímal 84 krejcarů. Poměr 84 krejcarů za tolar byl stanoven dle propočtu první části Cedarova rejstříku sign. A 3255/Cedar/1. Několik položek v krejcarech vykazoval Jiří Graff i jeho bratr Řehoř. Jelikož u těchto dvou studentů nebylo možné pro zjevné chyby v součtech, nebo vůbec pro jejich absenci, stanovit poměr tolaru a krejcaru a jelikož jsou jejich rejstříky časově blízké Cedarovým, byl kurz tolaru a krejcaru aplikován analogicky.¹²⁰ V rejstříku Jiřího Graffa¹²¹ je jedna položka uvedena vedle českého groše i v drobnějších haléřích, jejich převod byl vůči groši stanoven na 1:14.¹²²

¹¹¹ AMK, sign. A 3255/Laubmann/4.

¹¹² Srov. Friedrich SCHRÖTTER, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin – Leipzig 1930, s. 318.

¹¹³ AMK, sign. A 3255/Stadius/2.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ AMK, sign. A 3255/NěmčanskýD/4.

¹¹⁶ Srov. E. NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ – A. MALÁ – L. NEMEŠKAL – Z. JELÍNEK, *Numismatické příspěvky ke studiu dějin cen a mezd údobí 1469–1615*, in: *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 6, Kolokvium o dějinách cen a mezd v 16. a 17. století, Praha 1962, s. 92, 95. Jestliže je pro dukát k r. 1611 uváděn obvyklý poměr 140 krejcarů, následně převodem na tolar obsahující 84 krejcarů, dostaneme stejný poměr dukátu k tolaru, jaký jsem uvedla výše.

¹¹⁷ Srov. Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2004, s. 154–155; též srov. pozn. 108.

¹¹⁸ AMK, A 3255/Abdon/1. „Střevíce troje po 15 českých [grošů], facit 1 tolar tvrdý a 15 českých.“

¹¹⁹ AMK, A 3255/Cedar/1. „Sexagena comprehendit 24 argenteos.“

¹²⁰ Jako další možný přepočten tolaru a krejcaru se ukazuje kurz 1:72. Srov. Dopis Jana Abdona z 1. dubna 1618 (sign. A 3251/Abdon/13), „Gregorius vero et Georgius [Graffii] per septimanam 18 k[ruces] vel quartam partem taleri [pro mensa gratuita] solvunt.“

¹²¹ AMK, A 3255/GraffJ/1.

¹²² P. VOREL, „Groše české“ a „groše míšeňské“, s. 62.

Komentář k tabulkám uvádějící celkové vydání v různých kategoriích ze všech dochovaných rejstříků přiřazených k jednotlivým studentům

Následující tabulky jsou sestaveny na základě přepočtených částek a podávají vydání v tolařech. Jelikož nebylo možné jednotlivé rejstříky blíže časově zařadit, kromě zápisů Daniela Němčanského, jsou celkově spočteny v jedné sumě a rozděleny do kategorií. Za vypočtenou částkou je vždy uveden v závorce počet procent z celkového vydání. Kategorie ubytování zahrnuje položky, které jsou v rejstřících zapsány jako: „na hospodě, od světnice, od pokoje, za lozument.“ Strava byla označována: „od stolu, kuchaři.“ Ne ve všech rejstřících jsou tyto jednotlivé položky zřetelně oddělitelné a označení „hospodáři“ zahrnovalo jak stravu, tak i ubytování. V prvním okénku je uvedena společná suma za stravu i ubytování, v okénku vedle je, pokud bylo možné, rozepsána. Kategorie oděvu zahrnuje nejen oblečení, rukavice, klobouky, ale také výdaje za jejich opravu, za materiál (plátno, sukno, barchan) a mzdu krejčímu za šití. Do obuvi náleží vydání za střevíce, pantofle, jejich opravy a vydání za tkaničky. V kategorii knihy a vazba jsou udány částky za jednotlivé tituly knih, vytištěné materie i jejich svázání. Položky dříví, pod jehož pojmem se také skrývá rašelina k topení (dorpf) a otýpky, a svíčky jsou nejprve zapsány souhrnně, následně i jednotlivě. Pod pojmem služby se skrývají útraty za praní, úhrady poslům za přinesení psaní, přinesení nějakých věcí, služkám za mytí nádobí, za stlaní postele, vymetání pokoje, topení a jiné příspěvky. Vedle souhrnné částky všech služeb je v následujícím okénku uvedena pouze částka za praní. Hygienou je míněna návštěva lázně, jež v některých případech zahrnuje i částku za víno či pivo, které si studenti dopřávali po koupeli, výdaje za holiče, mytí hlavy, holení i za hřeben a mýdlo. Vedlejší suma uvádí výdaj pouze za lázeň. Pod kategorií privátních lekcí jsou uvedena vydání za účast na privátních seminářích (collegium privatum) nebo za soukromé vyučování (pro privata institutione). Obdobně jako rejstříky všech studentů byly zpracovány rejstříky Daniela Němčanského za půlletní období.

Jan Apollo ¹²³			Jan Laubmann ¹²⁴			Daniel Němčanský ¹²⁵		
Pro období: 1611			Pro období: 1612–1614 [?] ¹²⁶			Pro období: 30. březen 1614–29. září 1617		
Celková vydaná částka: 80 tolarů			Celková vydaná částka: 73,65 tolarů			Celková vydaná částka: 355,636 tolarů		
Ubytování Strava	40 (50 %)	40 (50 %)	Ubytování Strava	38,5 (52,27 %)	38,5 (52,27 %)	Ubytování Strava	166,69 (46,87 %)	
Víno a pivo	2 (2,5 %)		Víno a pivo	0,165 (0,22 %)		Víno a pivo	3,558 (1 %)	
Oděv	2 (2,5 %)		Oděv	21,016 (28,54 %)		Oděv	81,533 (22,93 %)	
Obuv	2 (2,5 %)		Obuv	1,595 (2,17 %)		Obuv	8,82 (2,48 %)	
Knihy a vazba	8 (10 %)		Knihy a vazba	10,283 (13,96 %)		Knihy a vazba	36,946 (10,39 %)	
Dříví Svíčky	3 (3,75 %)	2 (2,5 %) 1 (1,25 %)	Dříví Svíčky	---		Dříví Svíčky	9,645 (2,71 %)	6,282 (1,77 %) 3,363 (0,95 %)
Služby	---		Služby	---		Služby	10,218 (2,87 %)	8 (2,25 %)
Hygiena	---		Hygiena	---		Hygiena	1,743 (0,49 %)	1,288 (0,36 %)
Privátní lekce	---		Privátní lekce	---		Privátní lekce	11 (3,09 %)	

¹²³ AMK, sign. A 3255/Apollo/1.

¹²⁴ AMK, sign. A 3255/Laubmann/2–3.

¹²⁵ AMK, sign. A 3255/NěmčanskýD/1; A 3255/NěmčanskýD/3–7; A 3255/Hron/1. Rejstřík Pavla Hronovského je sice jeho autografem (stejně jako rejstříky se sign. A 3255/NěmčanskýD/1–4), ale částky v něm uvedené navazují příjmem i vydáním na sign. A 3255/NěmčanskýD/4. Přesto nebylo možné jednoznačně rozhodnout, zda vydání patří pouze ke jménu Daniela Němčanského. Proto byl při určování zařazen ke jménu Pavla Hronovského. Při podrobnějším rozboru se ukázalo, že se vesměs jedná o náklady Daniela Němčanského. Nelze ovšem vyloučit, že rejstříky, které jsou rukopisem Pavla Hronovského, obsahují i jeho vydání.

¹²⁶ Dopisy Jana Laubmanna jsou datovány 10. červencem 1611 až 18. únorem 1615.

Jan Stadius ¹²⁷			student ¹²⁸			Jan Abdon ¹²⁹		
Pro období: 1611–1612			Pro období: [?]			Pro období: 1617–1618 ¹³⁰		
Celková vydána částka: 207,66 tolarů			Celková vydaná částka: 54,073 tolarů			Celková vydaná částka: 66,234 tolarů		
Ubytování Strava	113,5 (54,66 %)		Ubytování Strava	18 (33,29 %)	18 (33,29 %)	Ubytování Strava	10,867 (16,41 %)	5,067 (7,65 %)
Víno a pivo	---		Víno a pivo	---		Víno a pivo	3,033 (4,58 %)	
Oděv	28,33 (13,64 %)		Oděv	6,654 (12,31 %)		Oděv	21,332 (32,21 %)	
Obuv	2 (0,96 %)		Obuv	4,436 (8,2 %)		Obuv	2,5 (3,77 %)	
Knihy a vazba	19,332 (9,31 %)		Knihy a vazba	5,545 (10,26 %)		Knihy a vazba	8,734 (13,19 %)	
Dříví Svíčky	4 (1,93 %)	4 (1,93 %)	Dříví Svíčky	---		Dříví Svíčky	6,2 (9,36 %)	4,533 (6,84 %)
Služby	2 (0,96 %)	2 (0,96 %)	Služby	1 (1,85 %)	1 (1,85 %)	Služby	3,067 (4,63 %)	2,2 (3,32 %)
Hygiena	---		Hygiena	---		Hygiena	0,7 (1,06 %)	0,7 (1,06 %)
Privátní lekce	---		Privátní lekce	---		Privátní lekce	1 (1,51 %)	

¹²⁷ AMK, sign. A 3255/Stadius/1–3.

¹²⁸ AMK, sign. A 3255/student/1.

¹²⁹ AMK, sign. A 3255/Abdon/1–2.

¹³⁰ Dopisy Jana Abdona jsou datovány 9. únorem 1617 až 1. dubnem 1618.

Tomáš Cedar ¹³¹			Jiří Graff ¹³²			Řehoř Graff ¹³³		
Pro období: 14. listopad 1616–1618 ¹³⁴			Pro období: 14. listopad 1616–1618 ¹³⁵			Pro období: 1617–1618 ¹³⁶		
Celková vydaná částka: 59,2 tolarů			Celková vydaná částka: 58,062 tolarů			Celková vydaná částka: 53,117 tolarů		
Ubytování Strava	6,8 (11,49 %)	3 (5,07 %) 3,8 (6,42 %)	Ubytování Strava	25,3 (43,57 %)	8 (13,78 %) 17,3 (29,79 %)	Ubytování Strava	23,267 (43,8 %)	8,2 (15,44 %) 15,067 (28,37 %)
Víno a pivo	1,867 (3,15 %)		Víno a pivo	2,2 (3,79 %)		Víno a pivo	2,8 (5,27 %)	
Oděv	20,267 (34,24 %)		Oděv	3,828 (6,59 %)		Oděv	5,132 (9,66 %)	
Obuv	2,967 (5,01 %)		Obuv	2,366 (4,08 %)		Obuv	2,433 (4,58 %)	
Knihy a vazba	6,765 (11,43 %)		Knihy a vazba	5,266 (9,07 %)		Knihy a vazba	2,333 (4,39 %)	
Dříví Svíčky	5,865 (9,91 %)	5 (8,45 %)	Dříví Svíčky	4,202 (7,24 %)	3,286 (5,66 %)	Dříví Svíčky	3,417 (6,43 %)	2,134 (4,02 %)
		0,865 (1,46 %)			0,833 (1,43 %)			1,2 (2,26 %)
Služby	2,701 (4,56 %)	2,233 (3,77 %)	Služby	2,811 (4,84 %)	2,6 (4,48 %)	Služby	3,4 (6,4 %)	3,2 (6,02 %)
Hygiena	0,9 (1,52 %)	0,9 (1,52 %)	Hygiena	0,833 (1,44 %)	0,833 (1,44 %)	Hygiena	0,733 (1,38 %)	0,533 (1 %)
Privátní lekce	1,5 (2,53 %)		Privátní lekce	2,5 (4,31 %)		Privátní lekce	2 (3,77 %)	

¹³¹ AMK, sign. A 3255/Cedar/1–3.

¹³² AMK, sign. A 3255/GraffJ/1–3.

¹³³ AMK, sign. A 3255/GraffŘ/1–2.

¹³⁴ Dopisy Tomáše Cedara jsou datovány 14. listopadem 1616 až 18. srpnem 1618.

¹³⁵ Dopisy Jiřího Graffa jsou datovány 29. lednem 1617 až 18. srpnem 1618.

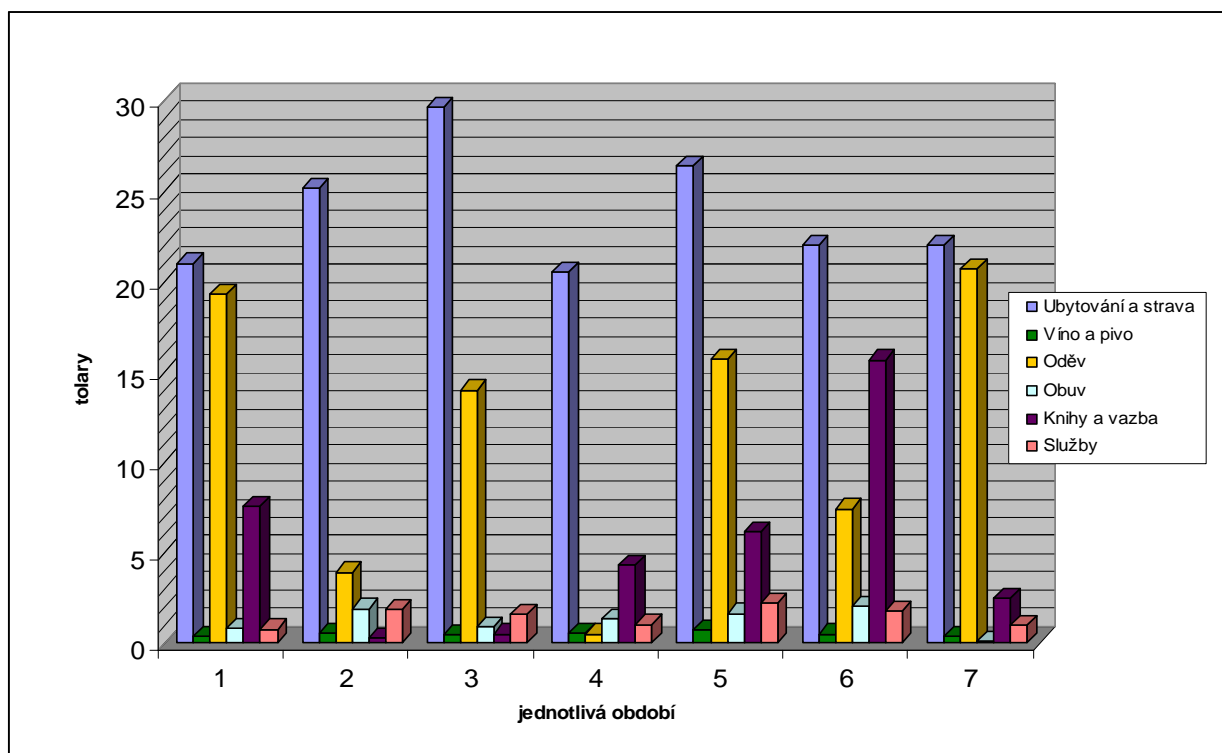
¹³⁶ Dopisy Řehoře Graffa jsou datovány 9. únorem 1617 až 26. duben 1618.

Rejstříky Daniela Němčanského¹³⁷

Vydání učiněná za jednotlivé semestry, tj. zpravidla od Velikonoc do sv. Michala (29. září) a od sv. Michala do Velikonoc.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Ubytování a strava	21 (40,39 %)	25,182 (62,22 %)	29,608 (49,38 %)	20,5 (58,91 %)	26,4 (44,91 %)	22 (37,22 %)	22 (43,56 %)
Víno a pivo	0,364 (0,7 %)	0,546 (1,35 %)	0,483 (0,81 %)	0,564 (1,62 %)	0,692 (1,18 %)	0,509 (0,86 %)	0,4 (0,79 %)
Oděv	19,271 (37,06 %)	3,927 (9,7 %)	14 (23,35 %)	0,5 (1,44 %)	15,727 (26,76 %)	7,417 (12,55 %)	20,691 (40,97 %)
Obuv	0,818 (1,57 %)	1,9 (4,69 %)	0,909 (1,52 %)	1,337 (3,48 %)	1,637 (2,79 %)	2,074 (3,51 %)	0,145 (0,29 %)
Knihy a vazba	7,537 (14,49 %)	0,255 (0,63 %)	0,509 (0,85 %)	4,345 (12,49 %)	6,145 (10,45 %)	15,655 (26,49 %)	2,5 (4,95 %)
Služby	0,773 (1,49 %)	1,863 (4,6 %)	1,61 (2,69 %)	1,036 (2,98 %)	2,182 (3,71 %)	1,754 (2,97 %)	1 (1,98 %)
Celková částka za půl léta (% ze všech vydání)	52 (14,62 %)	40,473 (11,38 %)	59,964 (16,86 %)	34,8 (9,79 %)	58,781 (16,53 %)	59,109 (16,62 %)	50,509 (14,2 %)

¹³⁷ AMK, sign. A 3255/NěmčanskýD/1; A 3255/NěmčanskýD/3–7; A 3255/Hron/1.

Semestr

1. 30. březén 1614 – 31. srpen 1614
2. 1. září 1614 – 14. březén 1615
3. 14. březén 1615 – 29. září 1615
4. 29. září 1615 – 31. březén 1616
5. 31. březén 1616 – 29. září 1616
6. 29. září 1616 – 26. březén 1617
7. 26. březén 1617 – 29. září 1617

Při popisu cesty do Brém roku 1614 jsme si mohli povšimnout, že každému biskupu bylo podřízeno několik mládenců, které spravoval. Ti z nich, kteří studovali na náklady Jednoty, byli financováni částečně z prostředků biskupových, částečně ze společného měšce, tzv. Corbony unitatis.¹³⁸ I ti, kteří byli na studiu podporováni od rodičů či od některého šlechtického ochránce a studovali na tzv. vlastní patrimonium, neměli hýřit penězi a daremně utrácet, ale měli rovněž vydávat řádné počty svých útrat. Nejednou měli páni otcové starosti, aby jim náklady zbytečně neušly. Janu Laneciovi se zdála útrata 70 tolarů za rok příliš vysoká, jestliže před Vánocemi 1614 píše Konečnému: „*moji 2 již nemají nač študovati, nebo co jim mělo peněz dostati na 2 léta, utratili za rok, 140 tolarů.*“¹³⁹ Porovná-

¹³⁸ AMK, A 3251/Lanecký/23; 27.

¹³⁹ AMK, A 3251/Lanecký/36.

me-li tuto částku s ročním vydáním Daniela Němčanského o témže čase, zjistíme, že suma není zdaleka přehnaná.

Z tabulek na předchozích stranách můžeme vyčíst, jaké byly v hrubých rysech výdaje studentů a zač nejvíce utráceli. Je zřetelné, že na prvním místě dominuje strava a ubytování, což průměrně tvořilo kolem 50 % všech výdajů. Druhou nejnákladnější položkou byl oděv. Není divu, jestliže za šaty zaplatili 6 až 14 tolarů. Když Pavel Hronovský dával Danielovi Němčanském šít nové šaty, vydal za sukno na plášť a kalhoty, za látku na kabát, knoflíky a podšívku 11 tolarů a následně 1 tolar od jejich ušití. Zkusme tedy pomocí rejstříků nahlédnout, co vše obsahoval běžný šatník bratrského studenta, budeme-li k tomu počítat i obuv. Dle Naučení mládencům se měl mládenec vystříhat krojů a křtaltů (ozdob) cizích nad jeho povolání odporných, neměl ze sebe dělat příšery nebo nějaké potvory, ale přetrvávat na oděvu jemu náležitým, aby se vyhnul nepotřebným vydáním.¹⁴⁰ K základní obuvi patřily střevíce a pantofle, z oděvu kalhoty, punčochy letní, zimní a punčochy harasové, podvazky, plátěné košile, kabát z barchanu a podšívka pod kabát, plášť, rukavice a klobouk. Zatímco v Brémách stály střevíce 36 gr. brem. (0,655 tolaru), v Bytomi je bylo možno koupit za 15 gr. čes. (0,5 tolaru). Punčochy harasové stály v Brémách 1 tol. 10 gr. brem. (1,182 tolaru), v Bytomi 16 gr. čes. (0,533 tolaru) a za rukavice v Brémách zaplatili 16 gr. brem. (0,291 tolaru), v Bytomi 10 gr. čes. (0,333 tolaru).

Třetí nejnákladnější položku tvořily knihy a jejich vazba, z nichž nejdražší byly slovníky a lexikony. Za jedenáctijazyčný slovník Kalepinův zaplatil Pavel Hronovský 3 tol. 21 gr. brem. (3,382 tolaru), Scapulův řecko-latinský lexikon stál v Brémách 3 tolaru, v Bytomi se na něj složili 3 studenti po 2 kopách a jeho cena tak byla 4,8 tolarů. Ceny za ostatní knihy se v Brémách pohybovaly od 0,055 do 0,87 tolaru, v Bytomi od 0,133 do 1 tolaru. Jestliže v rejstříku Daniela Němčanského v období od září do března 1617 výrazně vyčnívá částka za knihy nad ostatními semestry, nedomnívám se, že by tohoto půl roku jevil Daniel tak výrazný zájem o literaturu, ale že suma je zapsána i za dřívější nákup, neboť knihy jsou uvedeny nadpisem „*Co jsem dal za knihy po odchodu Hronovského*“,“¹⁴¹ který odešel někdy po Velikonocích 1616.

Když studenti přišli do akademií, ať už v Marburku, Herbornu nebo Brémách, zaplatili za zapsání do matriky po 1 tolaru, zatímco studenti v Bytomi jen 6 gr. čes. (0,2 tolaru). Za privátní lekce se na obou místech obvykle platilo po tolaru za půl roku. Lázeň bez piva a vína v Brémách stála vcelku pravidelně 2 gr. brem. (0,036 tolaru), v Bytomi se částka pohybovala od 6 gr. čes. do 15 gr. čes. (0,2 - 0,5 tolaru). Za praní dávali pradelně za půl roku v Brémách po tolaru, v Bytomi 1 kopu a 12 gr. čes. (1,2 tolaru).

¹⁴⁰ F. BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení*, s. 41.

¹⁴¹ AMK, sign. A 3255/NěmčanskýD/7.

Zcela z rámce zápisů vydání bratrských mládenců vystupuje rejstřík, jenž byl přiřazen k rukopisu Jana Laubmanna¹⁴² a jenž nás uvádí do knihtiskařské dílny. Ukazuje, co vše bylo použito při tištění učebnice určené pro bratrské školy,¹⁴³ jejíž sepsání si Bratří vyžádali u Matthiase Martinia.¹⁴⁴ O vytištění učebnice se měl nejprve postarat Jan Vetter a po jeho odchodu Pavel Hronovský a Jan Irenaeus.¹⁴⁵

Závěr

Bratrský správce nebyl pouhým knězem, ale i učitelem a nositelem názorového uvědomění,¹⁴⁶ proto Bratří kladli velký důraz na péči o kněžský dorost. Základními kameny Jednoty byly řád a kázeň, tudíž senioři vždy nelibě nesli jakékoli vykročení z těchto pořádků, jak dosvědčují mnohé příklady z dekretů i korespondence z truhliček. I když studenti byli několik stovek kilometrů od domova, stále byli napomínáni, aby nezapomněli na zásady jim doma vštěpované. Tak i v jediném nám zachovaném dopisu Matouše Konečného bytorským studentům, který přijali 31. ledna 1618 čteme: „*N.B. Nevím, trvá-li mezi Vámi ještě ten dobrý řád a v učení, v společném se shledávání k modlení, napomínkách i latinských neb německých žalmějích a v sobotu promlouvání pořádkem. Nerad bych, abyste v tom oblevili.*“¹⁴⁷

V průměru se Bratří pro kněze uspokojovali s výchovou, kterou jim mohli dát vlastními silami. Nechtěli-li se však omezit pouze na svůj „vlastní“ svět, byli i vnějšími okolnostmi donuceni rozšířit své obzory, a s tím šla ruku v ruce potřeba vyššího vzdělání, aby bratrští kněží obstáli v soutěži s luterány, reformovanými i jezuity.¹⁴⁸ Jelikož v českých zemích neexistovalo příhodné učiliště pro jejich veskrze bohoslovecké zaměření, na které by mohli svůj kněžský dorost posílat, vysílali své studenty do ciziny. Tito studenti, kteří představovali bratrskou elitu, pak byli nezdědka voleni na přední místa v Jednotě a stávali se biskupy.

Na to, aby mohl být vyřčen podrobnější závěr o obsahu dvou mladoboleslavských truhliček, je třeba jejich důkladnějšího prozkoumání a zhodnocení celého nálezu. Soubor písemností z Archivu Matouše Konečného je oprávněně nazýván „nálezem století“ a zcela nepochybně se jedná o unikátní objev, který nám alespoň

¹⁴² AMK, sign. A 3255/Laubmann/4.

¹⁴³ Evangelia et epistolae, quae diebus dominicis per anniversarias vices in ecclesiis Unitatis fratrum in Bohemia et Moravia ad populum christianum explicari solent; Graecae, Bohemicae Germanice et latine cum analysi difficiliorum vocum grammatica et populari textuum divisione in usum scholarum edita. Una cum parvo catechismi in iisdem linguis, Breae 1614. (Knihopis K02278).

¹⁴⁴ A. SCHMIDTMAYER, *Über das Schulwesen*, s. 59; J. Th. MÜLLER, *Die Deutschen Katechismen*, s. 339-340, 444n. Srov. též Knihopis K02278, kde je však mylně uveden jako autor Samuel Martinius z Dražova.

¹⁴⁵ AMK, A 3251/Lanecký/31.

¹⁴⁶ A. MOLNÁR, *Českobratrská výchova* s. 21.

¹⁴⁷ AMK, sign. A 3252/3.

¹⁴⁸ R. ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty*, s. 330.

z části doplňuje prázdná místa v pramenech pro období prvních dvou dekád 17. století, a to nejen k dějinám Jednoty bratrské.¹⁴⁹

Korespondence studentů představuje tematicky do značné míry homogenní pramenný segment a podává jedinečný soubor dokumentů, o nichž jsme věděli pouze ze zpráv synodálních usnesení či z Akt Jednoty. Např. o tom, že se studenti, dříve než se odebrali do ciziny, museli zavázat slibem, že zůstanou věrni Jednotě, jsme měli povědomost z několika málo řádků v dekretch,¹⁵⁰ avšak dosud jsme neznali jejich plné znění. Rovněž i jejich účetní rejstříky odkrývají zajímavý pohled do jejich života a přináší i nový materiál numismatické povahy.

¹⁴⁹ Edici biskupské korespondence a kněžší připravuje v rámci grantového projektu Mgr. Jiří Just, Th.D.; písemnosti studentů autorka tohoto příspěvku.

¹⁵⁰ A. GINDELY (ed.) , *Dekrety*, s. 264.

Rejstřík přímě a vydání.
přímě.

28. Január	15.	} Eslaví / p. p. /
1. Máj	6	
9. Oktobrie	15	
Zvých vydání.		
Od zaplání in matriculac		6. argt.
Redellac		2. argt.
Od stavu in / p. p. /		20. argt.
Za fainé		2. talung / p. p. /
Za furi d. r. a.		8. argt.
Za Orat. Pasportu		12. argt.
o. Compand. Logie K. r. k.		10. argt.
Za par p. r. a.		10. argt.
Za v. l. a. n. i. s. / p. p. /		10. argt.
Za p. r. a. / p. p. /		4. argt.
Za p. r. a. / p. p. /		10. argt.
Am. f. a. n. i. s. / p. p. /		14. argt.
Am. f. a. n. i. s. / p. p. /		4. argt.
Am. f. a. n. i. s. / p. p. /		4. argt.
Za par p. r. a.		10. argt.
Od p. r. a. n. a. t. i. s. / p. p. /		6. argt.
		8. argt.
Za p. r. a. n. a. t. i. s. / p. p. /		4. argt.
Za v. l. a. n. i. s. / p. p. /		4. argt.
Za f. a. n. i. s. / p. p. /		6. argt.

Rejstřík vydání Řehoře Graffa (sign. A 3255/GraffŘ/1)

Ja Jan Laubman Důbrugi a finto Vypravštem se Jmádugi
D. Ptaspu Beduhy Dvůrské poněmáť ovi fimi mne do Kéince
na lém munnarati a na mne ualclatog. Ste pýeruy nauratý se
Dome 3 vědy jasy mady u de telodnyh gegan (Dvůrský fene jobe ab
krančí Bohu Dvůrské vřítě) nauratit gym se kase ualclatog jaly
Dvůrský mitym odmitovati a u lgo vřítěmny gely mi Jan d. 3. p
se vřítěmny vřítěk mdy. vřítěk mdy Dvůrský vřítěk a se
přítěmny vřítěmny vřítěk mdy a přítěmny. Na vřítěk se se
je kase vřítěk a přítěmny kase mdy vřítěk a Dvůrský mitym Dvůrský Dvůrský
přítěmny vřítěk; vřítěk vřítěmny vřítěk mdy vřítěk přítěmny

Slib Jana Laubmanna (sign. A 3257/10)

Markéta Růčková

Itinerář vévody Jana II. Opavsko-Ratibořského jako pramen k fungování pozdně středověké diplomacie

„Když jel vozem z Gliwic do Těšína, byl z příkazu ratibořského vévody Jana zabit Čechem Martinem zvaným Chřtán a jeho společníky osvětimský vévoda Přemysl mladší... těšínský vévoda Přemysl starší tak prudce planul touhou pomstít neprávem prolitou krev syna, že za tohoto Martina Chřtána zaplatil Čechům a Moravanům 1 600 kop pražských grošů.“¹ Tak vylíčil bezprecedentní nájemnou vraždu jednoho ze slezských knížat, kterou si objednal Jan II. Opavský a Ratibořský na stránkách své kroniky Jan Długosz.

Krakovský kanovník Długosz byl autorem mnoha negativních výtek na adresu slezských knížat a právem bychom ho mohli považovat za zaujatého svědka, při hodnocení ratibořského zeměpána však humanistický dějepisec zůstal ve vzácné shodě s dalšími narativními prameny.

Jan II. přezdíváný Železný se již dříve zapsal do paměti svých současníků jako mistr Hanuš, který „na Karlštejně svým mistrovstviem katovským králi Václavovi pány zmordoval.“² Roli mistra popravčího měl vévoda Jan II. sehrát v tzv. karlštejnských vraždách, kdy 11. června 1397 vyvrcholilo zasedání královské dvorské rady fyzickou likvidací Purkarta Strnada z Janovic, Štěpána z Opočna, Štěpána Podušky z Martinic a Markolta z Vrutice.³ Zprávy o bezprecedentním zákroku se z Prahy rozletěly na všechny strany a informátoři se předháněli v detailech. Podle listů dochovaných v edici říšských akt si třeba i radní města Štrasburku mohli přečíst, údajnou řeč ratibořského knížete: „Vy páni, jste našemu králi dnem i nocí radili, aby se o německé země nestaral, a o římskou říši jste ho chtěli připravit. S tím tasil vévoda svůj kord a třikrát bodl pana Purkarta.“⁴

¹ *Jana Długosza Roczniki czyli Kronika sławnego Królestwa polskiego* (dále Długosz). Księga dziesiąta 1370–1415, ed. Zbigniew PERZANOWSKI, Warszawa 1981, s. 315–316.

² *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*, ed. František ŠIMEK, Praha 1937, s. 37, o karlštejnských vraždách s. 4. Obdobně i *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, edd. František ŠIMEK – Miloslav KAŇÁK, Praha 1959, s. 39.

³ K nim souhrnně Václav ŠTĚPÁN, *Vražda čtyř členů královské dvorské rady na Karlštejně roku 1397*, Český časopis historický (dále ČČH) 92, 1994, s. 24–44. Zmínit je neopomene žádná z prací podávajících výklad o době vlády Václava IV. František Michálek BARTOŠ, *Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947, s. 147–148; Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361–1419*. K předpokladům husitské revoluce, Praha 1968, s. 272–274; Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1378–1437*. Lucemburkové na českém trůně II, Praha 2000, s. 53–54; Lenka BOBKOVÁ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV b 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003, s. 367–370.

⁴ „ir hern, ir seyt die tag und nacht unserm hern kung raten daz er niht gen Deztuen landen schull, und wolt in pringen von dem romischen reich. mitt zugt der herzog sein degen und stizz den dreystunt in her Stirnat.“ Deutsche Reichstagsakten (dále DRTA) II, ed. Julius WEIZSÄCKER, München 1874, s. 454, č. 277.

Jako nekompromisně vystupující muž zanechal Jan II. stopu i v historické paměti vlastního Ratibořska. *Ratibořské anály* sepsané místními kanovníky v druhé polovině 15. století si osudů zdejších přemyslovských panovníků příliš nevšímají, přesto některý z členů kapituly zaznamenal, že 27. října 1390 nechal ratibořský vévoda Jan, zvaný Železný, utopit kněze Konráda ze Žár a Matyáše z Krzyżowic.⁵

Jak je tedy možné, že přes svou nechvalnou proslulost se ratibořský vévoda pohyboval v nejvyšších patrech středoevropské politiky a občasná výstřelky jej zde nijak neohrozily? Jak to, že zatímco vrah Přemyslava Osvětimského byl vožen po ulicích Těšína na rozžhaveném železném koni a kleštěmi mu přitom rvali z těla kusy masa,⁶ dojednával ratibořský Přemyslovec svůj sňatek s neteří polského krále Vladislava Jagielly Helenou Korybutovnou?

Odkud ratibořský kníže čerpal svůj sociální kapitál, který jej znovu a znovu, jak na pomyslném kole štěstěny vynášel vzhůru?

Odpovědi stěžuje fakt, že kromě těchto zmíněných výjimečných událostí, se většina dosavadních zpracování dané epochy o osudech vévody Jana II. Opavského a Ratibořského příliš nezmiňuje.⁷ Aspoň částečně by nám snad mohl odpovědět Janův itinerář, v němž vystupuje na povrch jeho dráha lucemburského diplomata. Sledování diplomatické kariéry ratibořského zeměpána nám navíc usnadňují dochované prameny účetní povahy, např. zhořelecké účty⁸, soupisy výloh polského

⁵ *Ratiborer chronik*, ed. Augustin WELTZEL, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens (dále ZVGS) 4, 1862, s. 115–116.

⁶ Długosz X, s. 316.

⁷ Z děl moderních historiků, které se zabývaly postavou Jana II. Opavsko-Ratibořského, musíme zmínit studii Franze Kopetzkeho, věnovanou zajetí husitského poselstva z Janova rozkazu roku 1421 (Franz KOPETZKY, *Die Gefangennahme der hussitischen Gesandten in Ratibor 1421*, ZVGS 9, 1868, s. 209–217.). Dále se osobností Jana II. Opavsko-Ratibořského dostalo pozornosti v pracích věnujících se dějinám města Ratiboře, kapitolu o Janově vládě nalezneme v *Historii města Ratiboře* sepsané na objednávku tamní městské rady Augustinem Weltzelem (Augustin WELTZEL, *Geshichte der Stadt Ratibor*, Ratibor 1861.). Z historiografické produkce 19. století nesmíme opomenout klasické dílo *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerdorf* Gottlieba Biermanna (Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerdorf*, Teschen 1874.). S Janovým jménem se setkáme v encyklopedii *Hrady českého Slezska* (Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000.). Z prací zabývajících se osudy jiných příslušníků dynastie opavských Přemyslovců si vévody Jana II. všímá studie Dalibora Prixe věnovaná jeho bratranci Václavovi II. Opavskému a Hlubčickému (Dalibor PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Ve stínu otce, husitů a bezvládí, *Časopis Slezského muzea – B* 48, s. 152–191 a 192–223) a biografie Janova strýce Přemka Opavského, jejímž autorem je Martin Čapský (Martin ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský 1366–1433*. Ve službách posledních Lucemburků, Brno – Opava 2005.). Přímo Janovi jako kladskému hejtmanovi je pak věnovaná studie Iwony Pietrzyk (Iwona PIETRZYK, *Jan II opawsko-raciborski jako starosta kłodzki*, in: *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, edd. Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ, Praha 2005, s. 57–68).

⁸ *Codex diplomaticus Lusatiae Superiores* (dále CDLS), T. III. Die ältesten Görlitzer Rat-srechnungen bis 1419, ed. Richard JECHT, Görlitz 1905.

královského dvora⁹ nebo účty města Krakova¹⁰ zpřístupněné v edicích. Vedle dalších edic věnovaných zejména Kladsku¹¹ nebo Opavsku¹² na své plné zhodnocení čeká i pramenný materiál uložený zejména v polských archívech, zvláště ve Státním archivu ve Vratislavi a v ratibořské a pštinské pobožce Státního archivu v Katovicích.¹³

S bádáním cíleně věnovaným itinerářům se v české historiografii příliš často neseťkáváme. Z nepočtených příkladů je možné pro rozmezí raného a vrcholného středověku zmínit itinerář Vladislava Jindřicha, který sestavil Martin Wihoda,¹⁴ a pro pozdější období zvláště práce Ivana Hlaváčka, jenž se dlouhodobě věnuje sledování pohybu a činnosti kanceláře krále Václava IV.¹⁵ S mnohem propracovanější metodikou a příklady výkladu se přitom můžeme setkávat v německé a zvláště v polské historiografii, o které jsem se i ve své práci opírala.¹⁶ Samozřejmě je však

⁹ Rachunki dwóru króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1380 do r. 1420, ed. Franciszek PIEKOSIŃSKI (= Monumenta medii aevi historica res gestas Polonniae illustrantia XV), Kraków 1896; Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzęcstwa krakowskiego. Rachunki stacji nowosądeckiej, ed. Hubert WAIS, Warszawa 1993.

¹⁰ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, edd. Franciszek PIEKOSIŃSKI – Józef SZUJSKI (= Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia IV), Kraków 1878.

¹¹ Především *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*. (dále GGG), T. I. Urkunden und Regesten zur Geschichte der Grafschaft Glatz bis zum Jahre 1400, edd. Franz VOLKMER – Wilhelm HOHAUS, Habelschwerdt 1883; GGG II, Urkunden und Regesten zur Geschichte der Grafschaft Glatz von 1401 bis 1500, edd. Franz VOLKMER – Wilhelm HOHAUS, Habelschwerdt 1888.

¹² Regesten zur Geschichte des herzogthums Troppau (1061–1464), ed. Franz KOPETZKY, Wien 1871.

¹³ Jedná se především o listiny, které vévoda Jan II. vydával jako ratibořský zeměpán a jako hejtman Kladska a Frankenštejnu, srov. např. Archiwum państwowe (dále AP) Katowice, oddział w Raciborzu, fond: Komora książęca zamku w Raciborzu, Privilegia laut inliegenden Verzeichniss, sg. 2; AP Katowice, oddział w Pszczyń, fond: Archiwum książąt pszczyńskich, Dokumenty pergaminowe; AP Wrocław, fond: Dokumenty kolegiaty Nysko-Otmuchowskiej, sg. Rep. 102; AP Wrocław, fond: Henryk Zisterziener, Klasztor cystersów w Henrykowie, sg. Rep. 84; Inventář fondu Kolegiata w Raciborzu, sg. Rep. 111 uloženého v AP Wrocław; Inventář fondu Deposit Oels Urkunden, sg. Rep. 132^c, uloženého v AP Wrocław.

¹⁴ Martin WIHODA, *Itinerář moravského markraběte Vladislava Jindřicha*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 47, 2000, s. 5–45.

¹⁵ Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik (= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 23), Stuttgart 1970; TÝŽ, *K organizaci státního a správního systému Václava IV*. Dvě studie o jeho itineráři a radě, Praha 1991, zde i odkazy na zahraniční literaturu věnující se problematice itinerářů.

¹⁶ Obzvláštní oblibě se sestavování itinerářů těší v Polsku. O tom svědčí studie Piotr WE-COWSKI, *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytnie*. Przegląd badań i propozycje badawcze, *Studia źródłoznawcze* 37, 2000, s. 13–48; Antoni GAŚIOROWSKI, *Polskie itineraria późnośredniowieczne*, *Zapiski historyczne* 50, 1985, s. 221–237. Vedle těchto teoretických a přehledových prací musíme zmínit alespoň itinerář krále Vladislava Jagiełły sestavený Antonim

třeba mít na paměti, že se jedná o osobu, o které se zachovalo pouze několik zpráv do roka a při jejich výkladu musíme být nutně opatrní. Hned úvodem je třeba konstatovat, že dochované prameny nedovolují výrazněji propojovat pohyb Jana II. Opavského a Ratibořského s politickým kalendářem jeho země, ani s rytmem fungování dvora Václava IV.

Ráda bych upozornila na dva momenty. První se týká klíčové angažovanosti ratibořského knížete ve východní politice českého dvora a druhý poukazuje na prvky fungování kanceláře svěřených úřadů.

Prvorozený syn vévody Jana I. Opavského a Ratibořského a Anny Hlohovské a zároveň prapravnuk železného a zlatého krále Přemysla Otakara II. se zřejmě narodil někdy na počátku 60. let 14. století.¹⁷ Otec mu kromě hmotného dědictví, sestávajícího z ratibořského vévodství a čtvrtiny Opavska tvořené Krnovskem a Bruntálskem, zatíženého ovšem dluhy, předal ctižádost a sociální kapitál budovaný pobyty na panovnickém dvoře, kam snad uvedl i svého syna.

S první zmínkou o Janovi II. v souvislosti s politikou Václava IV. se poprvé setkáváme na přelomu 80. a 90. let 14. století. V účtech města Zhořelce zachytil tamní písař částky vynaložené na pivo a francouzské víno pro opavského vévodu Jana.¹⁸ O okolnostech Janových cest do Lužice sice nevíme nic bližšího, ale z přijetí, kterého se mu zde dostalo je zřejmé, že ho sem přivedly oficiální záležitosti.

Zhruba ve stejné době se s opavsko-ratibořským vévodou začínáme setkávat i v Krakově. Poprvé na Jana II. v souvislosti s polským prostředím narážíme za pro příští vývoj netypické situace. Někdy v polovině roku 1391 napadly vévodské oddíly statky krakovského biskupa ve Sławkowě a Lipowci.¹⁹ Šlo o neúspěch polské diplomacie, která zřejmě během Janovy návštěvy Krakova závěrem roku 1390²⁰ nedokázala najít dostatečně přesvědčivé argumenty k tomu, aby přestoupil do pro-polského tábora. Přitom o ratibořského vévodu, jehož země sousedila s Malopolskem, projevovala v rámci cíleně budovaného okruhu svých spojenců v

Gąsiorowskim (Antoni GAŚIOROWSKI, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 1972. Tento autor svou znalost itinerářů polských panovníků využil i ve studii TÝŽ, *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, *Czasopismo prawno – historyczne* 25, 1973, s. 41–68.) a jeden z nemnohých itinerářů ze slezského prostoru – itinerář svídnické vévodkyně Anežky z let 1385–1392 sestavený Tomaszem Jurkem (Tomasz JUREK, *In sede viduali*. Nad *itinerarium księżnej świdnickiej Agnieszki z lat 1385–1392*, in: *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, ed. Krystyna ZIELIŃSKA–MELKOWSKA, Toruń 1997, s. 275–289.).

¹⁷ Do období kolem let 1361–62 je Janův příchod na svět kladen autory rodokmenu opavských Přemyslovců obsaženého v P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady*, s. 584–585.

¹⁸ 7. listopadu 1388 20 grošů za pivo a francouzské víno pro nejmenovaného opavského vévodu, v červenci 1389 16 grošů a 25. listopadu 1391 půl kopy grošů za víno a pivo pro vévodu Jana Opavského, CDLS III, s. 116, 136, 196.

¹⁹ Jerzy RAJMAN, *Pogranicze śląsko-malopolskie w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 196.

²⁰ *Najstarsze księgi*, s. 227–228, jedná se o předposlední záznam pro rok 1390.

prostoru Horního Slezska zájem už delší dobu, což dokládají i špehové vysílání z Krakova do Ratibořska.²¹

Záhy ale polská strana nejspíše dokázala najít pádnější důvody a přesvědčit vévodu Jana II. Opavsko-Ratibořského ke změně strany. Ten nejdříve odškodnil krakovského biskupa a roku 1391 znovu navštívil Krakov.²² Současně z pramenů mizí i informace o vyzvědačích vysílaných do jeho zemí. Další návštěvy vévody Jana II. v Krakově následují v létě 1392 a březnu 1394, kdy byly třeba na přípravu svačiny pro něj a vévody osvětimské a mazovské nakoupeny čerstvé i nasolené ryby, úhoří, hrách, větší a menší ředkve, med a hořčice, ocet, rýže, bílý chléb a koláče.²³ Složení polské spojenecké sítě dokládá společnost, která se v době oběda sešla u stolu v Krakově 12. března 1394. K jídlu zde společně zasedli Vladislav Jagiello, moravský markrabě Prokop, mazovští vévodové, Jan III. Osvětimský a Jan II. Opavsko-Ratibořský.²⁴

Koláče ani pečení úhoří by však nadlouho nezajistily vliv polského dvora mezi skupinou hornoslezských knížat a krakovský dvůr sáhl k mnohem významnějším krokům zahrnujícím mimo jiné i sňatkovou politiku.²⁵ Význam jaký Vladislav Jagiello přičítal ratibořskému knížeti, naznačuje i skutečnost, že mu nabídl sňatek se svojí neteří Helenou Korybutovnou. Z manželství se záhy narodili dva synové a ratibořský kníže získal vytoužené dědice.²⁶

Jako spojenec Vladislava Jagielly vystupoval Jan II. Opavsko-Ratibořský i během válečných střetnutí polsko-litevské unie s řádem německých rytířů. Po

²¹ Tamtéž, s. 233.

²² 23. srpna 1391 Jan v Ratiboři za způsobené škody biskupovi věnoval vesnice Chełm Wielki, Jemielnie a Koszutów v pštinském distriktu, hraničícím s lipoweckou kastelánií *Kodeks dyplomaticzny katedry krakowskiej ś. Wacława*, cz. II. obejmująca rzeczy od roku 1367 do roku 1423, ed. Franciszek PIEKOSIŃSKI (= Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia VIII), Kraków 1883, s. 163–164, č. 381 a 4. září 1391 pobýval v Krakově tamtéž, s. 165, č. 382.

²³ Najstarsze księgi, s. 236; Rachunki królewskie, s. 55–65; Rachunki dworu króla, s. 182, 564.

²⁴ Rachunki dworu króla, s. 564.

²⁵ Sestra Jana II. Opavsko-Ratibořského Markéta se provdala někdy před rokem 1406 za Boleslava Těšínského (Jerzy SPERKA, *Z dziejów wojen Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem*. Działania wojenne w latach 1393–1394, in: Cracovia – Polonia – Europa, Kraków 1995, s. 310, pozn. č. 19.), Jan III. Osvětimský se nejpozději v roce 1394 oženil se sestrou Vladislava Jagielly Hedvikou (TÝŽ, *Wojny Władysława Jagiełły z księciem opolskim Władysławem (1391–1396)*, Cieszyn 2003, s. 31). Více J. RAJMAN, *Pogranicze*, s. 196–200; M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 177–178.

²⁶ Jan II. Opavský a Ratibořský se s Helenou Korybutovnou oženil 3. dubna 1407 *Ratiborer Chronik*, s. 116, kromě synů Mikuláše a Václava se jim ještě narodila dcera Markéta.

tzv. “Velké válce“ se v Ratiboři vyplácel polský žold,²⁷ sám Jan vytáhl do pole během tzv. “Hladové války“.²⁸

Svých kontaktů na polský panovnický dvůr využil jako jeden z vůdců poselstva, které k Vladislavovi Jagiellovi vyslal Václav IV. po svém návratu z vídeňského zajetí, kdy proti stále ofenzivnějšímu Zikmundovi hledal spojence i mimo vlastní země Koruny české.²⁹ Vyslanci dojednali setkání obou panovníků ve Vratislavi v létě roku 1404. Zde se rokování českého a polského panovníka účastnil i Jan II. Opavsko-Ratibořský.³⁰

Možnosti přístupu vévody Jana II. k polskému panovníkovi si dobře uvědomoval i Zikmund Lucemburský, který, poté co polské vítězství u Grunwaldu změnilo rozložení mocenských sil ve střední Evropě, začal přehodnocovat svůj postoj k polsko-litevské unii. Zikmund tak dokázal překonat dřívější nepřátelství³¹ a 28. srpna 1411 přijal Jana II. mezi familianty budínského dvora – ve Vyšehradu mu udělil roční plat 2000 uherských zlatých.³² Z Janovy strany ale rozhodně nešlo o navázání nové politické linie. Využil lukrativní nabídku plnit roli prostředníka mezi Budínem a Krakovem a po budínském sjezdu roku 1412, kde se zapojil i do probíhajícího rytířského klání,³³ nadlouho informace o jakémkoliv jeho spojení se Zikmundem Lucemburským mizí.

²⁷ *Zbiór dokumentów małopolskich*, T. VI. Dokumenty króly Władysława Jagiełły z lat 1386–1417, edd. Irena SUŁKOWSKA-KURAS – Stanisław KURAS, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 483–484, č. 1856.

²⁸ Długosz XI, ed. Stanisław GAWĘDA, Warszawa 1985, s. 33–34; 19. září 1414 vydává pod obleženým Strasburgem (Brodnicí) společně s dalšími slezskými knížaty list adresovaný velmistrovovi řádu německých rytířů *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. T. V. Ed. Fridrich Georg von BURGE, Riga 1867, s. 1414, č. 1969. Jméno vévody Jana II. zmiňuje i text připravovaného dokumentu, kterým mělo být uzavřeno příměří mezi Vladislavem Jagiellou a litevským velkoknížetem Witoldem na jedné straně a velmistrem Michaellem Kuchmeisterem a řádem na straně druhé *Kodeks dyplomaticzny Litwy*, ed. Edward RACZYŃSKI, Wrocław 1845, s. 191–193.

²⁹ *Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480*, ed. August SEDLÁČEK, Praha 1914, s. 81, č. 559. Zprávu o poselstvu českého krále přináší i Długosz X, s. 40.

³⁰ O vratislavské schůzce obou panovníků J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 354–355; M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 168–169. Jan II. Opavský a Ratibořský se zdržoval ve slezské metropoli nejpozději od 30. června 1404, toto datum nese listina Václava IV. pro cisterciáky ze slezského Kamence, v níž se Jan objevuje jako relátor *Codex diplomaticus Silesiae* (dále CDS), T. X. *Urkunden des Klosters Kamenz*, ed. Paul PFOTENHAUEN, Breslau 1881.

³¹ Jan II. se roku 1400 společně s markrabětem Prokopem postavil proti seskupení českých a moravských pánů podporovanému Zikmundem Lucemburským. Samotný Zikmund v tomto roce obléhal Ratiboř, město ani hrad sice nedobyl, a snad se o to ani nesnažil, citelnou ránou však bylo zpusťování venkovského zázemí M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 164–165; *Ratiborer Chronik*, s. 116.

³² *Regesta Imperii* (dále jen RI), T. XI/1, ed. Wilhelm ALTMANN, č. 78b (citováno dle <http://ri-regesten.adwmainz.de/>, staženo dne 16.4.2006).

³³ Długosz X i XI, edd. Józef GARBACIK – Krystyna PIENADZKA, Warszawa 1982, s. 250–251.

Změna situace nastává až po smrti Václava IV. Jan nyní sám hledal přístupové cesty k Zikmundovi. V jeho blízkosti se ocitl během říšského sněmu ve Vratislavi. Svůj podpis zde připojil i k rozhodčímu výroku ve věci sporu polsko-litevské unie a řádu německých rytířů. Zatímco polská diplomacie se snažila zvrátit pro ni nepříznivý výrok, vévoda Jan II. se po celou dobu konání sněmu pohyboval mezi osobami obklopujícími panovníka.³⁴ Důležitou kartou v Janových rukách byla i zástavní držba Kladska,³⁵ přes které měl Zikmund v úmyslu vtáhnout do Čech.

Jan brzy také dostal příležitost prokázat změnu spojeneckého seskupení. Na počátku září 1421 přikázal ratibořské městské radě zajmout husitské poselstvo, které přes jeho území směřovalo v doprovodu dvou vyslanců Vladislava Jagielly k litevskému velkoknížeti Witoldovi.³⁶ Událost vyvolala smršť zasílaných listů, z níž je dodnes patrné, že Janův nečekaný zákrok a jeho důsledky zarazily všechny zúčastněné. Janovi vyhrožovali válečnou odvetou jak Witold, tak Vladislav Jagiello,³⁷ Jan se obracel na všechny strany se žádostí o radu, jak se má zachovat.³⁸ Nakonec zajatce odeslal k Zikmundovi Lucemburskému. Ten pak obdobně jako ostatní aktéři této aféry vysílal posly na všechny strany.³⁹ Celá aktivita ale nakonec vyšuměla do ztracena, protože krakovský dvůr nemohl myslet své vyhrůžky zcela vážně, neboť by tím otevřeně přiznal své vyjednávání s husity.

Závěrem se nabízí otázka, jestli bylo k výše zmíněnému nutné sestavovat podrobný itinerář opavsko-ratibořského vévody Jana II. Má takovéto bádání nějaký smysl?

³⁴ Zikmundův rozhodčí výrok RI XI/1, č. 3944; DRTA VII/1, ed. Dietrich KERLER, München 1878, s. 399–404, č. 276. Vévoda Jan II. vystupoval 22. ledna 1420 ve svědečně řadě listiny, kterou Zikmund Lucemburský řeší oloupení kolínských kupců RI XI/1, č. 3973; 9. února jej zmínili jako přímluvce manželky vévody Jana Zaháňského tamtéž, č. 4008; 29. února byl přítomen aktu oblenění Hermanna, hraběte cillského, hrabstvím Ortenburg tamtéž, č. 4040.

³⁵ Jan II. držel Kladsko nepřetržitě od roku 1397, svou první nám známou listinu jako zdejší hejtman vystavil 13. ledna 1397 GGG I, s. 278.

³⁶ 13. září zaslal list o zajetí husitského poselstva Přemkovi Opavskému *Scriptores rerum Silesicarum* (dále SRS), T VI. *Gesichtsquellen der Hussitenkriege*, ed. Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1871, s. 9–10, č. 15. O zajetí husitského poselstva F. KOPETZKY, *Die Gefangennahme*, s. 61–65; D. PRIX, *Vévoda Václav II.*, s. 162; M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 227–229.

³⁷ SRS VI, s. 12, č. 18 a s. 12–13, č. 19.

³⁸ S radou o pomoc se obrátil i na správce královských solných dolů ve Věličce Abrahama Zbąskiho SRS VI s. 13–14, č. 20; M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 228.

³⁹ Nabádal Vladislava Jagiellu a velkoknížete Witolda aby upustili od vpádu do zemí Jana II. Opavského a Ratibořského *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1316–1430*, ed. Antoni PROCHASKA (= *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia VI*), Cracovia 1882, s. 536, č. 975; RI XI/1, č. 4647, 8. října 1421 vyzíval Zikmund Lucemburský velmistra řádu německých rytířů, aby napadl Polsko a Litvu, kdyby se ukázalo, že podporují husity *Codex epistolaris Vitoldi*, s. 534–535, č. 973; RI XI/1, č. 4645, území ratibořského vévody měla pomáhat chránit ostatní slezská knížata a hotovosti z Vratislavi a dalších měst SRS VI., s. 14, č. 21; RI XI/1, č. 4648.

Možnou odpověď nabízí rozpor, na který jsem narazila při sledování správy Frankenštejnského vikpildu. Při porovnávání jednotlivých záznamů o Janových pobytech to totiž v jednu chvíli vypadalo, že se nejspíše rozdvojil. 16. března 1398 vystupuje ve svědečné řadě listiny vystavené v Ivoix,⁴⁰ 25. března vydává listinu ve Frankenštejnu⁴¹ a 31. března se zaručuje za půjčku Václava IV. v Remeši.⁴² Protože se frankenštejnská listina dochovala v originále, víme jistě, že se nejedná o chybu vzniklou pozdějším přepisem. Vše tedy poukazuje na existenci hejtmanské kanceláře schopné vydávat listiny i za nepřítomnosti přímého panovníkova zástupce. Poněvadž k sepsání této listiny došlo záhy po Janově nastoupení do funkce, lze snad předpokládat, že alespoň část kanceláře převzal po svém předchůdci. O tom by mohl svědčit písař Kašpar uváděný jak v posledních listinách Štěpána Podušky z Opočna tak v prvních dokumentech Jana II. Opavsko-Ratibořského.⁴³ Obdobně se dochovala listina vystavená 11. června ve Frankenštejně,⁴⁴ kam by se z Budína, kde zápolil v rytířském turnaji konaném ve dnech 3. a 4. června téhož roku,⁴⁵ dostal Jan II. Opavsko-Ratibořský jen za vynaložení značné námahy neadekvátní banálnímu potvrzení převodu pozemkového majetku.

Životní dráha Jana II. Opavského a Ratibořského se postupně spojila se třemi středoevropskými královskými dvory, kde obratně využíval navázaných kontaktů k posilování vlastního sociálního kapitálu. Dokázal maximálně těžit z možností přístupu k polskému panovnickému dvoru a stát se tak nepostradatelným pro poslední české panovníky z dynastie Lucemburků. V jeho postavě se nám také odráží dosud ne zcela plně využitá možnost použití polských pozdně středověkých pramenů účetní povahy pro rekonstrukci okruhu osob, která se podílela na obratu politiky Václava IV., hledajícího v polovině 90. let 14. století spojence v polsko-litevské unii.

Hana Miketová

⁴⁰ S odkazem na pramen I. HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního*, s. 100.

⁴¹ Vévoda Jan II. Opavsko-Ratibořský potvrzuje, že Konrád Gluboz prodal kladskému komturovi Petrovi z Wansau roční plat ze vsi Tarnówa bez 3 grošů 11 ½ hřivny NA v Praze, fond: Řád maltézských rytířů – Listiny, inv. č. 2910 (citováno dle <http://www.mom.findbuch.net/php/main>, staženo dne 5. března 2008).

⁴² S odkazem na pramen I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzlweisen*, s. 83.

⁴³ Listina Štěpána Podušky z Martinic z 11.1.1396 CDS X, s. 243–244, č. 283, v Janových listinách 11. 8. 1398 CDS X, s. 245–246, č. 292; NA v Praze, fond: Řád maltézských rytířů – Listiny, inv. č. 114, 2909, 2910 (citováno dle <http://www.mom.findbuch.net/php/main>, staženo dne 5. března 2008).

⁴⁴ Jan II. Opavsko-Ratibořský ní potvrzuje, že Veronika, manželka Ondřeje Gunads, prodala rychbažskému konventu johanitů roční plat 5 hřiven grošů ze statku v Braszowicích Řád maltézských rytířů – Listiny, inv. č. 123 (citováno dle <http://www.mom.findbuch.net/php/main>, staženo dne 5. března 2008).

⁴⁵ Długosz X i XI, s. 250–251.

II. MATERIÁLY
VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČR
(Národní muzeum v Praze, 21. ledna 2009)

**Zápis z valného shromáždění Sdružení historiků České republiky -
Historického klubu konaného dne 21. ledna 2009**

1. Předseda SH ČR prof. Petr Vorel uvítal přítomné a zahájil jednání. Poté předal slovo prof. Jiřímu Peškovi, který přednesl přednášku na téma „Jak bádát o dějinách vědy“. Na přednášku navázala diskuse.

2. Za členy návrhové komise byli navrženi a poté jednomyslně zvoleni dr. Stanislav Petr a Martina Halířová.

3. Za členy volební komise byli navrženi a jednomyslně zvoleni prof. Eduard Maur a dr. Jaroslav Bouček.

4. Jednatelka odstupujícího výboru doc. Ryantová přednesla zprávu o činnosti Sdružení historiků ČR – Historického klubu 1872 od poslední valné hromady, tj. od listopadu 2007.

5. Se zprávou o hospodaření vystoupil dr. Eduard Šimek.

6. Zprávu revizní komise přednesl její předseda Karol Bílek a navrhl udělit odstupujícímu výboru absolutorium.

7. Po vyjádření předsedy návrhové komise dr. Petra (navrhl doplnit zprávu o některé informace, které na místě dodali prof. Vorel a dr. Hrubá) bylo výboru absolutorium jednohlasně uděleno.

8. Vzhledem k charakteru valného shromáždění, které bylo volební, bylo dalším bodem programu představení kandidátů do nového výboru, které provedli doc. Knoz a prof. Vorel.

9. Po krátké přestávce, během níž proběhly vlastní volby, se ujala práce volební komise, zatímco jednání valného shromáždění pokračovalo dalším programem.

10. Doc. Kocian vyhlásil další, již osmý ročník soutěže o Cenu Josefa Pekaře.

11. Následovaly zprávy o činnosti některých poboček a kolektivních členů SH ČR: vystoupili s nimi doc. Novotný (Společnost Edvarda Beneše), Karol Bílek

(Pekařova společnost Českého ráje) a Petr Landr (pobočka v Hradci Králové), zaslána (i když nikoli přednesena) byla také zpráva o činnosti Asociace učitelů dějepisu.

12. K předneseným zprávám i dalším otázkám se poté rozvinula diskuse. Z ní vzešel zejména návrh prof. Pánka, aby valná hromada pověřila budoucí výbor vyřešením problému nové pobočky severovýchodních Čech (tj. kolem prof. Wolfa), a výzva dr. Neudorflové, aby výbor SH ČR oslovil odpovědné orgány v záležitostech hodnocení vědy, publikační činnosti apod. V diskusi byla především připomenuta nutnost nevyhrocovat vztahy mezi jednotlivými skupinami věd a zazněl návrh na spojení sil v tomto směru s dalšími společnostmi (např. Filosofickou společností, Jednotou klasických filologů, apod.). Valná hromada následně přijala text, s nímž vystoupila dr. Neudorflová, jako výzvu pro budoucí výbor.

13. Další diskuse se týkala zejména sjezdových sborníků a také předběžně příprav dalšího sjezdu českých historiků.

14. Následně vyhlásil prof. Maur výsledky voleb do nového výboru SH ČR na další funkční období. Do výboru byli celkem 42 platnými hlasy (4 hlasy byly neplatné) zvoleni (bez titulů): P. Vorel (40), M. Ryantová (40), J. Pešek (38), E. Šimek (37), M. Hrubá (35), J. Kocian (35), M. Hlavačka (33), J. Lach (29), T. Malý (27), I. Korbelařová (25), na jedenáctém volitelném místě se shodným počtem hlasů (24) skončily D. Musilová a B. Rašticová, která však vzápětí na své členství ve výboru rezignovala. Za náhradníky byli zvoleni (42 platnými hlasy) M. Melanová (36), E. Procházková (33), J. Hrdlička (30), J. Douša (28) a D. Dvořáčková (28), do revizní komise pak (43 platnými hlasy) K. Bílek (39), M. Bergová (38) a E. Šmilauerová (26).

14. Na závěr přednesl předseda návrhové komise dr. Petr návrh usnesení, které bylo posléze schváleno.

Usnesení valného shromáždění Sdružení historiků České republiky – Historického klubu 1872 ze dne 21. ledna 2009:

Valné shromáždění SHČR:

1) Schvaluje

zprávu o činnosti SH ČR za období od listopadu 2007 do ledna 2009,

zprávu o hospodaření SH ČR,

zprávu revizní komise,

vyhlášení 8. ročníku Ceny Josefa Pekaře.

2) Bere na vědomí přednesenou zprávu o činnosti Společnosti Edvarda Beneše (s výsledky soutěže o Cenu Edvarda Beneše), Pekařovy společnosti Českého ráje a královéhradecké pobočky SH ČR.

3) Bere na vědomí výsledky voleb a ukládá novým členům zvolení nového předsednictva.

4) Ukládá výboru kontaktovat Společnost pro dějiny věd a techniky s nabídkou účasti jejího zástupce na schůzích výboru.

5) Pověřuje výbor:

aby zjistil informace o zřízení druhé pobočky SH ČR v Hradci Králové a poté rozhodl o jejím ustavení,

aby jménem SH ČR zaujímal stanovisko ke kritické situaci, v níž se ocitnou historické vědy v souvislosti s celkovým ekonomickým a společenským vývojem a aby v tomto směru jednal s dalšími institucemi,

aby se zabýval přípravou X. sjezdu českých historiků.

Marie Ryantová

Jak bádáme a proč píšeme dějiny moderní vědy

Dámy a pánové,
moje přednáška nechce být obecným návodem, jak bádát dějiny vědy, ani nechce poučovat početnou a pilnou komunitu historiků věd humanitních, sociálních, lékařských, přírodních a technických, jak mají vylepšit svoji činnost. Dovolil jsem si pouze načrtnout řadu otázek a problémů, s nimiž se v posledních letech setkávám při vlastním výzkumu i při četbě literatury a na něž nemohu nalézt jednoznačné odpovědi.¹ Možná přijmete tuto přednášku jako pokus, poradit se s Vámi o obecnějších problémech, s nimiž si mnohdy nevím rady.

Především: potřebujeme dějiny moderní vědy?² A proč? Klást takovou otázku na počátku přednášky o způsobech tematizace dějin vědy zní možná překvapivě:

¹ Konkrétně vycházím ze zkušeností a otázek, které se vynořily při zpracovávání grantového projektu GAAV IAA801 040 703 o vývoji oboru chemie na Německé universitě v Praze, na vídeňské a na lipské univerzitě v letech 1882–1945.

² Jako inspirace pro předkládaný text mi posloužily knihy: Ute DANIEL, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselworte*, Frankfurt a.M. 2001, kapitola Wissenschaftsgeschichte, s. 361–379, citováno podle 3. vydání z r. 2002. a svým způsobem i Thomas S. KUHN, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago 1962, resp. *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen*, Frankfurt a.M. 1967, revidované a rozšířené vydání z r. 1976. Ze záplavy novější literatury by bylo lze přednostně odkázat ještě na sborník: Otto Gerhard OEXLE

vždyť to jsme my, (moderní) vědci, přinejmenším my tady v sále jedné z nejtíhovějších tradičních institucí české vědy a kultury, Národního musea, kdo je provozují a ptát se po smyslu dějin vědy tedy mj. znamená i tázat se po naší vlastní identitě, po předpokladech, metodách, horizontech a cestách, po problémech, relevanci a výsledcích naší vlastní činnosti. Automaticky předpokládáme, že podobný smysl má i tázání po dějinách ostatních oborů.

Ano, jsme historikové, tedy badatelé a zprostředkovatelé oboru, který je systematiky a zodpovědnými státními orgány řazen mezi „humanities“ tedy někam mezi literaturu, umění a kulturní publicistiku. „Sciences“, ona tvrdá skupina přírodních, lékařských a technických věd, které s rychlostí a spolehlivostí parní lokomotivy posouvají lidstvo vpřed k jeho zániku, nás, historiky, ovšem za skutečné vědce vlastně nepočítají. Nemůžeme přece konat opakovatelné, metodicky předem připravené a měřitelné pokusy, nejsme schopni náležitě matematizovat naše postupy ani závěry, dokonce nám ani nenabíhají citace na WOS. A přece jsme – snad alespoň částečně – nezastupitelní pro pochopení toho, co vlastně to ta věda činí, a to přesto, že většinou nejsme tak úplně s to porozumět tomu, co ony „sciences“ konkrétně vlastně provozují.

Po dlouhá desetiletí jsme slýchávali, že věda je výrobní silou.³ Opět se to nás, historiků, netýkalo: šlo spíše o vylepšování turbín a o odolnější druhy cementu. Dnes již taková optimistická hesla neslyšíme a dokonce neslyšíme ani vysvětlení, proč tato republika dává ze svého hrubého národního produktu „na vědu“ jen 0,6 až 0,8 % a ne ta celoevropsky odsouhlasená 3 % nebo dokonce více, jako činí některé jiné, a to úspěšné evropské i neevropské země. Je ale tento pohled na význam vědy a její společenskou roli jen záležitostí byrokratické nekompetence státních úředníků? Nepřispíváme k formování tohoto pohledu i my sami? Když si otevřeme nejnovější – velmi úctyhodnou – syntézu „Dějiny českých zemí“, s vědou se tam nesetkáme.⁴ Zejména nikoliv v období jejího slavného pochodu vpřed ve stoletích páry, železa, elektřiny, atomu a genových manipulací. Snad proto, že absolutní většina oněch „tvrdých“ a světově významných vědeckých objevů, vynálezů, interpretací a teorií byla učiněna někde mimo české země a nelze je tedy náležitě provázat s kotrmelci české politiky, s výšinami i soutěskami mocenských a válečných dějin této země. A ono úspěšné budování převážně nespektakulární, ale v mezinárodním

(ed.), *Naturwissenschaft, Geisteswissenschaft, Kulturwissenschaft: Einheit – Gegensatz – Komplementarität?*, Göttingen 1998, případně na studii v prestižní ročence: Volker HESS, *Zwischen Historismus und Postmoderne – Wissenschaftsgeschichte in Deutschland*, Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte, XXIX. 2000, s. 207–228.

³ K dějinám techniky srovnej obecně Bernd A. RUSINEK, *Technikgeschichte im Atomzeitalter*, in: Christoph CORNELIBEN, *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Frankfurt a. M. 2000, s. 247–258. Ze speciální literatury mohou jako inspirativní uvést zejména Dirk van LAAK, *Weißer Elefant. Anspruch und Scheitern technischer Großprojekte im 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1999 a Bernd A. RUSINEK, *Das Forschungszentrum. Eine Geschichte der KFA Jülich von ihrer Gründung bis 1980*, Campus V., Frankfurt a. M. – New York 1996.

⁴ Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA (edd.), *Dějiny českých zemí*, Praha 2008.

srovnání více než solidní a krok s evropským vývojem udržující vědecké kultury v českých zemích autorům syntéz, soustředěných na tradiční událostní politicko-mocenské dějiny za zmínku nestojí.

A přece je moderní česká i evropská či světová společnost – **nějak** – na vědu v širokém smyslu toho slova čím dál tím více odkázána. A přece je věda – ve svých aplikacích, ve své moci i ve svých kolapsecích a katastrofách, ve využitých i ztracených šancích, naplněných i zklamáných nadějích, ale také v roli náhradního náboženství, podstatnou součástí kultury a civilizačního zázemí naší společnosti a čím dál tím více představuje obecný horizont našeho života. To znamená, že by věda také měla stále více patřit do centra pozornosti historického zkoumání minulosti naší společnosti, a to jak v úzkém, tedy českém záběru, tak v širokém, evropském nebo globálním kontextu. Věda je součástí naší žité i reflektované (post)moderní kultury a civilizace. Je nástrojem i oponentem politiky. Její stav, zaměření, prestiž je mimo jiné jednou z jevových forem politicko-mocenského režimu v našem státu. A my přesto vlastně nevíme, jak tento důležitý fenomén hlouběji než jen deskriptivně zkoumat a hlavně jak ho začleňovat do dějin společnosti, o níž píšeme.

To samozřejmě neznamená, že by se u nás a tím méně jinde v širém světě dějiny moderní vědy badatelsky neprovozovaly.⁵ Když ovšem procházíme bibliografie české dějepisné práce, setkáváme se daleko spíše s dějinami „humanities“, tedy s pozoruhodným zájmem o dějiny dějepisectví, literatury, dějin umění, ale třeba i orientalistiky. Prostě s dějinami humanitních oborů. Důvod je možno nalézt jednak v tom, že jsou to obory, které vždy měly poměrně pevný vztah k politice: ať již v ideologicko-konstitutivním smyslu, v propagandistickém či legitimizačním směru nebo se snažily i o praktické poradenství. Onen vztah lze ale vidět i naopak: dějiny humanitních oborů jsou v jejich spojení se společenskou, publicistickou, uměleckou reflexí politické a sociální skutečnosti platformou a formou kritiky vládnoucí politické moci a jejích praktik.⁶

⁵ Stačí podívat se jen na dlouhý přehled společností a institucí, bádajících např. o dějinách medicíny: <http://www.mla-hhss.org/histlink.htm>. Podobně je to u dalších oblastí věd. Srovnej např. aktivity americké History of Science Society, přehled společností, organizací a institucí, provádějících výzkum věd a technologií: <http://www.library.cmu.edu/Research/Humanities/History/hots.html#associations> případně aktivity Social Science History Association. Výčet by bylo lze libovolně prolongovat.

⁶ Jen ilustrativně připomeňme alespoň novější knižní práce k dějinám historiografie v českých zemích: Pavel SOUKUP – František ŠMAHEL (edd.), *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Praha 2004, Zdeněk BENEŠ – Bohumil JIROUŠEK – Antonín KOSTLÁN (edd.), *František Graus – člověk a historik*, Praha 2004, Bohumil JIROUŠEK – Josef MACEK, *Mezi historií a politikou*, Praha 2004, Christiane BRENNER – K. Erik FRANZEN – Peter HASLINGER – Robert LUFT (edd.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*, München 2006, Stefan ALBRECHT – Jiří MALÍŘ – Ralph MELVILLE (edd.), *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008.

Zkoumáme-li dějiny humanitních oborů, máme většinou pocit, že víme, co hledáme. Známe pojmy, metody, klíčová témata, slavné kontroverze, kdysi jsme dělali zkoušky z dějin vývoje našich oborů, známe osudy i spisy protagonistů, orientujeme se v argumentaci a dokonce jaksi apriorně (tedy také arogantně) soudíme, že dokážeme i hodnotit výkony minulých dějepisců a obecně humanitních vědců. Produkty minulých zkoumání máme přitom na dosah v knihovnách, které nadále používáme. Dokonce ani v archivech se většinou necítíme být ztraceni. Vždyť při výzkumu vědy postupujeme stejně jako při tematicky jiných výzkumech a provádíme tak v podstatě nadále především rutinní činnosti. Jsme však připraveni tuto analyticko deskriptivní rutinu překročit? Pokusit se pojmout dějiny humanitních věd jako dějiny vývoje a proměn jednoho z podstatných způsobů, jak společnost rozumí sama sobě, jak ve své historické dimenzi deklaruje svoji přítomnost? A jsme připraveni pojmout vědu jako formu **politického** nároku participovat na moci? (Připomeňme např. klíčový podíl „exaktních“ vědců na iniciaci a přípravě slavného a působivého Vaculíkova politického pamfletu „2000 slov“ v létě roku 1968.)

Jiné problémy ovšem nastanou, když se z nejrůznějších důvodů pokusíme zkoumat také „sciences“, tj. když se pokusíme (a odvážíme) vykročit přes meze našich osvědčených dějepisných stereotypů a přes hranice nám srozumitelných oborů. Prvé, co ztratíme, je ona bezpečná domáckost, s níž zkoumáme dějiny vědecké krajiny, v níž se domníváme být doma. A energické nastudování přehledných úvodů do fyziky, chemie, botaniky nebo astronomie nám může poskytnout jen síť orientačních bodů. To co chybí, jsou nasbírané zkušenosti metod, praktik, zvyků a rituálů provozu přírodovědného výzkumu. Tento problém lze odstranit tím, že vystudujeme příslušný obor a pak v něm po nějakou dobu praktikujeme. S výjimkou některých historiků lékařství a dále některých pensionovaných přírodovědců nebo techniků, kteří si na stará kolena doplnili dějepisnou kompetenci a – často ovšem bez hlubší zkušenosti metod, praktik, zvyků a rituálů provozu historiografie – zkoumají dějiny svého, většinou spíše úzkého oboru, nelze však tuto náročnou cestu považovat za obecně nárokovatelnou. Je nutno smířit se s tím, že historik bude většinou zkoumat oblasti a výkony, které sám nedokáže provádět. (Představuje to ale zásadní překážku porozumění? Vždyť většina kunsthistoriků neumí sochat, většina literárních historiků nikdy nenapsala báseň a většina muzikologů neumí složit klavírní sonátu...)

Co se tedy dnes vlastně zkoumáme, když obecně hovoříme o „dějinách vědy“? Již tradičně patří do centra pozornosti oboru především **velké osobnosti**: Purkyně, Janský, Heyrovský, Wichterle. V popředí biografického zájmu stojí událostní dějiny jejich života, osobní charakteristika, rodina, informace o širších (politických, sociálních, hospodářských, organizačních) podmínkách jejich práce a pak ovšem charakteristika toho, čím se „proslavili“ a jak toho dosáhli. To není tak těžké tam, kde zkoumaná věda nepřekročila úroveň gymnasijských laboratorních demonstrací

našeho mládí a kde nemusíme vysvětlit, **jak** a proč ten který velikán na ty své objevy přišel a co se mu při tom dělo v hlavě. Ještě horší to bývá s vysvětlením, **proč** a na co **nepřišel**, kde dělal chyby. Tomu se lze jistě nejlépe vyhnout tím, že se o těchto okolnostech prostě nezmiňujeme. Místo toho sledujeme jeho cestu ke slávě, morální sílu, s níž se ten či onen (ne)nechal zkorumpovat mimovědeckými vlivy a výhodami, jeho slavnou smrt a snad i druhý život jeho díla, byl-li ovšem velkolepý.

Možná že křivdím autorům, ale účelem takových biografii bývá spíše oslava a propagace ověřeného velikána vědy než odкрыtí nových a podstatných skutečností, charakteristik a rovin jeho vědecké práce.⁷ Výjimku představují především právě ony

⁷ Symptomatický příklad tu může poskytnout život a dílo velkého českého fyzikálního chemika, nositele Nobelovy ceny, Jaroslava Heyrovského. Úspěšný a plodný badatel získal po zavření českých vysokých škol nacisty díky intervencím svého německého kolegy Johanna Böhma možnost nadále působit v Böhmově ústavu na přírodovědné fakultě nacifikované Německé university. Heyrovský v té době také publikoval rozsáhlou – a soudobým německým odborným tiskem náležitě oslavenou – syntézu: *Polarographie. Theoretische Grundlagen, praktische Ausführung und Anwendung der Elektrolyse mit der tropfenden Quecksilberelektrode*, Wien 1941, 514 stran. Je zajímavé, že tato kniha v běžných biografických slovnících v heslu o Heyrovském chybí. (Srovnej např. příspěvek o JH z pera Milana Poláka in: Milan CHURANĚ, *Kdo byl kdo v našich dějinách 20: století I.*, Praha 1998, s. 215n.) Biografie z pera Jiřího KORYTY, *Jaroslav Heyrovský*, Praha 1990, s. 62 vysvětluje, že Heyrovský na knihu „už dříve uzavřel smlouvu“. Koryta posléze tamtéž říká: „V každém jednotlivém případě určuje naši pozici latinská zásada *Tua res agitur*, jde o tvou věc. Obecná pravidla a požadavky mnoho nepomohou, jde-li o věc svědomí. A záhy se ukázalo, že profesor Heyrovský podle svého svědomí jednal... později pracoval v laboratoři firmy Zbrojovka Brno, která se ujala výroby polarografů.“ Václav PODANÝ, *Jaroslav Heyrovský (1890–1967) Chemiker und Johann Böhm (1895–1952) Chemiker*, in: Monika GLETTLER – Alena MÍŠKOVÁ (edd.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001, s. 543–568, zde s. 546, soudí, že Heyrovský knihu publikoval na Böhmův podnět, aby jej Böhm mohl lépe krýt a – bez odkazu – tvrdí, že šlo o práci, kterou již před tím zveřejnil v SSSR. Mezinárodní katalogy ovšem znají ruský překlad této Heyrovského knihy výhradně až z r. 1965. Dieter Hoffmann, *Johann (Jan) Böhm (1895–1952) Chemiker. Gelehrter in drei Regimen*, in: Glettler – Míšková (edd.), *Prager Professoren*, s. 525–541, k Böhmovi na s. 530 říká, že se na jeho práci válka nepodepsala a – až na vývojové práce na rozněcovačích protiletadlových granátů – se za války věnoval základnímu výzkumu. O Heyrovském na s. 535 soudí, že se o konkrétních opatřeních a zdůvodněních jeho spolupráce s Böhmem nedochovaly informace. „Je však třeba vycházet z toho, že v tom ohledu byla prospěšná Heyrovského prominence a význam jeho výzkumů“. Polarografie je totiž podle Heyrovského slov vedle vědeckých aspektů „zároveň metodou s velkou praktickou užitností, zvláště při výzkumu a prověřování materiálu v metalurgii. Další vývoj jeho metody, s níž se Heyrovský přednostně zabýval v době války, jakož i její velká praktická relevance nabízely bezpochyby náležitý rámec, aby byla vůči německým úřadům zdůvodněna nutnost pokračování ve výzkumu. Velkou roli přitom zřejmě hrálo, že Heyrovský v této době shrnul výsledky svých zkoumání v německy tištěné monografii.“ A zamysleme se, pro koho a k jakým účelům pak tentýž vědec za války v brněnské Zbrojovce vyráběl své polarografy? Nejde tu o to, prohlásit opět jednou velkého badatele za kolaboranta s nacisty. Jen je třeba ukázat, jak málo on sám tematizoval politicko společenské, ale i symbolické kontexty své vědecké a vývojové práce a za druhé jak velký problém s takovouto kontextualizací

politické kontexty, úlitby nebo přímo amorální politické a korupční vazby „režimních“ vědců období diktatur.⁸ Bohatá literatura o nacistické – stejně tak humanitní, jako přírodovědně medicínské i technické vědě jako oboru politiky a vyjevovací platformě kvalit diktatury je toho dokladem.⁹ Už ale zpracování posttotalitních kariér nacistických vědců, úspěšné poválečné využití plodů eticky perversních výzkumů nacistické epochy a ovšem i způsob poválečného dlouhodobého „odstínění“ kriminalizovatelných stránek vlastní i spřízněných vědeckých biografii představuje tematický okruh, jemuž se dostává větší pozornosti vlastně až v posledních zhruba deseti letech. Důvodem konečně vzbuzeného zájmu je přitom více módnost a politická senzačnost tématu a možná i jistá „generační mstivost“ povětšinou mladých badatelů než jejich hlubší zájem o význam těchto aspektů pro vnitřní vývoj jednotlivých zkoumaných oborů. Kde ale leží hranice mezi vědou a politikou, mezi sociálním kontextem vědy a jejím „tvrdým jádrem“?¹⁰

Colin Russel a Gerrylynn Robets podotýkají roku 2005 v úvodu k nejnovějšímu přehledu literatury k dějinám chemie, že „Silná tendence k výlučně sociálnímu výkladu vědeckých událostí, kritizovaná již v 80. letech, a zejména extrémní forma sociologického redukcionismu, pozorovatelná v 60. letech, se dnes již vyskytuje jen zřídka. Máme daleko širší záběr s daleko širší optikou poznání, že věda, i když nepochybně je sociální fenomén, je zcela jistě i něčím více než jen sociálním jevem“.¹¹ No dobrá, nepochybně: ale čím tedy je ta „věda“ jako objekt našeho zkoumání?

Dějiny vědy se – a je to oprávněný nárok – musí soustřeďovat na vědecký výzkum jako takový, ne jen na jeho politické, sociální, ekonomické, finanční a organizačně správní předpoklady, kontexty a důsledky. Ty jsou nepochybně nadále velmi důležité (a pro historiky zvládnutelnější než ono „tvrdé jádro“), nesmí však převrstvit otázku „vědy“ jako takové. Vynechat vlastní obsah vědeckého výzkumu a provozu, neodvážít se jeho hodnocení a interpretace by bylo popřením samého smyslu tohoto odvětví dějepisu. Bylo by to něčím podobným, jako kdyby dějiny

válečného období jeho vědecké biografie mají historikové, kteří se obírají jeho vědecky markantní osobností.

⁸ DANIEL, *Wissenschaftsgeschichte*, s. 372 „Problémy stejně jako šance jak poznání, tak porozumění vyvstávají spíše z nutnosti historicky rekonstruovat způsoby chování vědců, kteří v nacionálním socialismu, válce a vytěsnění, resp. vyvraždění nescíslných lidí spatřovali jakýsi ‘smysl’.“

⁹ Srovnej příkladně Götz ALY, *Wertfreie Wissenschaft*, in: *Macht Geist Wahn. Kontinuitäten deutschen Denkens*, Frankfurt a. M. 1999, s. 57–98.

¹⁰ DANIEL, *Wissenschaftsgeschichte*, s. 371n. upozorňuje, že tu nejde jen o debatu o to, kde leží hranice mezi „kulturou“ a „přírodou“, nýbrž kde je hranice vedena mezi vědou a politikou: „To, co určovalo mezi léty 1933 a 1945 (resp. v důsledku osobních kontinuit také v následujících desetiletích) praxi všech vědeckých oborů, nebylo možno oddělit od politických, kulturních a sociálních kontextů.“

¹¹ Colin A. RUSSEL – Gerrylynn K. ROBETS, *Chemical History. Reviews of the Recent Literature*, Cambridge 2005, s. 1.

hudby eliminovaly z ohniska svého zájmu samu hudbu. Mám pocit, jako by se tu opakovala diskuse českých historiků umění z počátku 20. století (Karel Chytil versus Antonín Matějček) o tom, co je předmětem výzkumu v jejich oboru.¹² A to i s jejími neblahými důsledky.

Jak ale zkoumat a interpretovat obsahové dějiny vědeckého výzkumu? A co je to vlastně – viděno obecně – za téma?

Dějiny vědy jako dějiny velkých objevů milují zejména přírodovědci a historicky se k nim obrací formou popisu toho kterého experimentu, evokace původního zápisu vzorečků, reakce atd. Jak se ale – nadto retrospektivně – pozná „veliký objev“ od všech ostatních? Tím, že vstoupí do učebnic? Tím, že v časově blízkém horizontu od uveřejnění vyvolal podstatný (měřitelný) vědecký ohlas? A co když ten či onen obor mimořádně významný objev nebo vědecký konstrukt (zákon, pravidlo, věta) nebyl ve „své době“ (např. z politických důvodů, s ohledem na autorovu víru, rasu, národnost, sociální postavení) náležitě komunikován? Zmenšuje to jeho vědeckou kvalitu a intelektuální význam pro dějiny vědy? Byl Mikuláš Koperník méně významným myslitelem o principech měnového oběhu než Thomas Gresham? Je Bolzanův podíl na teorii logaritmů nepodstatný jen proto, že tento rakouským státem zatracený učenec nemohl své matematické teorie náležitě a včas publikovat? Anebo jinak: Je možno objevy, vynálezy, teorie, které antikvoval nebo i jen odsunul z pole praktického užívání bleskurychlý vývoj zejména přírodních a technických věd kvalifikovat jako nevýznamné? Je nepodstatné, případně badatelsky nerelevantní zabývat se např. technologiemi, od nichž nevede přímá vývojová linie k dnešku? Obecněji řečeno: je pro hodnocení a interpretaci vědeckého výkonu podstatnější dobový kontext, uplatnění, jeho dobová komunikace nebo spíše jeho časem prověřená platnost? A jestli obé, podle čeho tedy vytvořit příslušný koktejl časově a s tím někdy i kvalitativně odlišných rovin hodnocení?

Ať tak nebo onak, až na výjimky vycházíme při otevřeném i skrytém hodnocení (dopouštíme se ho vždy, když rozhodujeme, co vůbec vybíráme pro své referování o problematice, o pracovištích, o stavu i reformách organizace výzkumné práce a o jednotlivých badatelích, resp. co necháváme stranou) nehumanitní problematiky minulosti vědy v podstatě vždy z dobově blízkých nebo s (jubilejním, nekrologickým) odstupem formulovaných dobových hodnocení „lidmi z oboru“. Jen zcela výjimečně dokážeme sami badatelsky odkrýt stropy a struktury starších objevů v „živém těle dnešní vědy“. (Jak široký horizont nám dovolí postihnout naše vlastní, omezené – navíc do několika časových rovin diferencující - kompetence v rámci té které zkoumané vědy?) Musíme si však uvědomit, že při přejímání dobových nebo pozdějších soudů vycházíme spíše z komunikačního a sociálně založeného kontextu toho kterého fenoménu vědy než z něj samého. Naprostou „upřímnost“ a „objektivnost“ hodnocení nemůžeme očekávat ani od jubilejních hodnotících statí a od nekrologů (prvý případ platí pro jednotlivce i instituce, druhý

¹² Jaroslav PEŠINA, Doslov, in: Antonín MATĚJČEK, *Cesty umění*, Praha 1984, s. 240.

v podstatě jen pro jednotlivé badatele), ani od recenzí a dobových polemik. Každý z hodnotících soudů vždy má své zájmové zázemí, svoji motivační komponentu.

Jak tedy zjistit, který z objevů je „větší“, co je originální úspěch a co spíše šikovná aplikace jinde (v konkurenci ústavů, organizací, států, mocenských bloků) docílených výsledků? Ale je na druhé straně opravdu nevýznamné, že to které pracoviště dokázalo „vyrovnat“ ty či ony výsledky, tu či onu úroveň vědeckého provozu? Může věda žít jen převratnými inovacemi nebo její každodennost naplňuje „provoz“, spojený s úsilím udržet se na dosah špičky a převádět klíčové inovace do výzkumné praxe na vlastním tematickém poli? Lze vůbec docilovat převratných objevů bez této jejich každodenní „domestikace“? Někdy hrají klíčovou roli otázky náležitého technického a finančního vybavení, jindy je rozhodujícím faktorem dosažení jisté úrovně vědecké kultury, shromáždění a udržení kompetentních a náležitě motivovaných osobností kolem jednoho zajímavého úkolu, někdy rozhoduje svěhlová tvrdohlavost jednotlivce nebo také jen náhoda, může to být i připravenost či okolnostmi vnucená ochota přijmout riziko, co ve výsledku určuje dosažení „velkého objevu“. Jak ho ale definovat? Jak a proč vlastně vzniká posun v kvalitě? Nakupením empirie? Jak tu kooperuje teoretická a experimentální či analytická věda?

Velká většina špičkových vědců pozná významný objev, oznámený v jejich úzkém oboru v podstatě intuitivně¹³: jako otevření dveří ve směru, v němž oni sami pátrají, jako rozjasnění problémové krajiny, v níž se sami orientují, ale nyní jí lépe rozumějí. Problém je, když nový objev leží mimo fokus jejich výzkumu. Pak se i nejlepší vědci (širšího) oboru orientují hlavně podle referencí odborného tisku, podle signálů objevitelům udělených cen a poct. Je to legitimní, je to praktické – není to ale ani v nejmenším exaktní. Je třeba smířit se se skutečností, že citační praxe je – přes svoji tradici a přes v řadě věd enormní, finančně motivovaný tlak – také sociálním konstruktem a vyjadřuje (vědomě i nevědomě) řadu preferencí, komunikačních klišé a závazků, aversí, klanových povinností. Ptáme se proto, do jaké míry se vědci té které oblasti a epochy vzájemně brali na vědomí, kde publikovali, jak se utvářela zpětná vazba postupnou internacionalizací jejich práce a etablováním „kultury povinného citování“. Je však takováto obecná „citační kultura“ skutečností nebo jen tradovaným mýtem?

Analytickým kvantitativním rozbořem odkazových aparátů lze – více ve společenských než přírodních nebo medicínských vědách, ale nejen v nich – dospět k „mapě“ rozložení zájmových klanů, spřízněných okruhů, lze identifikovat národní preference a pocity nadřazenosti stejně jako „rasově“ motivovaná opovržení vý-

¹³ Český teoretik i praktik finanční vědy a bankovního managementu Tomáš Sedláček v aktuální diskusi o roli matematického modelování v hledání nových cest dnešní ekonomické vědy říká s odkazem na Bertranda Russela (*Mystik und Logik*, Wien Stuttgart 1952, citováno podle <http://euro.mein-serva.de/mauthner2004/mauthner/tex/russ2.html>): „Nápad nás prostě napadne, pře-padne, nebo ne. Rigorózní metoda přijde až na druhém místě, po nápadu.“ Hospodářské noviny 5.3.2009.

sledky nerespektovaných skupin vědců nebo hranicemi států omezených okruhů vědy. Tak to vždy bylo – jistě v proměňující se a obor od oboru rozdílné míře. Jakmile se citační ohlasy začaly aktuálně počítat a konvertovat v peněžní odměny, investiční body nebo poplatky k otevření brány vědeckého kariérního vzestupu, začal o ně uvnitř vědeckých společenství mocenský boj, plně srovnatelný s bojem o jakýkoliv jiný typ „cenných papírů“. Jejich absolutní informační hodnota ve vztahu ke kvalitě a ceně toho kterého vědeckého zjištění nebo konstruktu tím masivně utrpěla, jejich relativní výpovědní schopnost o sociálních procesech uvnitř vědeckých společenství tím možná naopak výrazně vzrostla. Není divu, že loňského roku Mezinárodní unie matematiků (IMU) prohlásila celou citačně impaktovou honičku a bibliometrickou hierarchii za pochybnou a některé z ní odvozené indexy za bezmála čirý podvod.¹⁴

A k tomuto zpochybnění bibliometricko hodnotového pojednávání vědeckých výsledků se – podstatně více pro sciences než pro humanities – váže otázka, do jaké míry zůstávají časově vzdálenější produkty zkoumání součástí živé vědy: Kdy, za jakých podmínek a s jakým komunikačním zázemím vznikl přírodovědecko medicínský a technický mýtus oněch tří až pěti let „životnosti“ publikovaných výsledků? Proč vlastně v „sciences“ po jisté době i velmi cenná zjištění zapadají ... aby byla po čase nákladně objevována znova (jen většinou v jiném komunikačním diskurzu)? Dobově aktuálním postulátem je, že kultura vědecké práce preferuje laboratorní či experimentální vědu před „kompilací z literatury“. Platí to – vztaženo na povinnost probádání „panenských pramenů“ – do velké míry např. i pro dějepisná pojednání a katastrofálně to omezuje potenciál diskusí o výsledcích výzkumné práce. V humanities tento „objevitelsky bodovací“ postoj dnes poměrně spolehlivě „zabíjí“ pro naše obory tak významné recensní a diskusní aktivity. I tato forma preferencí vybraných druhů produktů vědecké práce je ale jen do velké míry účelový, ritualizovaný, nikoliv racionálně odvozený kulturní stereotyp. V žádném případě

¹⁴ Srovnej společnou zprávu, kterou za Joint Committee on Quantitative Assessment of Research sestavili Robert ADLER – John EWING – Peter TAYLOR: „*Citation Statistics. A report from the International Mathematical Union (IMU) in cooperation with the International council of Industrial and Applied Mathematics (ICIAM) and the Institute of Mathematical Statistics (IMS)*“ a kterou v červnu 2008 umístila IMU na své webové stránky: www.mathunion.org/fileadmin/IMU/Report/CitationStatistics.pdf. Korigovaná verze, na níž tu odkazují, byla aktualizována 6. 12. 2008. Klíčová výpověď (pro přesnost raději přímo v angličtině) ze str. 2 zní: Relying on statistics is not more accurate when the statistics are improperly used. Indeed, statistics can mislead when they are misapplied or misunderstood. Much of modern bibliometrics seems to rely on experience and intuition about the interpretation and validity of citation statistics. While numbers appear to be “objective”, their objectivity can be illusory. The meaning of a citation can be even more subjective than peer review. Because this subjectivity is less obvious for citations, those who use citation data are less likely to understand their limitations. The sole reliance on citation data provides at best an incomplete and often shallow understanding of research – an understanding that is valid only when reinforced by other judgments. Numbers are not inherently superior to sound judgments.”

pak nejde o systémově založenou, natož pak obecně ekonomicky pragmatickou pozici. Pro dějiny vědy je zjištění a „rozklíčování“ těchto situací – založených na účelové komunikační strategii – mimořádně podstatné i v tom smyslu, že v řadě případů vlastně nevíme, zda se jako historikové ještě zabýváme výzkumem „živé vědy“ nebo již její historizovanou vrstvou.

Stále častěji se přitom ukazuje, že řada publikovaných objevů byla manipulována nebo občas dokonce do základů falsifikována. Aktuální přezkoumávání publikovaných výsledků je v řadě oborů finančně a časově tak náročné, že je provozováno jen výjimečně. Při vší tvrdosti lektorátů se přitom ukazuje, že zájmové sítě, účelová partnerství a mocenské okruhy redakčních grémií vždy byly a dodnes jsou pro prosazení publikačního výstupu významnější než vše ostatní, tedy i než sama kvalita a původnost práce. Ani nezávislí lektoři nejsou ve většině případů schopni rozpoznat dobře provedené manipulace. Výběr a posuzování studií k publikování se tak v nikoliv zanedbatelné míře nedělo a neděje podle abstraktní „závažnosti“ předložených textů, nýbrž podle bohatě diferencovaných osobních i skupinových – z nemalé části mimovědeckých – zájmů publikačních „bankéřů vědy“.

Rizika odhalení manipulací nebo (dílčích a citačně dobře kamuflovaných) nepůvodností nejsou o nic větší než v ostatních oborech lidské činnosti. Jaká je naděje, že k „rozklíčování“ dojde dříve, než příslušný objev a jeho publikace zapadne do masy vývojem překonané, ergo nadále nekonsultované, nicméně nezpochybněné literatury? A kolik z ohromné záplavy vědeckých výstupů má šanci, být s odstupem prověřováno a hodnoceno jako předmět monografického zájmu dějin vědy? Před historikem, který v absolutní většině sciences (ale jistě ani v bezmezně širokém spektru humanities a dokonce ani v bohaté paletě specializací svého vlastního oboru) není pronikavě vidícím guru, se tak situace stává velmi komplikovanou. Zůstává odkázán na hrubou a s odstupem desetiletí často ex post zpochybněnou dobovou recenzi a citační komunikaci objevu nebo vědce či dokonce celého vědeckého centra. Jak ale jinak „nezávisle“ historicky posoudit úroveň a úspěšnost objevu, vědecké práce, jednotlivého badatele? Musíme se smířit s neostrotí takto přejímané optiky a s relativitou výpovědní hodnoty recensně citační výpovědi o vědeckém provozu a můžeme se pokusit právě z jejích „ohybů“ a námi odhalených vad vyčíst něco více o stavu a úrovni dobové odborné komunikace a jejího mocenského nebo zájmového zázemí.

Ještě více než pro jednotlivé osobnosti platí v tomto směru opatrnost pro historiografické hodnocení výzkumné činnosti vědeckých komunit – (sebe)hodnocených velmi často zejména v kontextu s institučními jubilei, která dávají záminku pro „inventuru“ dosažených úspěchů“, aniž by byly zmiňovány neúspěchy. (A přece jsou nejrůznější jubilejní publikace z řady důvodů jedním z nejoblíbenějších, ale zároveň nejméně kriticky problematizovaných pramenů prací o dějinách vědy.) Dějiny výzkumu se tu dostávají do kontextu s dějinami universit a akademií či obecněji výzkumných institucí a organizací. To jsou dnes již úctyhodné, samostatně etablo-

vané a uznávanými mezinárodními časopisy vybavené obory, ovšem s podstatně širším záběrem než „jen“ na dějiny vědy jako dějiny výzkumu.¹⁵ A v těchto speciálních výzkumných podoborech se opět setkáme především se správní a institučně politickou problematikou, resp. s vysoce personalizovanou „vědecko- správní a vědovladařskou“ historiografií, z nemalé části událostního a biografického zaměření. Výzkum universit i akademií nadto dodnes nejednou zmutuje v pouhé popisy a soupisy „důležitých osobností“.¹⁶

Naprosto nepochybně má smysl zkoumat vědeckou politiku: státní i úzce institucionální, vnitrooborovou stejně jako externí, obecně politickou podporu vědy, která bere v úvahu i reprezentační a státně sebezpotvrzující aspekty tohoto sektoru. Na to se pak váže i výzkum rozsahu a okolností obecného i účelového, válečného i mírového financování vědeckého výzkumu a „marketingu vědy“. S tím jsou pak dále úzce spojeny podmínky a okolnosti (též externí preference) výběru výzkumných témat, resp. jejich dobová relevance, která nemusí být vždy pragmaticky zdůvodnitelná ani v rámci vědy samé, ani v rámci jejího praktického uplatnění. Velmi podobně to vypadá s výzkumem okolností uplatnění výsledků vědeckého výzkumu a s podmínkami setrvalosti významu a platnosti jednou dosažených výsledků. Můžeme vůbec zkoumat dějiny vědy a nechat stranou otázky po způsobu prosazení výsledků i jejich autorů? Jak vlastně vybídat míru individuálního a oborového úspěchu ve vědecké činnosti? Opět podle ohlasu, podle již zmíněných citačních odkazů, podle udělených cen, diplomů a společenských poct? Jsou však skutečně odrazem vědeckých úspěchů nebo jen součástí politicky motivované státní (ale občas i mezinárodní) vědecké reprezentace, ergo také svého druhu mocenského nároku států, organizací a lobistických skupin, resp. jejich medializace?

U aplikované vědy, kde se k úzce vědeckému tématu připojuje i uplatnění a průmyslové prosazení objevů, postupů, metod, mohou hrát roli jednoho z aspektů ozřejmení se výzkumného úspěchu hospodářsko finanční výsledky uplatnění vědeckých objevů. Co však tam, kde je objev, patent, prototyp např. odkoupen za účelem zablokování konkurenční produkce nebo kde (v nedemokratických režimech) stát z ideologických důvodů zablokuje uplatnění vědeckých výsledků (exemplárně: Stalin a kybernetika)? Jak ale z této palety kontextů vědeckého bádání, publikování a uplatňování výsledků, resp. z obdobně široké škály blokujících aspektů odvodit onu společenskou roli, onu kulturní kvalitu, ten širší mentalitotvorný aspekt moderní vědy? A máme zkoumat dějiny historického fenoménu, jakým jsou moderní „sciences“ a jejich společenské role v národním či státním, mocensko blokovém měřítku a rámci? Je věda ve své podstatě jevem národním, státním, regionálním

¹⁵ Připomeňme bezmála půl století vycházející pražský časopis *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, dále oxfordskou ročenku *History of University* a berlínský *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*.

¹⁶ Smutný příklad v tomto směru nedávno podal např.: Leo HAUPTS, *Die Universität zu Köln im Übergang vom Nationalsozialismus zur Bundesrepublik* (Studien zur Geschichte der Universität zu Köln; Bd 18), Köln 2007.

nebo vždy a za všech okolností jevem internacionálním? Jak to odlišit? A co z toho lze vyvodit pro způsoby a formy jejího zpětného hodnocení? Jde-li však o dějiny vědy nikoliv jako o jednotný globální celek, proměňující se a vyvíjející se z vlastních vnitřních podnětů, nýbrž o součást dějin jedné – třeba i „národní“ nebo makroregionální – společnosti, musí být také definovány jakési aspekty, které ozřejmují tuto vazbu.

Dostali jsme se obloukem opět k sociálním kontextům dějin vědy, k jejich klíčové závislosti na poznání a pochopení dobové komunikace ve vědě a o vědě. Podstatný oživující impuls v tomto směru přinesl dějinám vědy „lingvistický obrat“¹⁷ a zejména na jeho bázi etablované „nové kulturní dějiny“ a „nové politické dějiny“.¹⁸ Do centra pozornosti byla postavena komunikace nikoliv jen jako způsob informace o jevech, nýbrž jako forma jejich vlastního konstituování či ustavování. Komunikace se tak v rámci vědy dostala do popředí mj. jako způsob vyjádření podílu reprezentace a prestiže státu, mecenášů a elit na vědeckém provozu, jeho směřování a „prodávání“ společnosti. Komunikace jako forma života vědy se tu v těchto souvislostech realizuje i ve své rovině mezinárodní, mezigenerační, ve formě komunikace vědců s „většinovou společností“ a s politickou reprezentací.

Přímo klíčovou se však stává otázka komunikace mezi vědci jednoho oboru i mezi obory navzájem. Překročíme-li úroveň jednotlivých výzkumných výsledků a sledujeme-li cestu od prvých hypotéz o té či oné problematice k jasnému poznání, přeloženému do matematické řeči symbolů a vzorců, nalzáme v celé řadě věd fázi „vyjednání závazných výsledků“, tj. nacházení konsenzu o interpretaci a cestách jednoznačného (slovního, obrazového i matematického) vyjádření obecných zákonitostí a pravidel. Snad lze dokonce vědu charakterizovat jako platformu nalézání konsenzu o zkoumaných skutečnostech (a u sciences následně o ustavování „překlady“ tohoto konsenzu do řeči matematických symbolů). Jako podstatné se proto následně jeví zjistit, kdo v té které oblasti určoval paradigma, resp. jak se prosazovala paradigmatická pravidla napříč obory? A podobně patří do výzkumného pole dějin vědecké komunikace i otázka: Kdo byli iniciátoři inovací a proč, za jakých podmínek se jimi stali právě oni? Jakou roli v tom hrála jejich schopnost recipovat

¹⁷ Z bohaté publikační produkce provokujícího guru Hayden WHITE srovnej nejspíše studii: *Historical Text as Literary Artifact*, in: *Tropics of Discourse*, Baltimore 1978 a *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representations*, Baltimore 1987. Především však je třeba číst výborný text z pera George G. IGGERS, *Lingvistický obrat: konec historie jako vědecké discipliny?*, in: *týž, Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 111–124.

¹⁸ Srovnej: Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte*, in: Joachim EIBACH – Günther LOTTES (edd.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2002, s. 152–164, ze starší literatury: Murraray EDELMANN, *Politik als Ritual. Die symbolische Funktion staatlicher Institutionen und politischen Handelns*, Frankfurt a. M. 1990, Rüdiger VOIT (ed.), *Symbole der Politik, Politik der Symbole*, Opladen 1989. K novým kulturním dějinám srovnej dva cenné příspěvky v Eibachově a Lottesově Kompassu: Martin DINGES, *Neue Kulturgeschichte*, s. 179–192, Roger CHARTIER, *New Cultural History*, s. 193–205.

cizí výsledky a komunikovat k nim své pozitivní, negativní, alternativní mínění ... resp. prosadit ho ve společnosti?

Stojí za to připomenout si v tomto kontextu také skutečnost, že v druhé polovině 19. a nejméně v první třetině 20. století byla věda mj. vnímána i jako oblast „společenské“ či „úrovňově definující“ komunikace společenských elit. S tím se pojí otázka, jak dalece ve které době patřily a patří výsledky nebo šíře problémy vědy do širšího společenského diskurzu a co to ve výsledku znamenalo – pro společnost a pro vědu.

Mnohé hovoří ve prospěch teze, že vědecká komunita v podstatě každého oboru, ale i „podkomunity“ na úrovni velkých ústavů, vědeckých společností či univerzit se chovají jako specifické „etnologické kultury“, tedy společenství s funkčními rituály, zvyky, ustálenými a hierarchizovanými formami komunikace a ritualizovanými, popřípadě symbolickými postupy prosazování svých zájmů, resp. blokování zájmů jiných společenství. Do tohoto rámce patří i ustálené formy obrany proti „vetřelcům“ včetně relativně standardizovaných stereotypů řešení konfliktů. Výzkum dějin moderní vědy je tedy také výzkumem etologie této specifické civilizace nebo soustavy kultur vědců, vědeckých komunit či dokonce globálního vědeckého společenství. Je to výzkum jejich mentality, komunikace a rituálů, které ovšem nejsou jen čímsi na povrchu, nějakým svého druhu „barvitým folklorem“, nýbrž charakterizují samu esenci: onu badatelskou, interpretační a komunikační praxi vědy.

Jeden ze závěrů mých rozjímání o způsobu provozování dějin vědy tedy zní, že tento obor historiografie není možno redukovat na politické, správní, finanční, ale ani sociální a dejme tomu prosopografické zázemí provozu a výkonu vědy, nýbrž že jádrem historikova zájmu musí být soustavný zájem o podstatu výzkumného úsilí, o meritum výzkumu, o jeho relevanci a inovativní náboj. Na druhé straně je třeba trvat na tom, že i „tvrdá věda“ zůstává sociálním a komunikačním – kulturním – procesem. Historiografii tedy nejde o pouhou rekonstrukci či popis badatelského aktu jako takového, nýbrž o porozumění výzkumu jako formě ozřejmování podstaty jevů a procesů, technik a operací, jde o odhalení forem a cest komunikace takto chápaných vědeckých činů a činností jak v odborné komunitě, v níž musely být prosazeny (a svým způsobem usazeny v příslušném rituálu), tak v širším zázemí. To vždy znovu muselo být informováno a standardizovanými způsoby také přesvědčeno, že jde o závažné a relevantní výsledky, hodné následné podpory, případně i „legitimační oslavy“, výzkumné produkty, které lze dále různými způsoby pragmaticky uplatnit. Pragmatickým uplatněním přitom rozumíme nejen praktické klinické, průmyslové nebo jiné komerční realizování výsledků výzkumu, nýbrž i různorodé uplatnění jejich symbolického a prestižního potenciálu na některé z úrovní uvnitř i vně vědeckého prostředí.

Vraťme se však ještě jednou na začátek těchto úvah o dějinách moderní vědy: Jestliže chceme jako historikové, aby nás, přírodovědce stejně jako humanitní vědce, společnost a politika vnímala jako významné spoluhráče, jako profesní skupinu,

kteřou společnost potřebuje pro svoji orientaci, pro porozumění sama sobě, pro udržení horizontu relevantních rozhodnutí o své přítomnosti i budoucnosti, pak tento postoj a názor o roli moderní vědy (stejně jako o roli sociálně a politicky vnímané kultury) musíme vtělit také do knih, které píšeme o této společnosti. A nesmí tam figurovat jen jako výčtový doplněk politicko-mocenských a hospodářských dějin, nýbrž právě jako součást konstitutivní kultury společnosti, jako podstatný způsob utváření jejího sebe porozumění a dokonce ustavování sebe sama, jako forma jejího nároku na svéprávnost.

Jiří Pešek

Zpráva o činnosti Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) od poslední valné hromady (listopad 2007)

Ve vývoji Sdružení nedošlo za uplynulé období k závažnějším strukturálním změnám. SH ČR nadále naplňovalo svůj základní programový cíl: rozvíjet historické vědy, popularizovat je a působit na vytváření historického vědomí, nadále úspěšně spolupracovalo s nejrůznějšími historickými pracovišti – s vědeckými ústavami, vysokými školami, muzei a archivy (doma i v zahraničí), podporovalo činnost svých regionálních poboček a kolektivních členů a vydávalo svůj časopis – *Zpravodaj Historického klubu*.

Přehled výsledků práce SH ČR

1. Regionální pobočky a kolektivní členové SH ČR, spolupráce s partnerskými organizacemi

Sdružení má již pět regionálních poboček – vedle již fungujících v Hradci Králové, Opavě, Pardubicích a v Olomouci, je v počátcích nová severočeská pobočka v Ústí nad Labem. Stejně jako v předchozích letech se v rámci poboček rozvíjela bohatá činnost – jak bude uvedeno v jejich zprávách, které budou v plném znění uveřejněny ve *Zpravodaji*. Trvalá existence a úspěšné působení poboček přitom závisí především na organizačních schopnostech a na osobním příkladu jejich předních členů a organizátorů odborné i vlastivědné práce v mimopražských kulturních centrech.

Ve větší či menší míře pokračovala spolupráce s kolektivními členy Sdružení historiků, kteří mají své specifické zaměření, ale ve vztahu k výzkumu a popularizaci dějin sledují obdobné cíle jako SH ČR. Jedná se o Asociaci učitelů dějepisu, Pekařovu společnost Českého ráje, Společnost Edvarda Beneše, Společnost pro hospodářské a sociální dějiny a Unii Comenius. Společně s Pekařovou společností Českého ráje uděluje SH ČR Cenu Josefa Pekaře, spolu s dalšími organizacemi a institucemi (především Českou archivní společností, Ústavem pro soudobé dějiny

AV ČR a Národním archivem) se SH ČR v průběhu posledních dvou let aktivně podílelo na diskusi o zřízení tzv. Ústavu paměti národa (dnes Ústav pro studium totalitních režimů). Významná je aktivní mezinárodní spolupráce SH ČR, která probíhá v úzké součinnosti s Českým národním komitétem historiků. Sdružení historiků ČR se tak významně zapojilo do příprav české účasti na XXI. světovém kongresu historických věd v Amsterdamu v 2010 a zcela nedávno byl dojednáán text připravované smlouvy o spolupráci s polským sdružením historiků. Nejvýznamnější zahraniční aktivitou se stalo na podzim 2008 uspořádání české sekce na 47. sjezdu německých historiků v Drážďanech (30. 9. – 3. 10. 2008), kterou SH ČR připravilo a realizovalo ve spolupráci s historickými ústavy AV ČR a univerzitami v Pardubicích a Ústí nad Labem pod názvem „Neue tschechische Interpretationen der Fragen der tschechisch-deutschen Zusammengeschichte“. Jednání bylo rozděleno do pěti částí, které postihly jednotlivé etapy vývoje česko-německých vztahů a byly garantovány konkrétními osobnostmi: 1) Němci a Češi – národy v pozdním středověku (prof. F. Šmahel, Centrum medievistických studií), 2) Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku (prof. P. Vorel, Univerzita Pardubice), 3) Samospráva mezi Čechy a Němci v 18. století (prof. Hlavačka, FF UK), 4) Církev a národní socialismus v meziválečné době (dr. Šebek, HÚ AV ČR), 5) Migrace v Evropě 1938 – 1989 (prof. Pešek, Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK). Sekce byla úspěšná a bohatě navštívená, příspěvky budou připraveny k vydání v samostatném sborníku.

2. Péče o začínající historiky

V rámci péče, jakou SH ČR věnuje začínajícím historikům, jsou udělovány každoročně dvě ceny. První z nich, Cena Josefa Šusty, je určena autorům nejúspěšnějších studentských prací, které se současně zúčastní celostátní studentské vědecké soutěže Historie (tzv. SVOČ). V roce 2007 byla tato cena udělena Lence Jirákové z Katedry historie Pedagogické fakulty Technické university Liberec za práci *Politické procesy 50. let – Skupina „Veselý, Rod a Tuček“*. Kromě toho byly ještě oceněny tři další studentky – Marcela Oubrechtová (Historický ústav Filosofické fakulty Jihočeské university v Českých Budějovicích) a její práce *Mezi Prahou, Drážďany a Evropou. Cesta Františka Thuna k umění*, Jana Kroupová (Katedra historie Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci) s prací *Nulla rerum humanarum ratio, sed una conscientiae ac salutis aeternae cura habenda est. Životní osudy představených sekularizovaných mnišských řeholních domů na Moravě na konci 18. století* a Lenka Černá (Historický ústav Filosofické fakulty Jihočeské university v Českých Budějovicích) se studií *Smilnice a matky vražednice (Problematika infanticidia na jihozápadě Čech v období raného novověku)*. Vítězka obdržela diplom a finanční odměnu, všechny oceněné pak knižní dárky. Jejich práce (pokud mezitím nebyly publikovány jinde) budou uveřejněny ve *Zpravodaji HK*. Vzhledem k tomu, že v loňském roce došla studentská soutěž změn a její celostátní

kolo proběhne až v březnu tohoto roku, nemohla být za rok 2008 Cena Josefa Šusty udělena, ale v březnu by měl být znám již devátý laureát.

Druhou soutěží, kterou uděluje SH ČR, a to spolu s Pekařovou společností Českého ráje, je Cena Josefa Pekaře. V roce 2007, jak už jste byli informováni, se stal laureátem soutěže Pavel Marek z Historického ústavu Jihočeské university v Českých Budějovicích s prací *Svědectví o ztrátě starého světa: Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Prameny k českým dějinám 16. -18. století*, v roce 2008 komise rozhodla, že již sedmou Cenu Josefa Pekaře získá Martina Lustigová za práci *Karel Kramář. První československý premiér*. Protože se v oficiálním udělování ceny stíhá SH ČR s Pekařovou společností Českého ráje, bude cena za loňský rok teprve udělena). Na 2. -3. místě pak skončily práce Radovana Lovčího, *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu slavného otce* (Praha, Universita Karlova 2007) a Karla Straky, *Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednáních mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení českého pohraničí v říjnu 1938* (Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008). V letošním roce bude vyhlášen již osmý ročník soutěže.

3. Publikační činnost

Nadále pokračuje vydávání *Zpravodaje Historického klubu*, vyšlo číslo 1–2/2007. Podařilo se vydat zatím první svazek sborníku z IX. sjezdu českých historiků (Pardubice, 6. – 8. 9. 2006), který obsahuje materiály přednesené v rámci plenárních zasedání prvního a třetího sjezdového dne a zápis z jednání paralelní doktorandské sekce (tuto část redigovali prof. Pešek a prof. Vorel) a dále materiály sekce „B“, nazvané „Výuka dějepisu v současném školském systému a její reforma“ (redigoval prof. Beneš). Do tisku byl odevzdán druhý svazek, do něhož byly zařazeny materiály sekce „A“, zaměřené na „Dějiny českých zemí v mezinárodních souvislostech“ (redigoval prof. Pánek) a třetí svazek s příspěvky ze sekce „C“, která byla věnována „Historii v kontextu ostatních vědních disciplín“ (redigoval doc. Knoz).

Další publikací je kniha „Čeští králové“, která vyšla v minulém roce v nakladatelství Paseka a obsahuje písemné verze přednášek proslovených v rámci cyklu „Panovníci českých zemí“, který pořádalo SH ČR v Národním muzeu v letech 2003 – 2006; doplněny byly i příspěvky o panovnících, o nichž již přednášky prosloveny nebyly. Celkem kniha obsahuje 39 medailonů jednotlivých panovníků od 29 autorů. Slavnostně byla představena na prezentaci v Pantheonu Národního muzea dne 19. listopadu 2008.

4. Přednášková činnost

V průběhu doby od listopadu 2007 a v průběhu roku 2008 pokračovaly přednášky, které SH ČR pořádá v Národním muzeu v Praze. Původní oblíbený cyklus

věnovaný panovníkům českých zemí, byl ukončen v prosinci 2006, a proto bylo namísto něho nutno zahájit cyklus nový. Vzhledem k tomu, že realizace původního záměru, totiž uspořádání cyklu přednášek navazujících na „interdisciplinární sekci“ sjezdu historiků, se ukázala jako obtížná (zejména s ohledem na časové možnosti a souhlas potenciálních přednášejících), byla přednáška v lednu 2007 poněkud improvizovaná a soustředila se na informace o sjezdu historiků, mezinárodním kongresu historických věd, přípravě sborníku o panovnících, vzešlého z dosavadního přednáškového cyklu, apod. Současně zde byl představen nový koncept přednášek, zaměřených na prezentaci doktorandů různých historických pracovišť v ČR a jejich prací. První z těchto přednášek proběhla již v únoru 2007 a další následovaly v průběhu jara i podzimu. V říjnu 2007 tak zazněla přednáška Mgr. Ondřeje Tikovského (HÚ FHS University Hradec Králové) *Pokusy české šlechty o zmírnění dopadů pobělohorských konfiskací*, v listopadu přednášel PhDr. Rostislav Smíšek, doktorand prof. Bůžka z HÚ FF Jihočeské university, na téma *Dvorská kariéra Dietrichsteinů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.* V prosinci vystoupila PhDr. Zuzana Krahulcová z Fakulty společenských věd University Karlovy v Praze s přednáškou nazvanou *Integrace vyhnanců v hesenské politice v 50. letech 20. století.*

V průběhu prvního pololetí roku 2008 zazněly celkem čtyři přednášky: Mgr. Martin Pelc z Ústavu historie a muzeologie Filosoficko-přírodovědecké fakulty Slezské university v Opavě proslovil přednášku *Import turistiky do českých zemí: příklad difúze moderního fenoménu ve středoevropském prostoru* (16. ledna), Mgr. Pavla Slavičková z Katedry historie Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci mluvila o *Sirotcích a jejich poručnictví v raném novověku* (20. února), Mgr. Kateřina Čadková z Katedry historie Filosofické fakulty University Pardubice vystoupila s přednáškou nazvanou *Vzorná kajícnice či žena vysoké politiky? Kateřina ze Sieny jako model svatosti ve středověké společnosti* (19. března) a její kolega z téže katedry, Mgr. Vítězslav Prchal, proslovil přednášku s názvem *Vojsenská role šlechty v raném novověku – vybrané aspekty problematiky* (21. května). Na podzim 2008 zazněla bohužel pouze jediná přednáška, a to PhDr. Tomáše Nigrina z Fakulty sociálních věd University Karlovy v Praze o *Willy Brandtovi a berlínské krizi 1961* (15. října). V listopadu se v obvyklém dni vyhrazeném pro přednášky konala prezentace knihy *Čeští králové*, vzešlé z „panovnického“ přednáškového cyklu, a prosincová přednáška musela být bohužel zrušena, protože přednášející, která byla původně domluvena na listopadový termín, pobývá od prosince na studijním pobytu v USA. Zatím zaznělo celkem 12 přednášek, i v tomto případě se počítá s jejich vydáním, v současné době je již shromážděna část textů. Přednášky by měly pokračovat ještě alespoň v tomto roce.

5. Další

Z další činnosti si nejvýraznější pozornost zaslouží návrh realizace vědeckého oborového historického portálu, který začal být připravován již na podzim roku

2006. Projekt by měl být dán do soutěže v rámci programu „Vzdělávání pro konkurenceschopnost ESF“, nakonec bylo rozhodnuto, že navrhovatelem a zpracovatelem projektu portálu bude Univerzita J. E. Purkyně v Ústí n. L., SH ČR bude partnerskou organizací. V rámci projektu se nabízí zejména možnost realizovat průběžnou inovaci Lexikonu současných českých historiků, portál by měl sloužit také k širší informovanosti o činnosti regionálních poboček SH ČR, mohly by na něm být např. publikovány abstrakty přednášek pořádaných SH ČR v Praze či v pobočkách apod. V současné době se ale bohužel neustále čeká na vypsání daného programu, resp. vyhlášení výzvy.

Další akcí v roce 2008 bylo opět setkání v Ústí nad Labem, věnované výuce dějepisu, které organizuje prof. Beneš a SH ČR je spolupořadatelem; tentokrát se konalo na téma „Stupínek, jeviště, plátno. Film, literatura a divadlo ve výuce dějepisu“.

Marie Ryantová

Zpráva o hospodaření SH ČR v období od 1. 10. 2005 do 31. 12. 2008

1. 11. – 31. 12. 2005

Zůstatek na účtu České spořitelny k 1. 11. 2005 činil 129 415,83 Kč, hotovost v pokladně činila 279,60 Kč

Příjmy

Členské příspěvky	9 470,00 Kč
Úroky	21,82 Kč
Ostatní příjmy	5 220,00 Kč
Příjmy celkem	14 711,82 Kč
Příjmy za celý rok 2005	149 312,96 Kč

Výdaje

Provozní režie	16 329,00 Kč
Služby	53 801,00 Kč
Ostatní osobní náklady	15 712,00 Kč
Bankovní poplatky	1 067,00 Kč
Ostatní výdaje (vratka)	32 900,00 Kč
Výdaje celkem	119 809,00 Kč
Výdaje za celý rok 2005	153 098,00 Kč

1. 11. – 31. 12. 2006

Zůstatek na účtu České spořitelny k 1. 1. 2. 2006 činil 22 939,65 Kč, hotovost v pokladně činila 1 658,60 Kč

Příjmy

Členské příspěvky	46 290,00 Kč
Dotace	70 000,00 Kč
Úroky	65,20 Kč
Příjmy celkem	116 355,20 Kč

Výdaje

Provozní režie	26 703,00 Kč
Služby	68 818,00 Kč
Cestovné	1 320,00 Kč
Ostatní osobní náklady	26 828,00 Kč
Bankovní poplatky	2 815,00 Kč
Výdaje celkem	126 484,00 Kč

1. 11. – 31. 12. 2007

Zůstatek na účtu České spořitelny 1. 1. 2007 činil 14 388,85 Kč, hotovost v pokladně činila 80,60 Kč

Příjmy

Členské příspěvky	37 920,00 Kč
Dotace	160 000,00 Kč
Úroky	122,62 Kč
Jiné příjmy	95 000,00 Kč
Příjmy celkem	293 042,62 Kč

Výdaje

Provozní režie	21 729,50 Kč
Ostatní osobní náklady	33 700,00 Kč
Služby	146 974,00 Kč
Bankovní poplatky	3 177,50 Kč
Výdaje celkem	205 581,00 Kč

Zůstatek na účtu České spořitelny k 31. 12. 2007 činil 99 424,97 Kč, hotovost v pokladně činila Kč 2 506,10 Kč.

1. 11. – 31. 12. 2008

Zůstatek na účtu České spořitelny k 1. 1. 2008 činil 99 424,97 Kč, hotovost v pokladně činila 2 506,10 Kč.

Příjmy	
Členské příspěvky	44 260,00 Kč
Dotace	160 000,00 Kč
Úroky	137,34 Kč
Příjmy celkem	204 397,34 Kč

Výdaje	
Provozní režie	6 794,00 Kč
Ostatním osobní náklady	34 588,00 Kč
Služby	138 721,00 Kč
Bankovní poplatky	3 256,00 Kč
Jiné výdaje (2008)	100 000,00 Kč
Výdaje celkem	283 359,00 Kč

Zůstatek na účtu České spořitelny k 31. 12. 2008 činil 17 515,31 Kč, hotovost v pokladně činila 5 454,10 Kč.

Předložená zpráva navazuje na zprávu o hospodaření SH ČR za období od 1. 11. 2004 do 30. 9. 2005, kterou schválilo valné shromáždění SH ČR konané dne 19. 10. 2005 (zpráva byla zveřejněna ve Zpravodaji Historického klubu, roč. 16, 2005, č. 2, s. 74–75), a na zprávu o hospodaření SH ČR za období od 1. 10. 2005 do 31. 10. 2007, kterou na návrh revizní komise schválilo valné shromáždění SH ČR konané dne 29. 11. 2007.

Eduard Šimek

Zpráva revizní komise

Revizní komise Sdružení historiků České republiky (Historického klubu 1872) ve složení dr. Eva Šmilauerová, dr. Marta Hradilová a prom. hist. Karol Bílek se ke svému jednání sešla 19. ledna 2009 v kanceláři Státního okresního archivu Praha-západ. Přítomni byli rovněž místopředseda výboru Sdružení historiků doc. Jiří Kocian a pokladník výboru Sdružení historiků dr. Eduard Šimek. Minulá zpráva komise byla podána na valném shromáždění Sdružení historiků 29. listopadu 2007.

Nyní byla provedena kontrola hospodaření Sdružení historiků České republiky za období od 1. 11. 2007 do 31. 12. 2008. Byly prohlédnuty příjmové i výdajové účetní doklady, výpisy z banky i zápisy v peněžním deníku a nebyly zjištěny žádné závady. Výsledná čísla odpovídají číslům ve zprávě o hospodaření.

Revizní komise rovněž zkontrolovala vedení evidence členů. Listovou kartočku vede dr. Marta Hradilová, elektronickou verzi doc. Jiří Kocian. Tato elektronická verze má tři části: abecední adresář členů, další jeho verzi pro zasílání

poštovních zásilek členům a přehlednou evidenci placení členských příspěvků. Seznamy členů včetně členů poboček jsou pravidelně aktualizovány. Bylo zjištěno, že máme 416 členů, z nichž v roce 2008 příspěvky zaplatila více než polovina, přesně 245 členů. Museli jsme se rozloučit s členy, kteří v posledních třech letech příspěvky neplatili. Revizní komise apeluje na členstvo, aby zlepšilo platební morálku.

Bylo by třeba získat nové členy, což je úkolem nás všech. Nynější doba, která má malé pochopení pro humanitní vědy včetně historie, vyžaduje, aby se historici sjednotili v prosazování oborových zájmů, a Sdružení historiků s tiskovým orgánem Zpravodajem Historického klubu je k tomu nevhodnější organizací.

Dále byla revizní komise seznámena s ukládáním archivního materiálu Historického klubu i Sdružení historiků v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, s uložení knihovny v Archivu hlavního města Prahy a s vydáváním Zpravodaje Historického klubu.

Revizní komise sleduje průběžně práci výboru Sdružení historiků, jeho schůzí se pravidelně zúčastňuje prom. hist. Karol Bílek.

Revizní komise Sdružení historiků České republiky navrhuje valnému shromáždění schválit zprávu dr. Eduarda Šimka o hospodaření za období listopad 2007 – prosinec 2008, vyslovit výboru absolutorium a poděkovat mu za zodpovědnou práci.

Karol Bílek

Pekařova společnost Českého ráje v roce 2008 Zpráva pro valnou hromadu Sdružení historiků 21. 1. 2009

Náš letošní referát o činnosti Pekařovy společnosti Českého ráje bude stručný. Jak víte ze zpráv o naší práci od obnovení Společnosti v roce 1990, hlavními body činnosti jsou publikace, konference a zájezdy.

Pokud jde o publikace, vyšel v roce 2008 již 21. ročník vlastivědného sborníku Z Českého ráje a Podkrkonoší, jako obvykle s hodnotným obsahem a vzornou grafickou úpravou. Čtenáři dostali rovněž 12. supplementum tohoto sborníku, v němž byly otištěny materiály z konference věnované 100. výročí narození a 30. výročí úmrtí filozofa a turnovského rodáka Jana Patočky. Oba svazky redigoval PhDr. Ivo Navrátil, grafickou úpravu provedl Jaroslav Barták ze semilského Státního okresního archivu.

V roce 2008 jsme žádnou konferenci nepořádali, o to více jsme se věnovali přípravě letošní konference, která se bude konat koncem dubna v Turnově a jejím tématem budou šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji. Podnětem k jejímu konání je sté výročí vydání prvního svazku slavné Pekařovy Knihy o Kosti a neméně výtečných Šimákových Památek historických a uměleckých okresu turnovského. Zájem o konferenci je značný, jejími spolupořadateli jsou Historický ústav Akademie věd České republiky a Společnost přátel starožitností.

Společně se Sdružením historiků – Historickým klubem jsme vyhlásili a vyhodnotili další ročník soutěže O cenu Josefa Pekaře. O tom jste již slyšeli ve zprávě o činnosti Sdružení. Laureátka převezme cenu na naší letošní valné hromadě v Turnově.

Oblíbenou součástí našeho programu jsou vlastivědné zájezdy. V loňském roce první směřoval do Hořic v Podkrkonoší a okolí za poznáním jejich kamenné krásy, hostitelské role se se zaujetím ujala naše členka dr. Oldřiška Tomíčková z hořického muzea. Druhá výprava měla za cíl poznat Kutnou Horu a okolí, ujal se nás kolega Kremla. Trasu jako vždy do podrobností připravil kolega Pavel Jakubec ze semilského Státního okresního archivu. Zájezdy konáme ve spolupráci se Spolkem rodáků a přátel Turnova, autobus bývá vždy zcela naplněný spokojenými účastníky.

Pokud jde o organizační záležitosti, máme stále kolem stovky členů. Valnou hromadu jsme měli 15. března 2008 v Jičíně, zde jsme zvolili čestnými členkami PSČR duši naší veškeré organizační práce Jitku Petruškovou z turnovského Muzea Českého ráje a archivářku dr. Evu Bílkovou za její usilovný, i když marný boj o zachování zámku ve Starých Hradech jako sídla literárního archivu Památníku národního písemnictví a centra hodnotného kulturního života Libáňska.

Na závěr musím sdělit naše obavy z budoucnosti, pokud se týká úrovně naší práce, zvláště našich sborníků a konferenčních supplement. V souvislosti s novým hodnocením vědeckých výsledků je pracovníkům akademických ústavů zakazováno publikování v nerecenzovaných časopisech a sbornících, dokonce jim někde za porušení tohoto zákazu hrozí sankce. To se týká i dalších ústředních pracovišť, vysokých škol, muzeí a archivů. Tedy další přehrada mezi prací odborných historiků a amatérských i profesionálních vlastivědných pracovníků z menších měst a venkova. Jako by nestačily klacky, které jsou házeny vyučováním dějepisu a dalších humanitních věd ve školách. Bojíme se, aby na tuto situaci nedoplaly znalosti a zájem budoucí generací o naši historii, aby se zájem o minulost nedostal na úroveň zámecké pivovarské krčmy v Dětenicích...

Děkuji za pozornost.

Karol Bílek

Informace o činnosti královéhradecké pobočky SHČR v roce 2008

Výbor pobočky se během minulého roku sešel celkem 7x a kromě běžné agendy se zabýval například přípravou LŠH.

Loňská LŠH, konaná od 25. 8., byla jako již tradičně dvoudenní – první den byl monotematicky věnován tématu „Poděbradská dynastie a český stát“, přednášky druhého dne již byly polytematické. Již nyní se ale naplno pracuje na přípravě příští LŠH, která bude opět organizována v závěru srpna s tématy: „Českoslovenští prezidenti“ a druhý den bude věnován devítkovým výročí v našich dějinách. Dlou-

hodobě se výbor zabývá otázkou jak více zatraktivnit LŠH pro učitele dějepisu a jednou z cest je plánovaná akreditace tohoto kurzu.

Královéhradecká pobočka spolu s Historickým ústavem UHK, Historickým ústavem AV ČR a Městským muzeem v Polné uspořádala 6. května v Polné kolokvium Poděbradové a české dějiny, které bylo spojeno s prezentací rozsáhlé monografie „Poděbradové“.

Tradiční aktivitou pobočky bylo pořádání přednášek mimo rámec LŠH – zde bych vzpomněl alespoň velmi zdařilou přednášku královéhradeckého archeologa Mgr. Radka Bláhy „Výsledky archeologického výzkumu v areálu bývalého pivovaru v Hradci Králové“, kde přednášející prezentoval nové zásadní poznatky o středověké podobě Hradce Králové a jeho opevnění. Velmi zajímavá byla i hojně navštívená přednáška doc. Felcmana: „Schůzka hradeckých ultra na podzim 1968“.

Pobočka dlouhodobě a usilovně pracuje na širší prezentaci své činnosti. Vytvořila nové webové stránky, zkvalitňuje vydávané tiskoviny a plánuje vydávání informačního bulletinu.

Dlouhodobě velmi aktivní složkou pobočky je její studentský odbor, který samostatně organizuje tuzemské i zahraniční exkurze, organizuje celou řadu zajímavých přednášek a navazuje úzké vazby s podobnými studentskými sdruženími u nás i v zahraničí.

Na závěr musím zmínit aktivitu skupiny šesti bývalých členů pobočky, kteří chtějí nyní vytvořit svou vlastní regionální pobočku. Tuto aktivitu vnímá výbor královéhradecké pobočky s pochopitelnými obavami, nicméně doufá v postupnou konsolidaci situace v regionu a v budoucí znovuoživení plodné spolupráce.

Petr Lander

Informace o činnosti Asociace učitelů dějepisu ČR pro plenární schůzi SH v roce 2009 zahrnuje v období školního roku 2007/2008 a první pololetí roku 2008/2009

Tato informace navazuje na zprávu výboru ASUD jako kolektivního člena SH o činnosti ve školním roce 2006/2007 z listopadu 2007. I ve školním roce 2007/2008 a prvním pololetí roku 2008/2009 pokračovala činnost ASUD ve všech **čtyřech hlavních bodech úkolů asociace** podle našich stanov.

1) Výbor ASUD se snaží přispět svým členům **v oblasti vzdělávání**, a to přednáškami, semináři i historickými exkurzemi, a to zvláště proto, že ani v tomto období další vzdělávání po odborné stránce není ministerstvem školství nijak zajišťováno a podporováno. Již pátým rokem byla žádost o finanční podporu naší činnosti MŠMT odmítnuta. Na podzim 2007 se konal XXI. vzdělávací seminář ASUD pro členy z celé ČR. Historické téma navázalo časově na předchozí seminář – dr. V. Kural hovořil o konci války v českých zemích. Připojili jsme téma z dějin vědy

a techniky v podání dr. J. Foly. Na jaře 2008 na XXII. semináři navázal dr. Kural novými výsledky bádání o Pražském květnovém povstání. Širší pohled na vývoj ve 20. století poskytla prezentací moderního umění lektorka NG P. Bidlasová. – Knižní publikace pro účastníky valné hromady ASUD na jaře 2008 nám věnoval Vojenský historický ústav.

Pro učitele z Prahy a okolí jsme zorganizovali osmý ročník vzdělávacího kurzu Inspirace D – účastníci se setkávají jednou měsíčně nad historickými i metodickými tématy.

K rozšíření obzoru a inspiraci pro výuku přispívají učitelům dějepisu i exkurze, které výbor organizuje. Na podzim to byla návštěva výstava Codex gigas v Klementinu, celodenní exkurze po pozoruhodných památkách Mnichovohradištska, na jaře komentovaná prohlídka expozice NG ve Veletržním paláci a dvoudenní exkurze na jižní Moravu. Kurz Inspirace byl zakončen exkurzí v Paláci šlechtičen.

V oblasti vzdělávání učitelů udržujeme kontakty s některými institucemi (Památník Lidice a Památník Terežín, VSŽM), navázali jsme spolupráci s pracovníky ÚSTR věnujícími se aktivitám pro učitele a s organizátory LŠ dějepisu AV .

2) Protože již dvacátým rokem nevychází u nás metodický časopis, který by obdobně jiným zemím Evropy přinášel učitelům konkrétní náměty a podněty k práci a málo je metodicky zpracovaných pomůcek, snažíme se přispívat **zveřejňováním a výměně zkušeností našich členů a dalšími informacemi**, např. o nové literatuře, různých soutěžích, člancích apod. – v uvedeném období jsme připravili a na kopírce rozmnožili *Informační listy 29, 30 a 31*; pro členy dali vylišovat DVD o dolování zlata a stříbra a ražení mincí na našem území do 16. století. – V průběhu období byl pro vydání v dalším roce připravován 11. metodický sborník *Mezipředmětové vztahy v dějepise*. – Výuce dějepisu v 6. třídě by mohla napomoci naše nová učebnice vlastivědy pro 5. ročník *Moje vlast je v Evropě* vydaná nakladatelstvím Dialog, s nímž spolupracujeme od roku 2000. – Několik členů ASUD se podílelo na závěrečné fázi přípravy DVD SDaP ČA *Obrazy z českých dějin 1914-2004*, které dostali všichni členové.

3) Ve třetí oblasti činnosti ASUD – **úsilí o zlepšování podmínek a postavení výuky dějepisu** se v tomto období k lepšímu nezměnilo nic. Přestože na dějepisné sekci sjezdu v Pardubicích sdělili autoři RVP D, že se bude na RVP dále pracovat a že RVP D by se měly zlepšit, nic se během dvou let nestalo. Naopak se pokračuje v nastoupeném trendu, proti kterému se, jak si mnozí jistě vzpomenou, energicky postavila historická veřejnost v roce 1995. V současné době totiž pracovník VÚP pro MŠMT rozpracovává RVP gymnázií, kde je povinný dějepis pouze dva roky! – Výbor SH se v daném období kvalitou výuky na našich základních a středních školách nezabýval a nepodařilo se nám vzbudit u něj zájem o tuto problematiku. Na podzim 2007 jsme se znovu obrátili na členy a účastníky pléna SH v NM 16. 11. dopisem, který zůstal bez odpovědi. – To kontrastuje s kritickými vystoupeními odborníků jiných vědních disciplín od podzimu 2007 zvýšenou mírou apelujícími na veřejnost ve snaze o nápravu. Náš výbor i členové ASUD se připojili k výzvě

matematiků a dalších pedagogů *Všem, jejichž hlas je slyšet* z října 2007. Bohužel v ZHK nebylo zatím zveřejněno naše vyjádření k článku prof. Beneše z ledna 2007.

V květnu a červnu 2008 jsme zpracovali dvě žádosti o dějepisný grant a podali na MŠMT, obě žádosti byly zamítnuty. Delegáti výboru ASUD se účastní seminářů MŠMT o dějepise v Telči (někdy i na vlastní náklady). Pracovní skupina MŠMT pro dějepis (mezi 20 členy má ASUD jedno místo) se zabývá aktuálními tématy dějepisu – její doporučení však zatím nebyla realizována. Ve skupině není žádný jiný učitel dějepisu ze ZŠ, z pěti historiků jmenovaných do této komise se práce bohužel účastní pouze dva.

Členové ASUD pokračují v činnosti v rámci přípravy a organizace národních soutěží – Dějepisné olympiády a celostátního kola Středoškolské činnosti. I v roce 2008 jsme vybrané studentské práci udělili Cenu ASUD.

4) Pokračují i aktivita mezinárodní. Nadále spolupracujeme s evropskou asociací EUROCLIO. V březnu 2008 se dva delegáti účastnili výročního zasedání a konference EUROCLIO v Bristolu. V této oblasti se potýkáme se zvláště velkými problémy ve finanční oblasti. – Několik členů ASUD se ve spolupráci s ÚSD AV podílelo na přípravě a vyhodnocení 4. ročníku mezinárodní dějepisné soutěže EUSTORY a na publikaci prací ve 4. sborníku. – V roce 2007 jsme byli požádáni o spolupráci na propagaci DVD připraveného v Chicagu o Čs. legiích na východní frontě a Sibiři. Je připravena spolupráce na závěrečné úpravě komentáře pro využití DVD na českých školách.

Informace pro SH byly projednány na schůzi výboru 16. 1. 2009

V Praze dne 16. ledna 2009

Helena Mandelová

Cena Edvarda Beneše 2008

V pátek 24. října 2008 byly v Sezimově Ústí slavnostně vyhlášeny výsledky třináctého ročníku vysokoškolské soutěže o Cenu Edvarda Beneše. Protože stavební úpravy, které se v poslední době provádějí v někdejší Benešově vile, dosud nebyly dokončeny, tento slavnostní akt se už podruhé výjimečně konal v nedalekém Památníku Edvarda Beneše a nikoli v působivém prostředí prezidentova venkovského sídla, jak se během let již stalo tradicí.

Ve třináctém ročníku vysokoškolské soutěže o Cenu Edvarda Beneše bylo v soutěžní sekci Historie 20. století přihlášeno devět studentských soutěžních prací. Do této soutěžní sekce zaslali své práce účastníci z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (2), z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (2), z Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (2), z Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě (2) a z Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě (1). Mezi těmito devíti přihlá-

šenými soutěžními pracemi bylo sedm diplomních prací a dvě studentské soutěžní práce jiného původu.

Rada města Sezimova Ústí na návrh odborné komise Společnosti Edvarda Beneše ocenila tyto čtyři soutěžní práce:

1) **Cena Edvarda Beneše 1. stupně** byla udělena Bohumilu NEUMANNOVI (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze) za práci *Milada Paulová (1891–1970)*. Příběh cesty k dosažení první ženské docentury v Československu v roce 1925. Důkladně dokumentovaná a čtivě napsaná životopisná monografie podrobně osvětluje mládí, studium a vědecké zrání české historičky Milady Paulové, významné balkanistky a byzantoložky.

2) **Cenu Edvarda Beneše 2. stupně** obdržela Olga KUTHANOVÁ (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze) za práci *Nacifikace města Prahy*. Studie seznamuje s „dějinami všedního dne“ našeho hlavního města v letech německé okupace a dokládá, jak se změnila jeho tvářnost v důsledku germanizačních opatření německé okupační moci.

3) **Cena Edvarda Beneše 3. stupně** byla přiznána Michalu SOJČÁKOVI (Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě) za práci *Nabývání československého státního občanství v letech 1918–1935*. (Na příkladu politického okresu Moravská Ostrava.) Promyšleně strukturovaná, pečlivě zpracovaná studie, která na regionálním příkladu Ostravska zkoumá jeden málo známý aspekt vnitřní politiky meziválečného Československa.

4) **Čestným uznáním** byl oceněn Zdeněk HOLENKA (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích) za práci *Bojová cesta Bohumila Snížka*. Z Protektorátu a zpět do ČSR (5. květen 1941 – 20. květen 1945). Jde totiž o zdařilou literární připomínku životních osudů jednoho z neznámých účastníků druhého odboje, jež se soustředila především na jeho dlouhou a velmi dobrodružnou cestu z okupované vlasti do československé zahraniční armády ve Velké Británii.

Na malé slavnosti v nedávno vybudovaném Památníku Edvarda Beneše každý z oceněných účastníků soutěžní sekce Historie 20. století kromě diplomu a peněžní odměny obdržel také knižní dárek od Společnosti Edvarda Beneše jako spolupůřadatele soutěže a odborného garanta této soutěžní sekce – jejím nákladem znovu vydanou Benešovu mezinárodně proslulou knihu *Demokracie dnes a zítra* (8. české vyd., Praha 1999, Knižnice SEB, sv. 19).

Karel Novotný

Diskusní příspěvek pro sezení Historického klubu, 21. 1. 2009

Myslím, že je naší povinností dotknout se v současnosti nejzávažnějšího problému, týkajícího se postavení historické vědy a humanitních věd obecně. Mám na mysli politické přístupy k těmto vědám, které buď záměrně nebo z nevědomosti, nebo v důsledku různých tlaků zvenčí i zevnitř nedoceňují tyto vědy pro úroveň a

kvalitu společnosti. Obzvláště znalost historie, moderní a národní, je nezastupitelná pro integritu společnosti a identitu lidí, podmínky nezbytné pro rozvoj demokracie a občanské společnosti. Znalost historie a humanitně a politicky vzdělaná veřejnost, včetně inteligence a politiků, jsou základem demokratických politických přístupů a obecné zodpovědnosti za stav věcí veřejných. Občanská výchova se svým důrazem na současnost a její pravidla soužití nikdy nemůže plnit vzdělávací roli dějepisu.

Jsme v situaci, když již nestačí se jen bránit nezodpovědným rozhodnutím a tlakům, ale kdy musíme přejít do určitého protiútku, vysvětlovat, proč omezování výuky historie, její atomizace, trivializace a nesystémové výklady na školách, i vysokých, mají negativní dopady na úroveň mládeže, lidí a společnosti, na nedostatek jejich zdravého sebevědomí, schopnosti odlišovat důležité od nedůležitého, schopnosti politicky jasně myslet, zvláště v politických souvislostech. Znalost historie je jedním z nejdůležitějších zdrojů zodpovědnosti za uchování a rozvíjení všeho pozitivního, zděděného z minulosti. To, že pro velkou většinu humanitních odborníků z Akademie není možné normálně učit na fakultách, třeba zadarmo, je součástí celé situace. Přitom se tak plýtvá intelektem odborníků, kteří by mohli udělat velmi užitečný kus práce pro zvýšení úrovně studentů. Například T. G. Masaryk se na FF UK už čtyři roky neučí, ač o něj byl veliký zájem, a důraz je na středověk a ranný novověk, v němž byly demokratické principy sotva v zárodku. Devatenáctému století se věnuje jeden semestr tak jako tomu bylo za komunismu, ačkoli toto století je unikátním, pokud jde o rozvoj a úroveň kultury v procesu její demokratizace a pokud jde o kulturní a politickou integraci evropských národů. Tím byly vytvořeny nutné a solidní základy pro rozvoj politické demokratizace a relevantních funkčních institucí.

To, co se děje, je totiž určitá strategie ekonomického neoliberalismu, korporací, globalismu, ideologicky a intelektuálně zpočátku zaštitěných postmodernismem a jeho podceňováním souvislostí a vztahů mezi jevy, odmítáním ideje pokroku a důrazem na individualismus a v podstatě chaotické myšlení. Tím se zcela vědomě začaly podemílat podmínky, které jsou nutné k rozvoji demokracie a skutečně občanské společnosti. Politicky se nám předstírá, že ekonomický liberalismus je totožný s demokracií. Opak je pravdou, ekonomický liberalismus ke své existenci potřebuje demokracii a vzdělanou společnost jen do té míry, která slouží jeho zájmům, což jsou většinou zájmy korporací a soukromé zájmy. Ty mají jen málo společného s veřejnými potřebami a zájmy, které jsou centrem demokracie.

Bohužel většina našich politiků je velmi nevzdělaná, takže si snad ani neuvědomuje rozsah nezodpovědnosti ve svých přístupech a důsledky svých přístupů na úroveň společnosti i do budoucna. Berou politiku převážně jako záležitost svého osobního úspěchu. Cítí daleko větší loajalitu k mocenským, většinou zahraničním zájmům, než k vlastnímu národu a jeho úrovni. Nekritické přejímání zvenčí, kde si hledí hlavně vlastních zájmů, často na úkor důvěřivých a slabších národů, může u nich některým zjednávat výhody, ale určitě ne skutečnou úctu. Na stížnosti na kvalitu našich politiků v zahraničí obvykle odpovídají „vždyť jste si je zvolili“. Ale na

poznámku, že jejich poradci pomáhali vytvářet systém plný nedostatků a možností jeho zneužívání, už odpověď nemají. Je naší povinností starat se o nápravu, než budeme jako obec historiků zodpovědná za úroveň a rozsah výuky historie zcela zlikvidováni. Tím bychom pomohli posunout úroveň našeho národa do situace národů rozvojových, nesamostatných a více méně do doby předosvícenské. Musíme zůstat věrni demokratizačnímu osvícenskému proudu, ze kterého historická věda jako věda vznikla. Žádná jiná alternativa není, pokud nechceme mít účast na své vlastní likvidaci a snižování duchovní a intelektuální úrovně našeho národa. Každá jiná alternativa je cestou do pekel. Kdo jiný by v podstatě mravní roli v zodpovědnosti za duchovní a mravní úroveň nastupujících generací měl plnit, než my? Kultura už dávno ztratila ambice v tomto směru působit, naopak její velká část má duchovně a mravně rozkladný vliv.

Hodnocení naší práce nabralo z ministerstva školství, odboru pro vědu a výzkum, likvidačních rysů. Když nás nezdolali požadavky na množství publikací, zavádějí pravidla, která jsou pro většinu historiků, zvláště mladých, nesplnitelná. Požadavkem publikovat hlavně v zahraničí a znevážit cenu vědeckých konferencí a jejich výsledků se zcela záměrně podemílá nejdůležitější role humanitní inteligence – pracovat k úrovni vlastní společnosti. Je otázka, jaký cíl se vlastně sleduje tím, že zahraničí má být nejvyšším posuzovatelem úrovně naší práce, když tam to přečte sotva několik lidí, kterým jsou souvislosti mezi úrovní lidí a národa a výukou humanitních věd pravděpodobně lhostejné, pokud vůbec nesledují v souladu s postmodernismem a neoliberalismem právě toto snížení úrovně společností. To, že se již drahnou dobu označuje 19. století jako století nacionalismu, ačkoli tam šlo o rozvoj kultury a demokratizaci, nevypadá jako náhoda. Principy, které se v přístupu k humanitním oborům zavádějí, jsou samozřejmě hluboce nedemokratické, dokonce narušující akademickou svobodu. Humanitní vědy, pokud se dělají poctivě, mají opravdu silný náboj přispívat k humanitní a duchovní úrovni společnosti a politické zodpovědnosti za její budoucí úroveň. Je to samozřejmě i povinnost politiků, ale ti potřebují důkladné poučení, což je na nás. My máme více znalostí a máme k dispozici schopnost argumentovat, ale musíme dbát o relevantní znalosti a nesmíme se nechat zmást „módními“ přístupy, které nám z různých zdrojů vnucují. A musíme si k tomu vybojovat příležitost

Ono se může v nedaleké budoucnosti snadno stát, že budeme obviněni, že ničím k úrovni společnosti nepřispíváme, že tedy nejsme potřeba, a bude se rušit obor za oborem. Sama jsem to již jednou zažila v zahraničí. Samozřejmě, že i někteří historikové by se čile přesunuli do této sféry, sloužit moci, s tím musíme počítat, to se dělo vždy a všude za krizových situací.

Navrhuji, aby historikové byli vyzváni k vyjádření svých názorů na tuto situaci, aby byl sestaven několikačlenný výbor, který by vypracoval ne příliš dlouhý, ale věcný a důrazný dopis patřičným odborům ministerstva, v němž by se zvláště zdůraznil význam humanitních věd pro úroveň společnosti a povinnost zodpovědnosti

za vše pozitivní, co naši předkové ve vzdělávací a kulturní oblasti vytvořili ku prospěchu českého národa, i povinnost v této práci pokračovat.

Marie L. Neudorflová

III. ZPRÁVY O ČINNOSTI SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČR A KOLEKTIVNÍCH ČLENŮ SH ČR

Zpráva o činnosti Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) za rok 2008

Ve vývoji Sdružení nedošlo za uplynulé období k závažnějším změnám. SH ČR nadále naplňovalo svůj základní programový cíl: rozvíjet historické vědy, popularizovat je a působit na vytváření historického vědomí, nadále úspěšně spolupracovalo s nejrůznějšími historickými pracovišti – s vědeckými ústavy, vysokými školami, muzei a archivy (doma i v zahraničí), podporovalo činnost svých regionálních poboček a kolektivních členů a vydávalo svůj časopis – *Zpravodaj Historického klubu*.

Celkový přehled výsledků práce SH ČR

V rámci SH ČR pokračovala činnost regionálních poboček i spolupráce s kolektivními členy. Rovněž nadále pokračovala a dále se rozvíjela podpora mladých a začínajících historiků, byly uděleny další ceny Josefa Šusty a Josefa Pekaře. Pokračovala také publikační a přednášková činnost.

1. Regionální pobočky a kolektivní členové SH ČR, spolupráce s partnerskými organizacemi

Sdružení má již pět regionálních poboček – vedle již fungujících v Hradci Králové, Opavě, Pardubicích a v Olomouci, je v počátcích nová severočeská pobočka v Ústí nad Labem. Stejně jako v předchozích letech se v rámci poboček rozvíjela bohatá činnost – jak bude uvedeno v jejich zprávách, které budou v plném znění uveřejněny ve *Zpravodaji*. Trvalá existence a úspěšné působení poboček přitom závisí především na organizačních schopnostech a na osobním příkladu jejich předních členů a organizátorů odborné i vlastivědné práce v mimopražských kulturních centrech.

Ve větší či menší míře pokračovala spolupráce s kolektivními členy Sdružení historiků, kteří mají své specifické zaměření, ale ve vztahu k výzkumu a popularizaci dějin sledují obdobné cíle jako SH ČR. Jedná se o Asociaci učitelů dějepisu, Pekařovu společnost Českého ráje, Společnost Edvarda Beneše, Společnost pro hospodářské a sociální dějiny a Unii Comenius. Společně s Pekařovou společností Českého ráje uděluje SH ČR Cenu Josefa Pekaře, spolu s dalšími organizacemi a institucemi (především Českou archivní společností, Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a Národním archivem) se SH ČR v průběhu posledních dvou let aktivně podílelo na diskusi o zřízení tzv. Ústavu paměti národa (dnes Ústav pro studium totalitních režimů). Významná je aktivní mezinárodní spolupráce SH ČR, která

probíhá v úzké součinnosti s Českým národním komitétem historiků. Sdružení historiků ČR se tak významně zapojilo do příprav české účasti na XXI. světovém kongresu historických věd v Amsterdamu v 2010 a zcela nedávno byl dojednáán text připravované smlouvy o spolupráci s polským sdružením historiků. Nejvýznamnější zahraniční aktivitou se stalo na podzim 2008 uspořádání české sekce na 47. sjezdu německých historiků v Drážďanech (30. 9. – 3. 10. 2008), kterou SH ČR připravilo a realizovalo ve spolupráci s historickými ústavy AV ČR a univerzitami v Pardubicích a Ústí nad Labem pod názvem „Neue tschechische Interpretationen der Fragen der tschechisch-deutschen Zusammengeschichte“. Jednání bylo rozděleno do pěti částí, které postihly jednotlivé etapy vývoje česko-německých vztahů a byly garantovány konkrétními osobnostmi: 1) Němci a Češi – národy v pozdním středověku (prof. F. Šmahel, Centrum medievistických studií), 2) Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku (prof. P. Vorel, Univerzita Pardubice), 3) Samospráva mezi Čechy a Němci v 18. století (prof. Hlavačka, FF UK), 4) Církev a národní socialismus v meziválečné době (dr. Šebek, HÚ AV ČR), 5) Migrace v Evropě 1938 – 1989 (prof. Pešek, Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK). Sekce byla úspěšná a bohatě navštívená, příspěvky budou připraveny k vydání v samostatném sborníku.

2. Péče o začínající historiky

V rámci péče, jakou SH ČR věnuje začínajícím historikům, jsou udělovány každoročně dvě ceny. První z nich, Cena Josefa Šusty, je určena autorům nejúspěšnějších studentských prací, které se současně zúčastní celostátní studentské vědecké soutěže Historie (tzv. SVOČ). V roce 2008 však došlo k obměně této soutěže, takže již devátý laureát či laureátka Ceny Josefa Pekaře bude znám až na jaře 2009.

Druhou soutěží, kterou uděluje SH ČR, a to spolu s Pekařovou společností Českého ráje, je Cena Josefa Pekaře. V roce 2008 hodnotící komise rozhodla, že již sedmou Cenu Josefa Pekaře získá Martina Lustigová za práci *Karel Kramář. První československý premiér*. Na 2. -3. místě pak skončily práce Radovana Lovčího, *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu slavného otce* (Praha, Universita Karlova 2007) a Karla Straky, *Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednáních mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení českého pohraničí v říjnu 1938* (Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008). V roce 2009 bude vyhlášen již osmý ročník soutěže.

3. Publikační činnost

Nadále pokračuje vydávání *Zpravodaje Historického klubu*, vyšlo číslo 1–2/2007. Podařilo se vydat zatím první svazek sborníku z IX. sjezdu českých historiků (Pardubice, 6. -8. 9. 2006), který obsahuje materiály přednesené v rámci plenárních zasedání prvního a třetího sjezdového dne a zápis z jednání paralelní doktorandské sekce (tuto část redigovali prof. Pešek a prof. Vorel) a dále materiály sekce „B“, nazvané „Výuka dějepisu v současném školském systému a její refor-

ma“ (redigoval prof. Beneš). Do tisku byl odevzdán druhý svazek, do něhož byly zařazeny materiály sekce „A“, zaměřené na „Dějiny českých zemí v mezinárodních souvislostech“ (redigoval prof. Pánek) a třetí svazek s příspěvkem ze sekce „C“, která byla věnována „Historii v kontextu ostatních vědních disciplín“ (redigoval doc. Knoz).

Další publikací je kniha „Čeští králové“, která vyšla v roce 2008 v nakladatelství Paseka a obsahuje písemné verze přednášek proslovených v rámci cyklu „Panovníci českých zemí“, který pořádalo SH ČR v Národním muzeu v letech 2003–2006; doplněny byly i příspěvky o panovnících, o nichž již přednášky prosloveny nebyly. Celkem kniha obsahuje 39 medailonů jednotlivých panovníků od 29 autorů. Slavnostně byla představena na prezentaci v Pantheonu Národního muzea dne 19. listopadu 2008.

4. Přednášková činnost

V průběhu roku 2008 pokračovaly přednášky, které SH ČR pořádá v Národním muzeu v Praze, a sice v rámci tzv. doktorandského cyklu, tj. ty, které se zaměřují na prezentaci doktorandů různých historických pracovišť v ČR. V průběhu prvního pololetí roku 2008 zazněly celkem čtyři přednášky: Mgr. Martin Pelc z Ústavu historie a muzeologie Filosoficko-přírodovědecké fakulty Slezské university v Opavě proslovil přednášku *Import turistiky do českých zemí: příklad difúze moderního fenoménu ve střeoevropském prostoru* (16. ledna), Mgr. Pavla Slavíčková z Katedry historie Filosofické fakulty University Palackého v Olomouci mluvila o *Sirotcích a jejich poručnictví v raném novověku* (20. února), Mgr. Kateřina Čadková z Katedry historie Filosofické fakulty University Pardubice vystoupila s přednáškou nazvanou *Vzorná kajčnice či žena vysoké politiky? Kateřina ze Sieny jako model svatosti ve středověké společnosti* (19. března) a její kolega z téže katedry, Mgr. Vítězslav Prchal, proslovil přednášku s názvem *Vojenská role šlechty v raném novověku - vybrané aspekty problematiky* (21. května). Na podzim 2008 zazněla bohužel pouze jediná přednáška, a to PhDr. Tomáše Nigrina z Fakulty sociálních věd University Karlovy v Praze o *Willy Brandtovi a berlínské krizi 1961* (15. října). V listopadu se v obvyklém dni vyhrazeném pro přednášky konala prezentace knihy *Čeští králové*, vzešlé z „panovnického“ přednáškového cyklu, a prosincová přednáška musela být bohužel zrušena, protože přednášející, která byla původně domluvena na listopadový termín, pobývá od prosince na studijním pobytu v USA. Zatím zaznělo celkem 12 přednášek, i v tomto případě se počítá s jejich vydáním, v současné době je již shromážděna část textů. Přednášky by měly pokračovat ještě alespoň v roce 2009.

5. Další

Z další činnosti si nejvýraznější pozornost zaslouží návrh realizace vědeckého oborového historického portálu, který začal být připravován již na podzim roku

2006. Projekt by měl být dán do soutěže v rámci programu „Vzdělávání pro konkurenceschopnost ESF“, nakonec bylo rozhodnuto, že navrhovatelem a zpracovatelem projektu portálu bude Univerzita J. E. Purkyně v Ústí n. L., SH ČR bude partnerskou organizací. V rámci projektu se nabízí zejména možnost realizovat průběžnou inovaci Lexikonu současných českých historiků, portál by měl sloužit také k širší informovanosti o činnosti regionálních poboček SH ČR, mohly by na něm být např. publikovány abstrakty přednášek pořádaných SH ČR v Praze či v pobočkách apod. V současné době se ale bohužel neustále čeká na vypsání daného programu, resp. vyhlášení výzvy.

Další akcí v roce 2008 bylo opět setkání v Ústí nad Labem, věnované výuce dějepisu, které organizuje prof. Beneš a SH ČR je spolupořadatelem; tentokrát se konalo na téma „Stupínek, jeviště, plátno. Film, literatura a divadlo ve výuce dějepisu“.

V Praze dne 31. ledna 2009

Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., v. r.
v. r. tajemnice

Prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.,
předseda

Sdružení historiků České republiky
(Historický klub 1872)

Valná hromada Pekařovy společnosti Českého ráje 28. února 2009

V sobotu 28. února 2009 se konala v galerii turnovského muzea od 10 hodin valná hromada PSČR. Nejprve přítomné uvítal předseda Společnosti prom. hist. Karol Bílek. Hosty byli členové výboru Spolku rodáků a přátel Turnova Otakar Grund, Dalibor Sehnoutka a Ivan Veselý. Svou účast tentokrát omluvil senátor PhDr. Jaromír Jermář.

V úvodní slavnostní části vyhlásila místopředsedkyně Sdružení historiků ČR doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc. výsledky VII. ročníku soutěže mladých historiků do 35 let O cenu Josefa Pekaře. Soutěž vyhláší každoročně PSČR spolu se Sdružením historiků. Cenu převzala PhDr. Martina Lustigová za monografii Karel Kramář. První československý premiér (Vyšehrad, Praha 2007). Poté všechny přítomné zaujala hodinovou přednáškou na stejné téma. V diskusi vystoupila MUDr. E. Burešová. Krátký šot z tohoto aktu točila Česká televize a vysílala večer v hlavní zpravodajské relaci.

Následovalo samotné jednání valné hromady. Nejprve všichni přítomní vzpomněli zesnulého čestného člena Společnosti RNDr. Karla Samšíňáka, CSc. (1923-2008). Po zvolení návrhové komise ve složení Mgr. Pavel Jakubec, PhDr. Luděk Beneš a Mgr. Tomáš Grindl přednesl předseda K. Bílek zprávu o činnosti PSČR za rok 2008. Věnoval pozornost informaci o přípravách letošní konference Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji (24. -25. 4. 2009) chystané u příležitosti stého výročí vydání prvního svazku slavné Pekařovy Knihy o Kosti a neméně výtečného Šimákova Soupisu památek historických a uměleckých v politickém okrese turnov-

ském. Zájem o konferenci je značný, jejími spoluorganizátory jsou Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. a Společnost přátel starožitností. Část svého vystoupení K. Bílek zaměřil na problém kategorizace časopisů, zavedené vládní Radou pro výzkum a vývoj. Pracovníkům akademických ústavů, vysokých škol a dalších ústředních vědeckých institucí je doporučováno přispívat pouze do recenzovaných periodik. Hrozí snižování úrovně nerecenzovaných časopisů, tedy převážně regionálních. V blízké době jim rovněž hrozí odliv dotací. Jde o součást opatření, která postihují především humanitní vědy. Na toto téma hovořili v diskusi doc. M. Ryantová a PhDr. Eva Bílková. Po zprávě o činnosti gratulovali členové výboru PSČR PhDr. Ivo Navrátil, PhDr. Hana Maierová, Mgr. Pavel Jakubec a Jitka Petrušková předsedovi K. Bílkovi k jeho březnovým 70. narozeninám. K blahopřání se posléze připojili také zástupci Spolku rodáků a přátel Turnova.

Poté I. Navrátil pohovořil o posledním 21. svazku sborníku Z Českého ráje a Podkrkonoší a o podané žádosti na zařazení tohoto sborníku mezi recenzovaná periodika. P. Jakubec informoval o již tradičních zájezdech PSČR, v r. 2008 do Hořic a Kutné Hory. J. Petrušková předložila zprávu o hospodaření za rok 2008, T. Grindl s E. Bílkovou revizní zprávu za rok 2008. Na rok 2009 byla zvolena revizní komise ve stávajícím složení.

PSČR, jejíž členská základna se pohybuje kolem stovky, přijala tři nové členy: Mgr. Michaelu Bradáčovou z Turnova, archeoložku a studentku doktorandského studia Masarykovy univerzity v Brně, dále manžele Janu a Michala Zdeňkovy (studentku a inženýra), žijící dlouhodobě v Norsku.

Diskuse reflektovala nejprve problematiku postavení vlastivědných sborníků. Poté vystoupila PhDr. Hana Maierová, starostka města Turnova. Poděkovala Společnosti za dosavadní činnost a objasnila otázky finanční podpory kulturních spolků ve městě. Dále reagovala na diskusní příspěvek PhDr. Aleny Benešové (Státní okresní archiv Mladá Boleslav), který se týkal trasy plánované dálnice Českým rájem, a krátce referovala o všech třech možných variantách. Z vystoupení vyplynulo, že všechna jednání jsou zase na pouhém začátku a bude se jednat se starosty i s občany. A. Benešová vyzvala PSČR k podpoře nejšetrnějšího řešení tohoto záměru.

E. Bílková (Státní okresní archiv Jičín) poděkovala turnovskému muzeu za zachranu rozsáhlé a velmi cenné pozůstalosti manželů Jany a Josefa V. Scheybalových. Ředitelka Muzea Českého ráje v Turnově PhDr. Vladimíra Jakoubčová přiblížila aktuální stav získávání Scheybalovy sbírky. Poté hovořila o výstavní a další kulturní činnosti muzea v souvislosti s klesající návštěvností. PhDr. Luděk Beneš, ředitel Muzea Mladoboleslavska, informoval přítomné o záměrech své instituce na tento rok a věnoval se také otázce návštěvnosti muzeí. Na téma spolupráce mezi spolky, školami a kulturními institucemi se zaměřil rovněž prof. D. Sehnoutka, místopředseda Spolku rodáků a přátel Turnova.

Na závěr byl schválen Návrh usnesení z letošní valné hromady, který předložila návrhová komise prostřednictvím P. Jakubce. V letošním roce se tedy můžeme

těšit na konferenci, vlastivědné zájezdy a sborník. K jejich realizování popřejme Pekařově společnosti Českého ráje mnoho zdaru.

Hana Kábová

Dopis panu Mgr. Ondřeji Liškovi, ministru školství, mládeže a tělovýchovy a RNDr. Jindřichovi Kitzbergerovi, náměstkovi ministra

V Praze dne 6. ledna 2009

Vážený pan

Mgr. Ondřej Liška, ministr školství, mládeže a tělovýchovy
a RNDr. Jindřich Kitzberger, náměstek ministra

Vážený pane ministře,
vážený pane náměstkovi,

v posledních týdnech uplynulého roku vzbudila zvýšený zájem veřejnosti, médií i dílčí reakci ministerstva zpráva o úrovni českých žáků, která se podle několika evropských průzkumů stále snižuje.

Kdyby se průzkum týkal i dějepisu, mateřského či cizích jazyků, byly by výsledky obdobné. Připomínáme celoevropský projekt Mládež a historie (u 30 tisíc patnácti- až šestnáctiletých studentů), kde jsme se v řadě položek umístili v dolní části tabulky, někde dokonce jako poslední.

Na zjištění neuspokojivých výsledků a jejich příčin však nepotřebujeme mezinárodní zkoumání. **Slabé výsledky výuky** jsou důsledkem nepromyšlené a s nejlepšími odborníky nekonzultované činnosti ministerstva i nekvalitní práce VÚP v tvorbě osnov.

Podílí se na nich i mnohaletá neochota akceptovat hlasy učitelů – praktiků s jinými než jednostranně liberálními názory. Velký vliv má dlouhodobé zanedbávání rozvoje didaktik mnoha předmětů při vzdělávání budoucích učitelů na VŠ i chybějící další vzdělávání pedagogů – v míře, se kterou se nesetkáváme nikde v Evropě.

Na nedostatky, ohrožení kvality a podmínek dějepisné výuky upozorňovalo několik set členů ASUD i dalších učitelů – účastníků letních škol historie od poloviny 90. let v několika dopisech ministrům školství, v rozbořech a návrzích změn. Po roce 2000 jsme několikrát vyslovili svou nespokojenost s pojetím, obsahem i formou přípravy RVP D ve svých vyjádřeních k 1. a 3. verzi RVP ZV (kde bylo m. j. ve čtyřech ročnících celkem jen 6 hodin D) a k RVP pro gymnázia, adresované vedení MŠMT a VÚP. Nikdy jsme však nedostali odpověď, nebyli přizváni k věcné diskusi. Naopak jsme byli veřejně nařčeni z neschopnosti, nekalých úmyslů a obdaření nálepkou lidí, kteří nechápu navrženou reformu. A také potrestání v podobě

odebrání finanční dotace pro práci naší asociace. Naše výhrady i přesto nadále trvají.

Výsledky českých žáků v mezinárodním měřítku našim obavám bohužel dávají za pravdu, byť se tentokrát jedná o předměty, které lze měřit a výsledky lépe zobecňovat. Obdobně byly v minulosti zjišťovány a nepříliš dobře hodnoceny dovednosti našich žáků při práci s textem a výše zmíněným historickým projektem.

Výrazné změny v obsahu, metodách výuky i vztazích mezi žáky a učiteli na školách považujeme za nezbytné, avšak s obsahem, formou a přípravou učitelů odpovídajícími současným potřebám a také s využitím pozitivních hodnot tradic našeho školství, které má odkaz Komenského a od počátku 19. století patřilo v Evropě k nejúspěšnějším.

V uplynulých dnech jsme se dozvěděli, že **trend vytěsňování výuky dějepisu a humanitního vzdělání na našich školách pokračuje.** Opět pak za neznalosti žáků budou z nezájmu, nedbalosti a neschopnosti napadány školy a učitelé dějepisu.

VÚP rozpracovává RVP dějepisu pro čtyřletá gymnázia a vyšší stupeň víceletých gymnázií a to tak, že **celý obsah dějin je vtěsnán do 1. a 2. ročníku** jako „připomenutí“ toho, co již žáci znají ze ZŠ (event. primy – kvarty). Poslední dva ročníky, pokud do nich některé školy dějepis zařadí, mají mít podobu jakýchsi vybraných tematických bloků. Tuto variantu zřejmě přijmou pragmaticky zaměřené školy s odůvodněním možnosti volitelných seminářů (někde se tak děje i nyní). Mnozí učitelé dějepisu, mezi nimi i členové ASUD, se snaží vzbudit zájem všech studentů o nejnovější dějiny i řadou mimoškolních aktivit, ale ty nemohou nahradit pravidelnou výuku, jejíž úroveň je závislá také na hodinové dotaci v průběhu celé školní docházky.

Společným cílem členů ASUD i vedení Sdružení historiků bylo a stále je zajistit výuce dějepisu v nových podmínkách demokratické společnosti postavení, jaké může v této oblasti vzdělávání **naplnit oprávněná a zdůrazňovaná očekávání společnosti** a zajistit výsledky srovnatelné se státy s vyspělým školstvím. Až na dočasné zařazení dějepisu i do 4. r. gymnázia od r. 1991 se situace v počtu hodin D postupně zhoršovala a dnes je na úrovni, na jaké nebyla (s výjimkou nacistické okupace) v ČSR/ČSSR/ČR nikdy. Přechodný účinek měla velká podpora školního dějepisu na gymnáziích v roce 1995 ze strany historické veřejnosti, kdy MŠMT místo dvou let dějepisu zařadilo tento předmět i do ročníku třetího – ačkoliv i to je nedostatečné. Nyní se vrací k původnímu pokynu, tj. za 4 roky celkem 4 hodiny povinného dějepisu. A to i přesto, že v některých zemích je historie dokonce povinným maturitním předmětem.

Z mnoha důvodů vyřazení dějepisu z 3. a 4. ročníku (septimy a oktávy) gymnázií považujeme za neblahé, neuvážené, v konečném důsledku likvidující historické vědomí velké části mladé generace. Právě ve věku sedmnácti až devatenácti let jsou studenti schopni lépe do hloubky pochopit minulé děje i vzrůstající nebezpečí pramenící z ožívání společností ohrožujících ideologií a

**zaujmout žádoucí občanské postoje. Proto chceme znovu zdůraznit nedosta-
tečné postavení historie v učebních plánech pro všechny všeobecně vzdělávací i
odborné školy, potřebám vzdělání a utváření historického vědomí neodpovída-
jící podklady k výuce v osnovách a jiných dokumentech z let 1992–2003 a další
neuspokojivé podmínky výuky. Chceme i připomenout naše předchozí kon-
krétní návrhy a také mimořádné úsilí historiků z konce 90. let přispět v této
oblasti k nápravě.**

V současné době považujeme za ohrožení úrovně školního dějepisu a závažný
negativní jev i požadavky RVP, aby na školách stále více všestranně pracovně za-
těžovaní učitelé (i neaprobovaní) museli kromě metodického zpracování a realizace
výuky ke splnění mlhavě formulovaných výstupů dokonce podle vlastního posou-
zení **sami vybírat veškerou faktografii světových, evropských i národních dějin**
– **na každé škole jinak**. To nemůže vést k žádoucím výsledkům – porozumění a
hodnocení pozitivních i negativních jevů a dějů minulosti i jejich velkých postav
pro občanské postoje mladých lidí v současnosti nebo pro vytváření pozitivních
vztahů mezi různými etniky, národy a náboženstvími v Evropě. Komplikace nastá-
nou i v oblasti tvorby učebnic. Tato praxe znemožní dosahovat cílů stanovených
dokumenty MŠMT i těch, které pokládáme za žádoucí pro naše žáky i naši zemi.

**Chceme připomenout i okolnost, že na znalosti žáků a studentů z našich i
obecných dějin je upřena mimořádná pozornost veřejnosti i médií a zjištěné
výsledky jsou (zcela právem) shledávány neuspokojivými. Při každé příleži-
sti, zejména historických výročí, v projevech politiků i veřejných činitelů
všech zaměření a politického smýšlení jsou vyslovována vzletná slova o tom, že
každý občan státu musí dobře znát minulost své země, její velké osobnosti a
jejich činy a být na ně hrdý. Položit k tomu ve škole základ není za podmínek,
jaké jsou dějepisu ve škole poskytovány po roce 1990, splnitelné. Takové apely
jsou proto jen frázemi, jaké od řečníků očekává široká veřejnost.**

4) Považujeme za svou povinnost připomenout naše předchozí bezvý-
sledné úsilí a znovu zdůraznit **trvale neuspokojivé podmínky školního dějepisu
v časové dotaci předmětu, v nezabezpečení výuky moderními pomůckami a
nedostatečném dalším vzdělávání učitelů** a také svou ochotu na změnách se podí-
let. Současný stav neodpovídá podmínkám obsaženým jako předpoklad úspěchu
reformy v tzv. Bílé knize MŠMT z roku 2000; ani slib náměstka J. Müllnera z naší
schůzky s ministryní P. Buzkovou v červnu 2003 nebyl splněn.

Značná nechuť, v některých případech i odpor pracovníků VÚP a MŠMT k
jednání o pozitivních změnách s širokou odbornou veřejností zdá se naznačovat, že
již déle klesající úroveň vzdělanosti v naší zemi (kterou u současných studentů
konstatuje i řada závažných vystoupení a příspěvků vysokoškolských pedagogů) je
úmyslem – že je cíleným záměrem skupiny lidí, které nedokážeme identifikovat.
Připomínáme si také, že na zmíněné schůzce nám Vaše předchůdkyně – ministryně

Petra Buzková sdělila, že nic nemůže změnit, že si nedovedeme představit tlaky, jakým je ministerstvo vystaveno.

Děkujeme za pozornost, kterou jste věnoval našemu dopisu.

Výbor ASUD

L. Bursíková, E. Gladkovová, E. Kunstová, H. Mandelová, P. Martinovský, I. Pařízková, L. Šmejda, E. Zajícová
za výbor ASUD předsedkyně

Pro dokreslení našich předchozích pokusů o nápravu stavu a návrhy na změny ve vztahu k MŠMT připojujeme jejich stručný přehled v Příloze. O všech těchto záležitostech jsme i nadále ochotni informovat a jednat.

Kopie: příslušné výbory Poslanecké sněmovny a Senátu ČP, historická pracoviště, tisk.

IV. Z HISTORICKÉ OBCE

Porozumienie o współpracy między Sdružením historiků České republiky a Polskim Towarzystwem Historycznym

PTH i SH ČR będą się wzajemnie wspomagać i wspierać przy przygotowaniu i organizacji międzynarodowych projektów badawczych, zwłaszcza gdy dotyczy to dziejów Europy Środkowej i Wschodniej,

PTH i SH ČR będą się wzajemnie informować o odbywających się w Polsce i Czechach konferencjach i naukowych przedsięwzięciach, które mogłyby być interesujące dla każdej z umawiających się stron. Każda ze stron Umowy podejmie się akcji informacyjnej o takich przedsięwzięciach w swoim kraju za pomocą dostępnych sobie mediów (czasopisma, Internet itp.)

PTH i SH ČR będą sobie wzajemnie przysyłać publikacje wydane, albo współwydawane przez obie organizacje.

PTH i SH ČR zapewnią, wzajemne recenzowanie w swoich państwach w fachowych wydawnictwach publikacji historycznych (zwłaszcza tych, które odnoszą się do wspólnych dziejów naszych ziem lub dziejów drugiej strony Umowy) zarekomendowanych przez jedną ze stron Umowy. Wykaz publikacji rekomendowanych do recenzji (przynajmniej jedną na rok) umawiające się strony będą przysyłać regularnie do końca listopada roku kalendarzowego.

PTH i SH ČR będą delegować na Powszechne Zjazdy Historyków (w Czechach i Polsce odbywają się co pięć lat) dwóch przedstawicieli jako gości, Koszty podróży i pobyty tych delegatów pokryje strona wysyłająca.

Opava, 24. 04. 2009 r.

Prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
předseda SH ČR

prof. dr hab. Krzysztof Mikulski
prezes PTH

Dohoda o spolupráci mezi Polskim Towarzystwem Historycznym a Sdružením historiků České republiky

PTH a SH ČR si poskytnou vzájemnou podporu při přípravě a organizaci mezinárodních projektů vědy a výzkumu, zvláště pokud se budou zabývat interpretací dějin střední a východní Evropy.

PTH a SH ČR se budou včas navzájem informovat o konání polských a českých národních konferencí a vědeckých akcí, které by mohly být zajímavé pro druhou smluvní stranu. Druhá smluvní strana zároveň zajistí propagaci takových akcí ve své

zemi formou informačních medií, která může využívat (např. vlastní časopis, internet aj.).

PTH a SH ČR si budou vzájemně recipročně zasílat (např. na adresu výboru) publikace, vydávané či spoluvydávané PTH a SH ČR.

PTH a SH ČR zajistí recipročně ve své zemi v odborném tisku recenzování nově vydaných historických publikací (zvláště těch, které se týkají společných dějin našich zemí i dějin druhé smluvní strany), doporučených druhou smluvní stranou. Seznam publikací, doporučených k recenzování, si smluvní strany zašlou nejméně jednou za rok, zpravidla do konce listopadu každého kalendářního roku.

PTH a SH ČR budou v době konání pravidelných celostátních sjezdů historiků (v ČR z pravidla 1x za 5 let; v Polské republice zpravidla 1x za 5 let) delegovat dva zástupce, náklady hradí vysílající strana.

Opava, 24. 09. 2009

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
předseda SH ČR

prof. dr hab. Krzysztof Mikulski
prezes PTH polské

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE

ZARZĄD GŁÓWNY

00-272 Warszawa, Rynek Starego Miasta 29/31, tel. (0-22) 831-63-41

Bank Millennium O/Warszawa Nr Konta: 48 1160 2202 0000 0000 5515 6953

NIP: 525-15-53-779

Porozumienie o współpracy między Sdružením historiků České republiky a Polskim Towarzystwem Historycznym

PTH i SH ČR będą się wzajemnie wspomagać i wspierać przy przygotowaniu i organizacji międzynarodowych projektów badawczych, zwłaszcza gdy dotyczy to dziejów Europy Środkowej i Wschodniej.

PTH i SH ČR będą się wzajemnie informować o odbywających się w Polsce i Czechach konferencjach i naukowych przedsięwzięciach, które mogłyby być interesujące dla każdej z umawiających się stron. Każda ze stron Umowy podejmie się akcji informacyjnej o takich przedsięwzięciach w swoim kraju za pomocą dostępnych sobie mediów (czasopisma, Internet itp.)

PTH i SH ČR będą sobie wzajemnie przysyłać publikacje wydane, albo współwydawane przez obie organizacje.

PTH i SH ČR zapewnią wzajemne recenzowanie w swoich państwach w fachowych wydawnictwach publikacji historycznych (zwłaszcza tych, które odnoszą się do wspólnych dziejów naszych ziem lub dziejów drugiej strony Umowy) zarekomendowanych przez jedną ze stron Umowy. Wykaz publikacji rekomendowanych do recenzji (przynajmniej jedną na rok) umawiające się strony będą przysyłać regularnie do końca listopada roku kalendarzowego.

PTH i SH ČR będą delegować na Powszechne Zjazdy Historyków (w Czechach i Polsce odbywające się co pięć lat) dwóch przedstawicieli jako gości. Koszty podróży i pobyty tych delegatów pokryje strona wysyłająca.

Opava, 24. 04. 2009 r.

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

předseda SH ČR

prof. dr hab. Krzysztof Mikulski

prezes PTH

**Dohoda o spolupráci mezi Polskim Towarzystwem Historycznym
a Sdružením historiků České republiky**

PTH a SH ČR si poskytnou vzájemnou podporu při přípravě a organizaci mezinárodních projektů vědy a výzkumu, zvláště pokud se budou zabývat interpretací dějin střední a východní Evropy.

PTH a SH ČR se budou včas navzájem informovat o konání polských a českých národních konferencí a vědeckých akcí, které by mohly být zajímavé pro druhou smluvní stranu. Druhá smluvní strana zároveň zajistí propagaci takových akcí ve své zemi formou informačních medií, která může využívat (např. vlastní časopis, internet aj.).

PTH a SH ČR si budou vzájemně recipročně zasílat (např. na adresu výboru) publikace, vydávané či spoluvydávané PTH a SH ČR.

PTH a SH ČR zajistí recipročně ve své zemi v odborném tisku recenzování nově vydaných historických publikací (zvláště těch, které se týkají společných dějin našich zemí i dějin druhé smluvní strany), doporučených druhou smluvní stranou. Seznam publikací, doporučených k recenzování, si smluvní strany zašlou nejméně jednou za rok, zpravidla do konce listopadu každého kalendářního roku.

PTH a SH ČR budou v době konání pravidelných celostátních sjezdů historiků (v ČR zpravidla 1x za 5 let; v Polské republice zpravidla 1x za 5 let) delegovat dva zástupce, náklady hradí vysílající strana.

Opava, 24.09.2009

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

předseda SH ČR

prof. dr hab. Krzysztof Mikulski

prezes PTH

Činnost Kroužku pro dějiny raného novověku od roku 2001 do poloviny roku 2009

Činnost Kroužku pro dějiny raného novověku od roku 2001 do poloviny roku 2009

V roce 2001 přejal organizaci a vedení Kroužku pro dějiny raného novověku Mgr. Jan Schwaller. Již v té době bylo možné navázat na jeho dlouholetou tradici.

Mezi prvním úkoly nového organizátora přednášek bylo zrevidování databáze pravidelných zájemců o přednášky v tom směru, že byli požádáni o možnost zasílání pozvánek na přednášky jinou, než klasickou poštou. Během krátké chvíle byl získán e-mailový kontakt na více než dvě třetiny těchto osob. Dalším úkolem bylo, vzhledem k novým prezentačním možnostem, vytvořit internetovou stránku kroužku. O jejím umístění bylo vlastně rozhodnuto již na počátku. Staly se jimi internetové stránky Archivu hlavního města Prahy Pro dalších sedm let, tj. do roku 2008 se stala adresa www.ahmp/krouzek. V současné době, kdy dochází k inovaci webové prezentace Archivu hlavního města Prahy je odkaz na stránky kroužku jiný. Záměrně jej zde neuvádím, protože každý zájemce jej obdrží v pozvánce na aktuální přednášku, nebo si odkaz jednoduše najde na www.ahmp.cz. Navíc stránky jsou upravovány do nové podoby. Prezentace stránek Kroužku byla posílána i dalšími kanály na jednotlivá historická pracoviště či fakulty.

Nyní mi dovoluete malou statistiku podpořenou tabulkou o přednášejících a tématech. Jen poznamenávám, že přehled přednášejících a přednášek jde v chronologickém sledu. Rozhodl jsem se také ponechat dotyčným vědecké hodnoty tak, jak v daném okamžiku platily.

Mgr. Lenka Prudková	Obraz židovství v tištěné literatuře raného novověku
Mgr. Petra Večeřová	Pražské tiskárny v raném novověku - Šumanská tiskárna (1585–1628)
Mgr. Jana Krumphol-zová	Komunikace východočeských měst v raném novověku
Mgr. Martin Franc	Prameny k dějinám stravování
Mgr. Daniela Tinková	Naděje a limity osvícenství: dohlížet a trestat v josefinském Rakousku (Zrození moderní trestní justice a kriminální politiky v Habsburské monarchii na přelomu 18. -19. století mezi pragmatismem a utopií)
PhDr. Marie Ryantová, CSc.	Proměny lobkovického panství Vysoký Chlumec v průběhu 17. století
Mgr. Marek Ďurčan-	Městské rady v českých královských městech za třicetileté

ský	války
Mgr. Ondřej Bastl	Spojení pražských měst 1784 a edice rukopisu 322
Mgr. Jana Kopečková	Francouzská menšina a kongregace sv. Ludvíka v Praze v 17. století
Mgr. Pavel Kodera	Možnosti a meze prostorové analýzy raně novověkých měšťanských domů
Mgr. Petra Vokáčová	Aristokracie českých zemí a dvůr Karla VI. – kontakt a komunikace
Doc. PhDr. Petr Vorel, CSc.	Počtení peníze v raném novověku
Mgr. Karel Koucký	Cechy na Sedlčansku v 18. století
Mgr. Jiří Kubeš	Mýtus roku 1683 a vídeňská městská sídla české a moravské aristokracie v raném novověku
Mgr. Libor Jůn	„Huerta poberta už je u čerta“. Dobrodružný život dona Martina de Hoeff-Huerty
Mgr. Martin Dohnal	Vesnické osídlení a kulturní krajina v raném novověku. Vývoj obce Borovany u Bechyně
Mgr. Pavla Slavíčková	„...aby dobrý řád mezi lidmi byl, všichni v boží kázni stáli a jedni druhým v dobrém za příklad byli...“ aneb soudní řízení ve Vodňanech v 16. století
PhDr. Václav Matoušek, CSc.	Třebel 1647 – bojiště za třicetileté války ve světle písemných, ikonografických a archeologických pramenů
PhDr. Jana Schwallerová	Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630–1783)
Mgr. Gabriela Dubská	Archeologický výzkum Schwarzenberského paláce
Mgr. Tereza Siglová	Vdovy a sirotci v předbělohorském městečku Dašice
Mgr. Tomáš Malý	Mentalita, zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku
Cesta středem Evropy – Obrazy z cesty falckraběte Ottheinricha z let 1536/37	
Dr. Michael Diefenbacher	Handelskontakte der Nürnberger Patrizienfamilie Tucher nach Osten um 1500
Mgr. Hana Hrachová	Špitál v Rokycanech v novověku

Mgr. Jan Kilián	Všední den malého města za třicetileté války na příkladu Mělníka
Mgr. Jiří Kubeš, PhD.	Volby římských králů v raném novověku (na příklade volby Leopolda I. v letech 1657–1658)
Mgr. Oldřich Kortus	Praha v době saského vpádu v letech 1631–1632
Mgr. Blanka Mauleová	„Téhož roku dáli se velcí divové jak v Čechách, tak jinde.“ Zázraky a lidová proroctví za třicetileté války
Mgr. Marek Ďurčanský	Městská správa ve středním Polabí za třicetileté války
Mgr. Oldřich Kortus	Každodennost v době saského vpádu v letech 1631–1632
Mgr. Tomáš Dvořák	Hospodářství Starého Města pražského po třicetileté válce
Mgr. Pavla Jirková	Testamentární praxe v Jihlavě na konci 16. století (testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii).
Bc. Tomáš Foltýn	Barokní šlechtic Ferdinand August z Lobkowicz (1655–1715)
PhDr. Josef Šebesta, PhD	Kryštof Harant a hudba
PhDr. Pavel Kůrka	Co přinesl utrakvismus nového ve farní správě
Mgr. Vítězslav Prchal	Proměny vojenské role aristokracie z českých zemí v raném novověku
Dr. Waclaw Gojniczek	Hornoslezská šlechta v Čechách a na Moravě v 16. a v první polovině 17. století
Prof. dr. hab. Janusz Tandecki	Kancelarie w miastach hanzeatyckich w okresie średniowiecza
Mgr. Pavla Jirková	Měšťanská rodina raného novověku z pohledu jihlavských testamentů: velikost rodiny a početnost dětské složky, rodinné strategie a (sebe)uvědomění
PhDr. Pavel Kůrka	Farnost a farníci v utrakvismu
PhDr. Petr Kreuz, Dr.	Vyvolávání ďábla v jezuitském semináři na Malé Straně v roce 1644
Mgr. Oldřich Kortus, PhD.	Cheb a Chebsko v letech 1631 a 1632

Daný přehled přednášejících i jednotlivých témat leccos naznačuje, ale je třeba jej i dále vysvětlit. Průměrný počet přednášek v jednom pololetí se ustálil na počtu tři. Počet čtyři ale nikdy nebyl překročen a dokonce v roce 2005 se nekonaly přednášky žádné. Začínalo se, tradičně s tím, že se přednášky konaly vždy v úterý ve 14:00. Nakonec, po různých peripetiích a diskusích (viz dále) se poslední rok přednáší ve středu a čas se posunul na 16:00.

Jak je z přehledu patrné, zabývali jsme se v Kroužku různými tématy, jejichž členění apod. ponechám na čtenáři. Několik příspěvků dokonce našlo i svou tištěnou podobu.

V průběhu výše zmíněných let se musel Kroužek potýkat s několika problémy, které nepřicházely naštěstí synchronně. Základními byly buď nezájem ze strany přednášejících, nebo naopak problém s účastí auditoria. V průběhu roku 2005 se tak dokonce stalo, že se přednášky nekonaly vůbec. To přimělo ředitele Archivu hlavního města Prahy doc. Václava Ledvinku a vedoucího oddělení dějin raného novověku historického ústavu AV ČR doc. Jiřího Mikulce k pracovnímu setkání nad osudem Kroužku, které dodalo, prozatím, jeho konání nový impuls. Nápad prezentovat Kroužek jako ústní platformu Fólií historica Bohemica byl prozatím naplněn jen částečně. Tato schůzka ale podnítila některé kroky do budoucna. Především bylo řečeno, že je dobré pokusit se Kroužek vyprofilovat a spojit s jak vědeckými pracovišti typu Historický ústav, tak i s pracovišti některých historických oborů na různých vysokých školách, kterých od roku 2001 vzniklo několik. Dále je třeba se, prostřednictvím vědeckých a pedagogicky činných osob, pokusit dostat mezi přednášející například i studenty s kvalitními pracemi s tématem raného novověku. Daří se, a v současné době je to téměř samozřejmostí, většinu přednášek doplňovat i obrazové projekce prostřednictvím výpočetní techniky.

Úkolů do budoucna čeká Kroužek dost, ale věřím, že tzv. krizové období je překonáno a nebude se opakovat.

Jan Schwaller

Památník na Vítkově

Hora Vítkov s monumentální budovou Památníku je jednou z panoramatických dominant Prahy. Tak jako jiné pražské vrchy má přímo upomínat na českou historii. Památník byl postaven s velkou péčí a láskou, ale bohužel se nedočkal uplatnění dle původního záměru, ale byl průběžně používán pro účely zcela jiné.

Široce známá je vítězná bitva Jana Žižky z Trocnova nad vojsky císaře Zikmunda 14. července 1420 na Vítkově. V 19. století, kdy ožívaly vzpomínky na husitskou dobu, dostala vlastenecký podtext. R. 1882 byl založen *Spolek pro*

zbudování Žižkova pomníku na Vítkově. Sbírkou pro postavení pomníku ale nestačila, proto byla na oslavu bitvy osazena r. 1910 aspoň pamětní deska. R. 1912 vypsala Spolek soutěž na pomník Jana Žižky, ale žádný návrh neuspěl.

Ozvěna husitství se našla také u legionářů v Rusku, kde nazývali své vojenské jednotky dle Jana Husa, Žižky a dalších historických postav. Po r. 1918 přivázeli vojáci z ciziny dokumenty z válečného období a pro jejich zpracování a zachování byl ustaven *Památník odboje*, nejdříve jako poradní sbor, později oddělení Ministerstva národní obrany. Prezident T. G. Masaryk se stal jeho protektorem. R. 1926 byl Památník odboje sloučen se Spolkem pro zbudování pomníku Jana Žižky a vznikl *Sbor pro zbudování Památníku národního osvobození a pomníku Jana Žižky*. Památník měl svá pracoviště na různých místech Prahy, r. 1929 se stal samostatným vědeckým úřadem pod názvem *Památník osvobození*. Jeho správním a muzejním sídlem se stal právě dokončený komplex budov pod svahem Vítkova, který byl součástí architektonického návrhu *Panteonu národního osvobození*, uvažovaný jako místo uctívání založení státu a činnosti legií. V soutěži vypsané r. 1925 na tyto stavby získal 1. cenu významný architekt Jan Zázvorka. Dnes je zde Historický ústav armády České republiky a armádní muzeum s velice zajímavými exponáty z 1. a 2. světové války.

Architekt Jan Zázvorka byl výjimečnou osobností nejen jako architekt, ale i svou životní drahou, která má těsnou souvislost s posláním Panteonu. Narodil se r. 1884 a po absolvování UPŠ jako žák Jana Kotěry pracoval v jeho atelieru až do vypuknutí 1. světové války, kdy jeho osud nabyl na dramatičnosti. Při všeobecné mobilizaci 1. 8. 1914 byl v hodnosti leutnanta povolán k 89. pěšímu pluku. Účastnil se tažení a bojů v Haliči a 5. 9. 1915 poblíž Lublina v obci Izdevno přešel dobrovolně do zajetí a byl poslán do zajateckého tábora v Petropavlovsku v Akmolinské oblasti. Rakušané ho zbavili důstojnické hodnosti pro styky s ruskými Čechy a velezradu. Vstoupil do čsl. vojska a v srpnu 1917 byl přidělen k 5. čsl. střeleckému pluku TGM jako kandidát důstojnické hodnosti a brzy povýšen. V červnu 1918 byl komandován do Irkutsku za účelem vyjednání dalšího průjezdu ešalonům čsl. vojsk do Vladivostoku. 17. 8. 1919 byl vyznamenán řádem ministra V. R. Štefánika „Sokol“ I. kategorie s mečí za chrabrost a zásluhy, 29. 12. 1919 jmenován velitelem vlaku kulometného praporu a v lednu 1920 povýšen na majora. Působil na západním bojišti v Rusku až do návratu čsl. vojsk do vlasti. Byl vyznamenán Čsl. revoluční medailí a Spojeneckou medailí. Z Ruska odjel s 30. transportem na lodi Edellyn a 10. 8. 1920 se vrátil do republiky. Obdržel měsíční repatriační dovolenou, v říjnu 1921 byl demobilizován a vrátil se ke svému povolání architekta. Jan Zázvorka postavil v období první republiky velké množství rodinných a obytných domů, ale také stavby palácového typu, investičně velmi nákladné, jako Ústav molekulární genetiky a organické chemie a biochemie na Flemingově nám. v Praze 6, nebo tzv. Štefáníkův dům čp. 486 na rohu Sokolské a Ječné, kam dnes chodí mládež do tanečních hodin.

Zázvorkovo pojetí Památníku bylo vedeno jeho osobním vztahem k dané tematice. Budovu Panteonu navrhnul s rozmachem hodným antických chrámů, jako oslavu nového státu a zásluh legionářů při jeho založení. Zahájení stavby dne 8. listopadu 1928 mělo velmi slavnostní ráz, za přítomnosti nejvyšších státních představitelů v čele s prezidentem T. G. Masarykem. Architektonická hodnota jeho díla byla oceněna v Paříži r. 1935 vysoce prestižní cenou Grand Prix. Správní objekt a muzeum na úpatí Vítkova byly stavěny v l. 1927-29, muzeum bylo slavnostně otevřeno 2. 7. 1932.

Prvním ředitelem muzea se stal **generál Rudolf Medek**, legionář, člověk vysokých volních vlastností, osvědčených za první světové války. Medek v budově muzea rovněž s rodinou bydlel až do roku 1939, kdy budovu obsadili Němci. Také jeho příběh je velmi zajímavý. Jako voják rakouské armády přeběhl v prosinci 1915 k Rusům s úmyslem vstoupit do České družiny. Z jeho následující činnosti jmenujme aspoň, že jako velitel 6. roty se účastnil rozvědek proti rakouským a německým vojskům. Po bitvě u Zborova odjel s delegací do Petrohradu k prezidentovi Národní rady T. G. Masarykovi, aby mu podal zprávu o situaci na frontě. Masaryk poznal Rusko velmi dobře, neboť zde pobýval téměř rok, od května 1917 do března 1918. Počátkem roku 1919 byl Medek jmenován náčelníkem Vojenské správy Ministerstva války, oddělení v Rusku. Koncem července 1919 byl poslán jako zvláštní posel přes Ameriku do Československa.

Hrubá stavba Památníku byla hotova r. 1933, do r. 1938 pokračovaly práce na obkladech fasády, vnitřních stěn a umělecké výzdobě interiéru. Účastnili se jí vynikající umělci jako Karel Pokorný, Max Švabinský, Jakub Obrovský, Jaroslav Horejc, Karel Štipl. Památník měl být předán veřejnosti 28. října 1938, ale stísněná atmosféra po okleštění republiky mnichovským diktátem zabránila připravovanému slavnostnímu aktu. V září 1939 budovu obsadili Němci, počáteční úmysl zřídit zde panteon Čechů a Němců ale brzy opustili. Památník byl přidělen wehrmachtu a ten zde zřídil skladiště. Díky odvaze českých pracovníků byly mramorové plastiky Karla Pokorného zobrazující legionáře, stejně jako mozaiky Jakuba Obrovského a Maxe Švabinského zakryty štukem nebo umělým mramorem a tak zůstaly uchráněny pravděpodobného zničení okupanty. Němci naštěstí nekontrolovali současný stav s dokumentací. Umělecká díla z bronzu, která bylo možno odnést, ukryli stateční lidé, ač tím riskovali velké tresty, dokonce i život. Rozměrný bronzový věnec od Karla Štipla byl ale zničen a musel být po válce znovu odlit.

Mozaiky v Síni padlých, navržené **Maxem Švabinským**, zasluhují pozornosti. Jedná se o výzdobu posmrtné kaple popravených legionářů, prostoru, který měl plně připomínat atmosféru z bojišť první světové války. Slivenecký mramor pokryl střed a strany stěn, mozaiky tvoří dva vysoké pásy na protilehlých stěnách, včetně stropního propojení, kde je noční obloha s mléčnou dráhou a tajemnými postavami hvězd. Na stěnách jsou alegorické výjevy z Itálie, Ruska, Francie a návrat do Prahy. Dole jsou vloženy verše, které napsal Rudolf Medek. Původní Medkovy verše s pojmenováním míst, kde v Itálii legionáři bojovali a byli popravováni, zde nejsou –

„Conegliano, Riva, Arco, to zní temně, ty však jich nezapomeň, rodná země“.
(Pozn: V Rivě je cesta lemovaná cypřiši vedoucí k pomníku legionářů majetkem našeho státu, stejně jako místo pomníku.) Dnes zde čteme: „*Tolikrát krev lidu vřelá tekla, než jitro svitlo nad zemí rodnou.*“ U vzpomínky na Francii připomněl Medek smutek Prahy slovy: „*Praho, jsi srdce, jež zvolila si vlast.*“ U ruských legií byl nápis částečně změněn. Původní zněl: „*Ó Rusi, k srdci tě vine hluboká láska. Kvetem mou krví tajga daleká.*“ Druhá věta byla změněna – „*z tvé krve vykvetla svoboda*“.
Oslavu budoucnosti vyjádřil na pásu u východu z kaple slovy: „*Sobě vládneš zase volně, vlasti. Nelkejte pro nás! Žijeme dál.*“ Švabinského mozaiky velmi citově znázorňují ideu legií. Celkový návrh vznikl r. 1935, pak rozpracovával jednotlivé pásy, poslední dokončil v únoru 1939.

Jezdecká socha Jana Žižky také nebyla postavena bez těžkostí. R. 1931 byla práce zadána sochaři Bohumilu Kafkovi, který pracoval ve zvláštním ateliéru ve Střešovicích. Před dokončením v r. 1937 došlo ke sporům o konečný vzhled sochy a rozhodnutí vynesl až soud. Model sochy byl za války po menších dílech schován před okupanty, ale Kafka zemřel již r. 1942 a nedočkal se konečného odlití do bronzu a odhalení sochy v r. 1951. Patří mezi největší jezdecké sochy na světě, její výška činí 9 m, délka 9,6 m, šířka 5 m, váha 16,5 t.

Velká proměna čekala na budovu Památníku po r. 1948. Památka na legionáře byla zcela potlačena a objekt změněn na pohřebiště významných členů KSČ. Pak nastal útok na původní výzdobu. Mramorové reliéfy Pokorného v ústřední síni, které oslavovaly boj legionářů za svobodu národa, nebyly odstraněny jen díky A. Zápotockému, který jako bývalý kameník je označil za vynikající kamenickou práci. Také některé části mozaiky Švabinského se ideově nelíbily, ale umělec je zásadně odmítl změnit a mocipáni se smířili s tím, „že konfliktní místa jsou až u stropu a tudíž méně vidět“. Do Památníku byly přidány různé plastiky s proletářskou tematikou. Největším zásahem do interiéru však bylo vybudování mauzolea pro sarkofág Klementa Gottwalda po jeho smrti r. 1953, s rozsáhlým podzemím a další síní v přízemí směrem k východu. Vzhledem k zásahům do základů těžké budovy na vrcholu kopce to byly práce velmi složité. Úpravy balzamovaného těla se prováděly v laboratoři v podzemí. Až r. 1962 byly Gottwaldovy ostatky spáleny a urna uložena do sarkofágu. Politická změna v r. 1989 přinesla také Památníku naději, že se stane jiným symbolem než v minulých čtyřiceti letech.

Rovněž **hrob Neznámého vojína** prošel nešťastnou anabází. Po 1. světové válce byly pietně převezeny ostatky vojína, který padl 2. července 1917 u Zborova, a uloženy ve Staroměstské radnici. Němečtí okupanti hrob nejdříve zachovali, ale později dle názoru K. H. Franka rozhodli, že legionářská tradice je pro ně zcela nevyhovující. Rakev byla v noci z 22. na 23. října 1940 násilně otevřena, ostatky vyjmuty a nejdříve převezeny do budovy gestapa v dnešní ulici Politických vězňů a pak do Malé pevnosti v Terezíně. Jejich další osud není znám.

Po osvobození Prahy r. 1945 byl symbolicky postaven před Staroměstskou radnici katafalk pouze s prázdnou tumbou a byly zde konány různé slavnostní akty.

Za dva roky při oslavách třicetiletého jubilea bitvy u Zborova projevila vláda přání přivést opět ostatky jiného vojáka, ale Sovětský svaz tuto možnost odmítl. Až v červenci 1949 byly na bojišti u Dukly vyzvednuty ostatky vojína 1. čsl. armádního sboru v SSSR, převezeny do Prahy a uloženy do kolumbária na Vítkově.

Nová koncepce využití Památníku na Vítkově připravena a nyní se provádějí patřičné úpravy. Bylo obtížné najít vhodné a důstojné řešení pro objekt, který měl být právě tak uctívaným místem jako např. Vyšehrad, ale dvakrát byla jeho koncepce násilně změněna.

Od roku 2001 patří budova svou správou Národnímu muzeu na základě vládních usnesení o rehabilitaci památníků boje za svobodu, demokracii a nezávislost. Rekonstrukce objektu bude respektovat původní návrh ak. arch. Jana Zázvorky, projekt zpracoval Projektový ateliér pro architekturu a pozemní stavby – Ing. arch. Tomáš Šantavý, realizaci provede stavební společnost HOCHTIEF CZ. Společnost Gemma art se bude zabývat restaurátorskými pracemi. Připravovaná expozice ponese nejspíše název „Křižovatky české a československé státnosti“. Bude se jednat o politické dějiny 20. století s hlavní pozorností věnovanou přelomovým letům – v první řadě vzniku Československé republiky v r. 1918. Dále období mnichovské dohody v r. 1938, okupaci a vzniku protektorátu Čechy a Morava v r. 1939. Neméně nešťastnému roku 1948 a první polovině 50. let., optimistickému Pražskému jaru 1968, ale zakončenému sovětskou invazí a následujícím rokem normalizace. Roku 1989 jako pádu komunismu a nakonec rozdělení Československé republiky v r. 1993.

Kromě stálé expozice budou se v hlavním sále střídát doplňková témata – např. dokumenty o prezidentu Masarykovi z hradního archivu, nebo výročí 100 let čs. skautingu.

V podzemí zůstane zachována laboratoř a velín, k nim přibude malá expozice „Laboratoř noci“, inspirovaná Mňáčkovým románem „Jak chutná moc“ – její zneužívání měli na svědomí nejen čelní představitelé totalitních režimů, ale i lidé jiných profesí, kteří jim bez váhání přisluhovali.

Instalaci nové expozice provedl ateliér Transat – Ing. Petr Všečetka

Navržené řešení připomíná původní záměr arch. Jana Zázvorky z r. 1925. Všichni současní pracovníci jsou vedeni jedním velkým přáním, aby Památník, kdysi stavěný s velkým zanícením pro českou státnost, našel u veřejnosti oblibu a úctu.

Helena Kohoutová

Cena Josefa Šusty 2008

Komise výboru Sdružení historiků ČR – Historického klubu 1872 ve složení Doc. PhDr. Irena Korbelářová, Dr., Mgr. Petr Landr, PhDr. Dana Musilová, CSc., Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc. a PhDr. Eduard Šimek, CSc. posoudila na svém zasedání dne 5. března 2009 celkem 23 studentských prací, které jí byly zaslány organizátory „Studentské vědecké konference – Historie 2008“.

Komise posuzovala předložené práce s ohledem na originalitu volby a metodického pojetí tématu, na využití archivních pramenů a práci s nimi i na komplexní postižení literatury k danému tématu, konečně i s ohledem na „řemeslnou“ úroveň zpracování odborného textu (kvalita poznámkového aparátu, celková úprava). V úvahu byla vzata i stylistická úroveň posuzovaných prací. Komise konstatovala vyrovnanou úroveň soutěžních prací, které se dostaly do užšího výběru.

Přes obtížnost svého úkolu se nakonec komise jednomyslně shodla na tom, že nejlepší prací, jíž bude udělena Cena Josefa Šusty, je práce **Markéty Skořepové** (Ústav archivnictví a PVH Filosofické fakulty Jihočeské university v Českých Budějovicích), *Veselé vdovy. Sňatek jako životní strategie ovdovělých venkovských žen*.

Ocenění si dále zaslouží následující práce:

Hana Miketová (Ústav historie a muzeologie Filosoficko-přírodovědné fakulty Slezské university v Opavě) *Muž se špatnou pověstí. Itinerář vévody Jana II. Opavsko-Ratibořského*.

Markéta Růžičková (Katedra PVH a AS Filosofické fakulty University Karlovy v Praze), *Kněžský dorost Jednoty bratrské aneb studenti z mladoboleslavských truhliček (Střípky ze života bratrských mládenců na počátku 17. století)*.

V Hradci Králové dne 5. března 2009

Irena Korbelářová

Petr Landr

Dana Musilová

Marie Ryantová

Eduard Šimek

VI. JUBILEA

Lenka Kalinová

V těchto dnech se naskytla radostná příležitost blahopřát naší kolegyni k významnému životnímu jubileu. Svou životní pouť začala v roce 1924 ve skromných podmínkách v Podkarpatské Rusi. Válka ji, stejně jako většinu jejích generačních druhů, podrobila tvrdým zkouškám. Teprve po skončení války bylo možné věnovat se škole. K tomu, aby dokončila studium historie na FF UK, bylo nutné matce malých dětí vynaložit značné úsilí. Překonávat překážky a věnovat se své práci s plným nasazením se stalo pro ni příznačným. Vzdělání má pro ni vysokou cenu. Také svoji doktorskou práci zaměřila na téma kvalifikace.

V letech, kdy historické bádání bylo ochromeno dogmatismem, usilovala o hlubší pochopení dějinných souvislostí, překračovala hranice popisné historiografie, zabývala se studiem hospodářských dějin a na objednávku sociologů se na konci šedesátých let jako vedoucí autorského týmu pokusila zpracovat sociální dějiny padesátileté existence Československa.

První výsledky vyšly jako soubor statí v roce 1968 ve zvláštním čísle časopisu *Revue dějin socialismu*. I když normalizační zásah zabránil další práci a autorský kolektiv byl na dvě desetiletí rozeznán, o kvalitě jeho přístupu svědčí skutečnost, že po dvaceti letech bylo možné na výsledky navázat a publikovat ji jako východisko k projektu výzkumu transformace československé společnosti.

V „mezičase“, kdy Lenka Kalinová byla zbavena možnosti odborné výzkumné a pedagogické práce, nezhálela a vedle překladatelské a jiné nutné výdělečné činnosti se stále vracela ke svému tématu: k úloze lidských zdrojů, k významu využití kvalifikace, k souvislostem hospodářských a sociálních dějin. Nové možnosti studia a publikace se staly pro Lenku výzvou. Po svých osmdesátých narozeninách dokázala vydat svou největší práci: *O společenských proměnách v čase socialistického experimentu*.

Její pracovní elán překonává všechna zdravotní omezení, její tvůrčí nápady překvapují všechny, kdo mají štěstí s ní spolupracovat. Její kolegové jí upřímně přejí hodně radosti a síly do dalších let.

Květa Jechová

Mladý osmdesátník Josef Válka

Před desíti lety jsme na stránkách tohoto časopisu psali o mladém sedmdesátníkovi Josefu Válkovi. Po desíti letech lze konstatovat, že titulěk může zůstat stále stejný, pouze číslovka v něm obsažená se poněkud mění. Josef Válka se za těch uplynulých deset let nejspíše výrazně nezměnil. Snad je možné dokonce říci, že svým způsobem omládl (poté, co před několika lety překonal určité zdravotní obtíže a prodělal sérii operací). Ono „omládnutí“ se netýká jen typické Válkovy vehe-

mence, s níz se pouští do nejrůznějších diskusí a s níz podrobuje sžíravé kritice určité jevy v současné společnosti, či s níz se díky internetu orientuje v současném světovém politickém dění zprostředkovaném nejdůležitějšími deníky vydávanými ve Francii, v Polsku, v Německu a v dalších významných zemích.

Josef Válka se především po určitém převažujícím „publicistickém období“ sklonku osmdesátých a devadesátých let výrazně a s plnou vahou své vědecké autority vrátil na stránky odborného tisku, a to na pole „nových“ politických a ideových dějin raného novověku. Tedy na to pole, které jeho historickému myšlení zůstává nejvíce blízké. Josef Válka ani ve své osmdesátce zdaleka nerezignoval na mladistvou touhu po poznání. Nejen, že stačí sledovat základní monografickou a časopi-seckou produkci, ale vnímá i nejrůznější metodologické či generačně a osobně zabarvené diskuse, byť by se rozpoutaly mezi historiky podstatně mladších ročníků. Samozřejmě, že šlo v uplynulých letech v medievistice především o „středoevropský model“ a v kontextu bádání o raném novověku o diskusi věnovanou pojmu „absolutismus“ a. Josef Válka se ovšem do vření mezi jednotlivými mladšími historiky nenechal bezprostředně vtáhnout. I v těchto případech se opřel především o výsledky své oblíbené francouzské historiografie (ne nadarmo mu byl na francouzském velvyslanectví v Praze za propagaci francouzské kultury udělen Chevalier dans L'Ordre des Palmes Académiques). Jeho jedinečnost spočívá v tom, že nejenže například pojem „absolutismus“ v souladu s módou posledních let apriori neodvrhl, ale vydal se naopak hledat kořeny tohoto fenoménu provázeného politickými a společenskými proměnami hlouběji do 16. století, k reformám císaře Ferdinanda I. Výsledkem Válkových úvah o hloubce a složitosti uvedených společenských změn pak byla celá série článků v Časopise Matice moravské.

Podobně se ovšem Válka nevzdal ani úvah na jiná témata. Navázal například na své starší studie o postavení Moravy ve střední Evropě a stal se nenahraditelným koncepčním mozkiem brněnského výzkumného záměru Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Ve spolupráci s Jiřím Hanušem a Petrem Horákem se pravidelně účastnil historiografických seminářů na různá témata týkající se vzniku moderní společnosti, v nichž projevil nejen svou schopnost uvažování o filozofii dějin, ale také svůj živý zájem o moderní dějiny a dějiny současnosti.

Josef Válka se tedy v posledních desíti letech ani zdaleka nestal pouze ctěným emeritem, jaké si některá historická pracoviště pěstují především pro slavné jméno a pro vylepšení akreditačních tabulek. Je i nadále bezprostřední a aktivní součástí svého domovského ústavu na poli vědeckém i na poli organizace historické práce. Plynule navázal na svou starší pedagogickou činnost (na dlouhou dobu přerušenu politickým protivenstvím) a své žáky z devadesátých let, jakož i některé mladší kolegy, kteří se k němu hlásí spíše zprostředkovaně, přivedl v roli předsedy či člena hodnotící komise k habilitaci či k profesuře. Svým způsobem se to týká i rakouského historika Thomase Winkelbauera, na přípravě jehož brněnského čestného doktorátu se spolupodílel.

Na závěr lze tedy konstatovat: Osmdesátník Josef Válka je stále oním inspirujícím historikem, který na poli české historické vědy v tomto ohledu patrně nemá konkurenci. Je mladým na těle i na duchu. Doufáme tedy, že stejný titul, jaký je nadepsán nad tímto blahopřáním, pouze s vyměněnou číslovkou, budeme moci použít i za deset let.

Tomáš Knoz

Šedesátiny Jiřího Malíře

Profesor Jiří Malíř se věnuje především politickým dějinám Moravy v 19. a na počátku 18. století. Byť by se toto téma mohlo zdát dosti tradičním a v prizmatu různých kulturně-historických a antropologických proudů současné historiografie snad i málo atraktivním, v Malířově podání se propojuje jeho trvajícím a narůstajícím významem. Malíř navíc politické dějiny vnímá v širokém kontextu a své bádání opírá o metodologickou vyjasněnost a variabilitu (Malířova bibliografie a rozbor jeho vědeckého díla byl aktuálně publikován ve sborníku *Historik na Moravě*, který vydala Matice moravská k poctě svého předsedy). Profesor Malíř svým výzkumem ukázal, že moderní politická společnost se během druhé poloviny 19. století ani zdaleka neformovala pouze v centrech první či druhé kategorie (Vídeň, Praha), ale že pro dobré pochopení fungování moderní politiky je nezbytné ji sledovat na různých úrovních, včetně úrovně země či úrovně lokální. Prostřednictvím studia místního tisku (předmětem výzkumu Jiřího Malíře byla nejen Moravská orlice, ale třeba i Luhačovické listy lázeňské) lze totiž sledovat vytváření místních politických elit a jejich postupný přechod na úroveň regionální, zemskou a v některých případech i celostátní. O specifičnosti a významu Malířových výzkumů politických dějin svědčí i skutečnost, že někteří jeho někdejší studenti dnes zaujímají významné funkce jak ve sféře akademické, tak i politické a že se k němu jako jeho žáci hlásí i osoby z dalekých zemí včetně Francie, Spojených států, Kanady, Peru, Koreje či Japonska, kteří Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity navštívili třeba jen jako stážisté či doktorští studenti. A v poslední době se mu navíc dostalo velkého ocenění, když mu bylo Ústavem pro Podunají a střední Evropu udělena Cena Antonína Gindelyho.

Po celou dobu působení na Historickém ústavu Masarykovy univerzity je Malířův zájem rozprostřen mezi badatelskou činností a organizační prací. Od osmdesátých let byl výkonným redaktorem *Časopisu Matice moravské*. Již tehdy – k naší vděčnosti – vybíral a publikoval na stránkách časopisu studie a články historiků nejmladší nastupující generace, mj. včetně prvních statí současného rektora Masarykovy univerzity a zakladatele brněnské politologické školy, profesora Petra Fialy. Když Jiří Malíř do svých rukou převzal řízení Matice moravské, spolu s Liborem Janem, Bronislavem Chocholáčem a dalšími spolupracovníky z ČMM vytvořili ne-li nejvýznamnější, tedy nepochybně jeden z nejdůležitějších českých historických časopisů. Podobně, jako tomu bylo v případě Matice moravské a jejího časopisu,

vyvíjela se situace také na Historickém ústavu. Jiří Malíř převzal vedení ústavu na sklonku devadesátých let po profesoru Janu Janákovi a zcela samozřejmě navázal na jeho záměry a postupy. Opřel se o odborné zkušenosti historiků rehabilitovaných po devadesátém roce (Mezník, Nečas, Válka), stále větší váhu kladl na střední generaci historiků, jež se na ústavu sešla po příchodu z předchozích působišť v polovině devadesátých let (Chocholáč, Jan, Wihoda, Knoz) a tento tým dotvořil novými spolupracovníky (Borovský, Hanuš, Fasora, Dvořák, Malý). Spolu s dalšími klíčovými členy ústavu (Goněk, Boček, Vykoupil) tak vytvořil tým, který nejenže pokrývá dlouhé dějinné období od raného novověku až po současnost, ale navíc je schopen postihnout z věcného hlediska celou řadu důležitých historických pramenů a fenoménů, jež zpravidla tak či onak souvisejí s dějinami Moravy. Není proto divu, že od roku 2005 zároveň Jiří Malíř stojí v čele rozsáhlého kolektivu (vedle zmíněných historiků jsou jeho členy ještě odborníci zabývající se pomocnými vědami historickými, historické umění, filologové specializovaní na edice historických textů; a zapomenout nelze ani na řadu mladých asistentů, kteří v tomto kolektivu našli své první zaměstnání a zpravidla se podílejí na různých edičních, rešeršních a přípravných pracích), jenž se sledovanými tématy zabývá v rámci výzkumného záměru Masarykovy univerzity Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Kromě toho se Malíř podílí i na chodu celé fakulty, ať již jako předseda oborové rady, anebo díky svému významnému místu ve fakultní vědecké radě.

Jiří Malíř je ve své šedesátce díky své vědecké práci i organizačním činnostem jedním z neopominutelných a podstatných reprezentantů české historické vědy. Je vedoucím pracovníkem, jehož autorita mezi spolupracovníky a podřízenými nikterak nevyplývá z razance příkazů, ale naopak z přirozeného respektu a úcty, z jeho odborných kvalit, osobních charakterových vlastností i z duchovních základů tvořících jeho osobnost. Jiří Malíř je člověkem stejně přátelským jako veselým, majícím vedle své profese celou řadu kulturních i sportovních zálib. Je člověkem se širokým okruhem přátel, přitom mnozí z nich pocházejí ze zcela jiného prostředí nežli z okruhu historie a historiků. I po mnoha desíletích strávených v Brně nezapře své slavičinské kořeny, zůstává plnokrevným a věčně mladým „jižním Valachem“ s písni na rtech a skleničkou dobrého moku v ruce.

Jiří, na zdraví!

Tomáš Knoz

Karol Bílek 70

Na počátku šedesátých let jsem přijel na festival Šrámkova Sobotka. Mezi literárně inspirovanými programy pořadů i přednášek byly také vycházky městem a okolím i prohlídka Humprechtu. Mezi průvodci byl také usměvavý mladík, působící zralým dojmem. Karol Bílek suverénně vedl vycházku Sobotkou, na Humprechtě sypal jména i data z rukávu, citoval dokumenty soboteckého Městského archivu a

vzpomínky i záznamy rodáků a přátel města. Občas se mu zachvělo něco šibalského v očích, obešel pohledem skupinu účastníků a opatrně připojil anekdotu, přízvisko, vtip. (Jak se říká: „pro oživení v sále“.) Nezapřel se městský archivář – téměř rodák, který zná historická data stejně dobře jako humorné přezdívký občanů a takříkajíc „atypické společenské situace“.

Od malých skupin provázených městem, jeho historií a jeho významnými osobnostmi se brzy, ještě v první polovině šedesátých let, dostal k působišti se širším okruhem adresátů, když se ujal redakce Zpravodaje Šrámkovy Sobotky. Z letáků denně připravovaných pro účastníky festivalového týdne, převážně kantory pobývající na letní učitelské základně, se vyvinul měsíčník, stále ještě řádku let cyklostylovaný. Ale často již s čísly o mnoha stranách, v nichž se široká literárně-místopisná a historická tematika vycházek objevovala v pestrých příspěvcích domorodců, vysokoškolských pedagogů, kteří přednášeli v programu soboteckého týdne, i přátel z účastnického okruhu festivalu. Informace, vzpomínky, kritiky a analýzy, menší původní studie, přehledy knižních novinek spjatých s obsahem festivalu i problematikou literární výchovy, záznamy o činnostech školních souborů, zejména ovšem recitačních, výklady a komentáře tu k výročním osobnostem, tu literárních děl a tak dále. Zpravodaj se vyvinul v řádně tištěný měsíčník, oceňovaný z hledisek jak regionálního, tak literárního. V redakci sdružoval lidi vyhraněných zájmů a společného „soboteckého vlastenectví“.

Bílkovo působení ve městě neumdlelo ani v době náročného ředitelování okresního archivu v druhé polovině let šedesátých. Také s těmito léty skončilo. Následovala (naštěstí nedlouhá) epizoda, kdy se jako nespolehlivý musel spokojit s místem nočního hlídače, ale zato vzhledem k funkci musel fasovat osobní zbraň. Šťastně se Karol Bílek stal archivářem Literárního archivu ve Starých Hradech pražského Památníku národního písemnictví. Vedoucí funkce v zámku předpokládala v prvních letech také aktivní účast na dobudování objektu, zachráněného od původně plánované demolice, a přirozeně tvůrčí, dalo by se říci autorskou práci na konstituování pracoviště s obsáhlým množstvím knih a jiných tiskovin, rukopisů a předmětů dotýkaných prsty českých spisovatelů. A k tomu zároveň prostoru ke studiu archivních materiálů pro vědecké i školní studijní záměry a plány. Možnost usídlit se na kratší či delší studijní pobyt ve Starých Hradech byla lákavou nabídkou také díky příjemnému přijetí a domácímu prostředí, jaké Karol Bílek a jeho žena dokázali připravit pro dorazivší badatele. (Mohu doložit vlastní zkušeností!) Archiv získal Bílkovou zásluhou vlastní orgán, Listy starohradské kroniky, a budova zámku řadu letních kulturních akcí.

Rozumí se, že člověk tak bohatých aktivit nemohl vynechat příležitosti svobodných polistopadových let. Neznám už z vlastní zkušenosti jeho politické iniciativy, ani jeho starostenství. Jisté je, že tyto činnosti nepřerušily odbornou a publicistickou práci Bílkovu a k dějinám regionálních spolků, k inventářům osobních fondů v Literárním archivu i k edičně připraveným titulům přibyly zcela nové a původní práce. Z nich mám nejraději brožuru o sto čtyřiceti stranách, vyšlou

v Knihovniče Českého ráje 1995 „Kdo je kdo v dějinách Sobotecka“. Zachycuje ve stručných heslech nejrůznější osobnosti ze Sobotecka původem, pobytem a k Sobotecku náležející srdcem. Počínaje třeba politikem Janem Zajícem z Hasenburka, majitelem kosteckého panství († 1495), přes univerzitního profesora, historika Josefa Pekaře (1870–1937) až například po chirurga a soboteckého kulturního pracovníka Ivana Kafku († 1936). Karol Bílek zasedl ve výborech Historického klubu a – jako předseda – v Pekařově Společnosti Českého ráje.

Už v mládí působil dospěle, ale do stáří vstoupil mladistvě.

Jiří Hraše

Historik Josef Harna sedemdesiatročný

5. júla sa dožil sedemdesiatky významný český slovakista, pracovník Historického ústavu Akadémie vied Českej republiky v Prahe a docent českých a slovenských dejín na Filozofickej fakulte Palackého univerzity v Olomouci Josef Harna. Rodák z moravských Radslavic po štúdiách na jedenásťročnej strednej škole v Přerove študoval češtinu a históriu na Purkyněho univerzite v Brne. Po skončení vysokoškolských štúdií krátky čas učil na rôznych stredných školách – vo Valašských Kloboukách a v Brne, ale od roku 1966 bol pracovníkom brnianskej pobočky Historického ústavu, neskoršieho Ústavu československých a svetových dejín a od roku 1986 pôsobil v Prahe. Tam zastával významné funkcie vo vedení tohto historického pracoviska a v priebehu normalizácie, ako píše vo svojich spomienkach minulý rok zosnulý brniansky historik a disident Jaroslav Mezník, pomáhal svojim kolegom, ktorí museli z ústavu na základe normalizačných čistiek odísť.

Témami jeho záujmu sú politické dejiny 19. a 20. storočia, dejiny českých zemí, dejiny Československa do roku 1948 a česko-slovenské vzťahy. Spolu so slovenským historikom Ivanom Kamencom je autorom knihy „Na spoločné cesty“ s podtitulom „Česká a slovenská kultura medzi dvěma válkami“, ktorá vyšla v Prahe v roku 1988. Je autorom mnohých článkov, štúdií, editorom rôznych dokumentácií, členom redakčných rád viacerých odborných časopisov a editorom významného zborníku k dejinám 19. a 20. storočia *Moderní dějiny*, ktorý vyšiel doteraz už v pätnástich zväzkoch. Od vzniku česko-slovenskej komisie historikov je členom jej českej časti, publikuje v Česko-slovenskej historickej ročenke a pravidelne sa zúčastňuje konferencií o česko-slovenských vzťahoch či už v Českej republike, alebo na Slovensku.

Pozornosť vyvolali jeho „Úvahy nad charakterem a smyslem českého slovako-filství z přelomu 19. a 20. století“ a jeho publikácia „Krise evropské demokracie a Československo 30. let 20. století“. Josef Harna sa zaujíma aj o osobnosť Milana Hodžu, aktívne sa zúčastnil niekoľkých ročníkov Hodžových dní v Martine a spolupodielal sa na vydaní dokumentácie „Politické programy českého a slovenského agrárneho hnutí“. Jeho záujem o Slovensko a jeho kultúru nie je len

odborný, lebo pravidelne ho vídavam aj s jeho manželkou na predstaveniach slovenských divadiel hostujúcich v Prahe.

Vojtech Čelko

Vzpomínka na spolupráci s Karlem Jechem na Vysoké škole ekonomickej

Jubileá spolupracovníkov a priateľ bývajú príležitostí k zamyšlení nad minulými setkániami s nimi i nad jejich životními osudy – a to tím spíše, dožívají-li se osmdesátin, jak tomu je u doc. dr. Karla Jecha, CSc. Osobně jsem se s ním seznámil v listopadu 1964 při jeho nástupu na pražskou Vysokou školu ekonomickou. Tehdy pětatřicetiletý čerstvě jmenovaný docent se zaměřením na nejnovější čs. dějiny měl za sebou již bohatou vědeckou, pedagogickou a popularizační činnost. Jeho příchod na VŠE souvisel s rozhodnutím rektorátu založit při již existující katedře dějin národního hospodářství kabinet nejnovějších hospodářských dějin ČSSR. Bylo to ve své době první čs. výzkumné středisko se zaměřením na analýzu období od druhé světové války. Brzy po svém vzniku převzal kabinet řešení pětiletého státního výzkumného úkolu „Dějiny národního hospodářství ČSSR po roce 1945“. Přijetím do kabinetu se doc. Jech stal zároveň i členem katedry.

Kabinet měl několik pracovníků na plný úvazek a desítky dalších osob se vystřídalaly na přechodné úvazky, což umožnilo plodnou součinnost mezi početným okruhem interních pracovníků a externisty – ekonomy, historiky, statistiky, sociology, demografy, techniky i pracovníky centrálních úřadů a podnikové sféry. Prohloubila se již dříve navázaná součinnost se slovenskými kolegy a začaly se rozvíjet odborné i přátelské styky s předními hospodářskými historiky socialistických zemí (L. Baar z NDR, I. T. Berend z Maďarska, L. Berov z Bulharska, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski a J. Żarnowski z Polska, G. P. Muraško a A.A. Uspenskij z SSSR aj.).

Jako vedoucí kabinetu jsem měl vzácnou, takřka každodenní příležitost poznat Karla Jecha nejen v jeho odborné práci, ale i jako člověka, s nímž jsem se rychle spřátelil. Jechův příchod představoval pro kabinet a pro celou katedru nejen mimořádně cennou personální posilu, ale i novum v tom, že se mezi „historizujícími ekonomy“ objevil historik, který vnesl do výzkumu i do pedagogické práce nové pohledy a metodické přístupy. Jech byl v návaznosti na své předchozí užší zaměření pověřen zpracováním zemědělské problematiky a ke spolupráci získal také mimoškolní specialisty na agrární otázku – Z. Antoše, V. Hanzela, Ž. Kratochvílovou, F. Myslivečka, J. Pátka a A. Václavů. Zkoumání vývoje zemědělství tak bylo Jechovou zásluhou zabezpečeno důkladněji než u většiny ostatních úseků čs. hospo-

dářských a sociálních dějin. Bohatá byla Jechova publikační činnost, navazující z převážné části na profilující výzkumný úkol kabinetu.¹

Zanedlouho po příchodu na VŠE byl doc. Jech pověřen také pedagogickou činností, což zmnožilo jeho pracovní zatížení. S příznivým ohlasem mezi studenty, denními i při zaměstnání, se setkaly jeho kurzy všeobecných a čs. hospodářských dějin. Logickým důsledkem přednáškové činnosti – vedle několika stovek zkoušek ročně – bylo spoluautorství skript z ekonomického vývoje po druhé světové válce a z hospodářských dějin SSSR. Jechovo zapojení do výuky světových i národních hospodářských dějin obohatilo nejen katedru a studenty, ale bylo prospěšné i pro samotného autora, protože mu umožnilo prohloubit tematickou orientaci o širší mezinárodní a sociálně ekonomické souvislosti.

Vysokého ocenění si zaslouží tehdejší Jechova mimoškolní angažovanost v Komisi ÚV KSČ pro dokončení stranických rehabilitací, v Komisi pro nejnovější čs. dějiny při Kolegiu historie ČSAV, ve vědecké radě Institutu sociologie venkova a historie zemědělství nebo v mezioborovém týmu pro zkoumání vývoje sociální struktury čs. společnosti. Při posuzování tehdejší politické situace se Jech po nástupu na VŠE a v průběhu roku 1968 netajil svými kritickými výhradami zejména k nedůslednému překonávání dědictví politických procesů z 50. let, k necitlivému řešení vztahů mezi Čechy a Slováky, ke strnulému pojetí Národní fronty, ke kádrové politice před rokem 1968 a rovněž k nepružnému řízení zemědělství.

Vzestupný vývoje výzkumu a vzrávání celého kolektivu katedry přerušil nástup normalizačního období, který se na VŠE projevil vedle jiných rysů i zrušením společenskovědních kateder v polovině roku 1971, nevyjímaje ani katedru dějin národního hospodářství. S tím byla spojena výpověď všem pracovníkům katedry. Většina z nich pak byla znovu přijata na reorganizované „pracoviště hospodářských dějin“, nyní při katedře národohospodářského plánování, a v tomto rámci dožíval do roku 1974 i kabinet hospodářských dějin. Doc. Jech však do trvalého pracovního poměru přijat nebyl a po krátkodobých úvazcích musel z VŠE odejít. Jeho spolupráce s pracovištěm hospodářských dějin tím však neskončila. Svědčil o tom především jeho podíl na textu monografie *Hospodářské dějiny Československa v 19. a*

¹ K předním publikacím K. Jecha navazujícím na úkoly kabinetu hospodářských dějin a výuku patřily: Faltus, Jozef (ed.), Jech, Karel aj.: *Vývoj československého hospodářství v období prechodu k socialismu*. Edičné stredisko VŠE, Bratislava 1966 (slovenský text), 410 s.; Jech, Karel (ed.) aj.: *The Czechoslovak Economy 1945–1948. Collected Papers, Acta Oeconomica Pragensia, No. 28*, Prague School of Economics–SPN 1968, 282 s. (spolu s V. Průchou autorství úvodní stati *Outline of Economic Development in Czechoslovakia 1945–1948*, s. 7–91); spoluautorství knihy Olšovský, Rudolf, Průcha, Václav (Ed.) a kol.: *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*. Svoboda, Praha 1969, 580 s.; Boháč, Lubomír - Jech, Karel - Urbanová, Zora: *Nástin hospodářského vývoje evropských socialistických zemí. I*. VŠE Praha 1970, 202 s.; Urbanová, Zora – Jech, Karel: *Hospodářský vývoj SSSR 1961–1945*, VŠE Praha 1971, 66 s.; Průcha, Václav – Jech, Karel: *Podstawowe kierunki rozwoju gospodarczego Czechosłowacji w latach 1945–1948*. In *Dzieje najnowsze* (Wrocław, Wyd. Polskiej Akademii Nauk), č. 1/1972, s. 49–68.

20. století,² kde je autorství Karla Jecha, stejně jako Jozefa Faltuse ze Slovenska uvedeno pod krycím názvem „zpracováno kolektivně na VŠE v Praze a na VŠE v Bratislavě“ (doc. Faltus nebyl z bratislavské školy propuštěn, ale nemohl publikovat pod svým jménem a jeho kolegové ho úsměvně oslovovali „soudruhu kolektive“).

Osmileté působení doc. Jecha na VŠE se vyznačovalo vzorným plněním pracovních povinností, neutuchající touhou po poznání, soustavností a náročností na sebe i na spolupracovníky. Ve svém okolí si získával sympatie skromností, svědomitostí, spolehlivostí, otevřeným jednáním, nezištnou pomocí začínajícím autorům včetně korektur prohrěšků proti spisovné češtině, porozuměním pro problémy kolegů a smyslem pro kolektivní práci. Tyto Jechovy vlastnosti přispěly vedle celkového společenského klimatu k tomu, že pamětníci tehdejší doby z VŠE hodnotí 60. léta jako nejplodnější v celé předlistopadové historii katedry dějin národního hospodářství.

Václav Průcha

² V. PRŮCHA a kolektiv VŠE v Praze a Bratislavě: *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Vysokoškolská učebnice, Nakl. Svoboda, Praha 1974, 536 s. Slovenský překlad vydalo Nakl. Pravda, Bratislava 1974, 616 s. Zkrácené verze vyšly též v překladech v Maďarsku a Polsku.

VII. NEKROLOG

Historik Jaroslav Hrbek

(26. 10. 1951 – 17. 4. 2009)

V noci ze 16. na 17. dubna 2009 se v Praze náhle a zcela nečekaně uzavřel plodný život předního českého historika soudobých dějin, autora čtrnácti knih a bezpočtu dalších odborných textů. Stalo se tak symbolicky při smutném 40. výročí Husákova nástupu k moci, přičemž osudy Jaroslava Hrbka jako by odrážely normalizační glajchšaltování lidských osudů i schopnost jednotlivce překonat nepřízeň doby.

Narodil se 26. října 1951 v rodině s tradicí odporu proti nesvobodě: dědeček Jaroslav Hrbek byl legionářem v Rusku, za 2. světové války coby odbojář (člen Obrany národa) vězněn nacisty, za komunistů pak coby československý generál penzionovaný a vykázaný z Prahy. On i otec Ivan, světově proslulý orientalista a překladatel arabské literatury včetně Koránu, utvářeli Jaroslavův zájem o moderní dějiny vojenství. V roce 1976 však Státní bezpečnost iniciativně „odhalila“ protistátní spiknutí studentů Filozofické fakulty UK a do čela postavila Jaroslava Hrbka. Po vyšetřovací vazbě v Ruzyni následovalo vyloučení ze studia a práce v dělnických profesích. Historii později dostudoval dálkově, ale mohl se jí věnovat jen jako koníčku. Odborné uplatnění našel až po roce 1989 – v prvních letech v Historickém ústavu Československé armády (pozdějším Historickém ústavu Armády ČR). Byl přitom právem hrdý na to, že na rozdíl od jiných nemusel náhle své nevydané texty přepisovat – monografie *Arnhem 1944* vyšla v roce 1992 v podobě, v níž ji v 80. letech napsal „do šuplíku“. Následovala pětisvazková syntéza dějin 2. světové války na moři (1993–1999), na níž po léta pracoval s otcem, a monografie *Monte Cassino* (1995), *Tobrúk* (1997), *Válka o Falklandy 1982* (1999) a pětidílná *Velká válka na moři 1914–1918* (2001–2002). Svým podílem významně přispěl k úspěchu *Dějin země Koruny české* (1992) a *Encyklopedie moderní historie* (1995). Publikoval v *Historii a vojenství* a stal se jedním z kmenových autorů *Dějin a současnosti*. Až do samého závěru dovedl práce na *Draze zaplacené svobodě* – dvoudílné monografii o osvobození Československa v letech 1944–1945, jež v nakladatelství Paseka vyšla šest týdnů po jeho smrti. Jako další mělo přijít na řadu dosud největší dílo – pětisvazkové velké dějiny 2. světové války, jež chtěl pojmout ze střeoevropské perspektivy. Sotva má česká historiografie jiného odborníka, který by se do podobného projektu mohl pustit.

Jaroslav Hrbek však zdaleka nebyl jen pilný autor. Zůstala za ním dlouhá řada odborně spolehlivých překladů, přičemž i zde mohl těžit nejen ze své erudice a jazykových znalostí, ale rovněž z vytríbeného stylu. Zůstalo též Oddělení pro dějiny 2. světové války, okupace a odboje, jež na sklonku 90. let zakládal v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a které se stalo jeho působištěm v posledních jedenácti letech. Velké štěstí měli ti z nás, kteří v 90. letech zažili J. Hrbka přednášejícího na

Fakultě sociálních věd UK – znalého, vtipného, navíc vždy spatra hovořícího. Široký tematický záběr na nejvyšší odborné úrovni spolu s jedinečnými verbálními schopnostmi a myšlenkovým „tahem na branku“ se zasloužily rovněž o to, že se v posledních dvou desetiletích stal také vyhledávaným televizním komentátorem pestrého spektra témat a problémů – od osudů vojevůdců minulých věků až po válku v Iráku. Asi až s odstupem času si plně uvědomíme, koho česká historická obec i odborná veřejnost tak předčasně ztratily.

Vít Smetana

Za Zdeňkom Urbanom

(23. 8. 1925 – 7. 8. 2009)

Na začiatku augusta zomrel Zdeněk Urban, docent na Katedre českých, predtým československých dejín Filozofickej fakulty v Prahe. Narodil sa v Bratislave, v Petržalke 23. októbra 1925. Jeho rodičia prišli na Slovensko pomáhať budovať spoločný štát Čechov a Slovákov. Mladý Zdeněk navštevoval známe gymnázium na Grösslingovej ulici až do núteného odchodu rodičov po rozpade Československa v roku 1939. Slovensko ho očarilo na celý život a stal sa jedným z jeho najlepších propagátorov. Praha, kde sa rodičia po odchode zo Slovenska usadili, sa mu stala domicilom na celý život. Po krátkom pôsobení ako učiteľ dejepisu stáva sa asistentom na katedre československých dejín, kde zotrval až do svojho odchodu do dôchodku.

Jeho celoživotnou témou boli česko-slovenské vzťahy. Je autorom kníh „Příručka k dějinám Československa v letech 1918–1948“, „Problémy slovenského národného hnutí na konci 19. století“, bol vedúcim kolektívu „Československé dějiny v datech“, spoluautorom učebnice „Slovenské dějiny 1848–1918“ a publikácie „T.G. Masaryk a Slovensko“.

Jeho práce, ktoré sa zaoberajú slovenskými dejinami na konci 19. a začiatku 20. storočia, nám ukazujú iný, netradičný pohľad na slovenskú problematiku. Škoda, že už nevydal „Luhačovické porady“, ktoré pripravoval pre edíciu Slovo k historii v Melantrichu. V tomto období bol najlepším znalcom.

Zdeněk Urban bol významným pedagógom, vychoval veľa slovenských historikov, napríklad Mariána Hronského, Vojtecha Dangelu, Vladimíra Bakoša, Miroslava Pekníka. V jeho šľapajach kráča český slovakista Martin Kučera.

Zdeněk Urban nemal vlastné deti. Spolu s manželkou, tiež historičkou, dr. Helenkou Urbanovou vytvoril pre mnohých študentov zázemie. „Ujo Urban“, ako bol v českom prostredí nazývaný študentmi i kolegami, bol vtipný, veľkorysý, láskavý a spoľahlivý. Sám o sebe hovoril ako „o staříčkém učiteli“, čo bolo dojemné.

Nebol som jeho priamym žiakom, lebo v období, keď som uvažoval o diplomovej práci, bol dlhšie mimo fakultu, po ťažkej havárii na motocykle. Ale možno, aj keby bol zdravý, by som u neho neuspel, lebo sa hovorilo, že kto nevie licitovaný mariáš, u neho dlho neobstojí. Nepatril som ani k milovníkom šachu, ktorého bol

majstrom. Nikdy som si neoveril, či to bola fáma, alebo skutočnosť. Napriek tomu som mu za veľa vd'ačil. Bol predsedom komisie, keď som v roku 1980 skladal rigorózne skúšky. Nezištne mi radil v bývalom Dome slovenskej kultúry. Niektoré programy, týkajúce sa česko-slovenských vzťahov, aj moderoval. To bol jeho nápad, keď sme spolu ešte pred zmenou režimu v máji 1989, k sedemdesiatemu výročiu tragickej smrti Milana Rastislava Štefánika, usporiadali v Dome slovenskej kultúry celodenný seminár, aby ho financovala Socialistická akadémia. A tak sa aj stalo. Všade sa o štefánikovskom seminári v Prahe hovorilo a Literárny týždenník, ktorý vtedy patril k najodvážnejším časopisom v Československu, priniesol dve pokračovania celého záznamu zo seminára. Aj to je svedectvo toho, že koncom osemdesiatych rokov bolo už všeličo možné, záviselo to len od chuti a vynaliezavosti.

Zdeněk Urban bol trpezlivý, vedel načúvať a mali sme ho radi. Na takého človeka sa nezabúda, aj keď už nie je medzi nami.

Vojtech Čelko

Jan Kuklík

(23. 6. 1940 – 22. 8. 2009)

Ač je jméno prof. Kuklíka spojováno především s Filozofickou fakultou v Praze, kde již od šedesátých let minulého století působil na několika pracovištích, v posledních dvaceti letech vykonával funkci ředitele Ústavu bohemistických studií a několikrát byl také proděkanem fakulty, je velmi významně spojeno s Filozofickou fakultou UJEP. Více než sedm posledních let byl prof. Kuklík členem katedry historie na ústecké univerzitě. V roce 2004 byl jednou z významných osobností, která se podílela na projektu Ústavu humanitních studií. Jako člen vědecké rady ústavu a garant doktorského studia měl velký význam při koncipování a prosazení vzniku nové filozofické fakulty. Svě nenahraditelné zkušenosti a velkou erudici vkládal do vínku nově vzniklé fakulty i v jejích prvních letech – jako člen vědecké rady, oborové rady doktorského studia a především jako člověk s nepřehlédnutelným renomé v odborné historické veřejnosti i akademické obci obecně.

Prof. Jan Kuklík se věnoval českým a československým dějinám, hlavně období třicátých let a druhé světové válce. Byl to zájem soustavný, založený na širokém pramenném výzkumu, který se neustále prohluboval. Započal ve druhé polovině šedesátých let, kdy se do jisté míry pootevřel prostor ke zkoumání témat, která byla do té doby téměř tabuizovaná nebo byla zpracovávána podle zjednodušených ideologických schémat. Nadějně badatelské vyhlídky zmrazila normalizace. Generaci historiků, k níž patřil Jan Kuklík, ukradla čas na svobodné bádání. Dvacet dlouhých let je ničila svou tupostí. V příznivých polistopadových časech publikoval monografii *Sociální demokraté v Druhé republice* (Praha, UK 1992). Z mnoha kolegů, s nimiž se setkával a přátelil, bylo jedno setkání osudové. Setkání

s doktorem Janem Gebhartem. V první polovině devadesátých let sepsali četné odborné studie, otištěné v ČČH nebo Moderních dějinách. V autorské dvojici vydali monografii *Dramatické i všední dny protektorátu* (Praha, Themis 1996). Rozhodující měrou ovlivnili obraz druhé Československé republiky a vydatně přispěli k poznání československého odboje a protektorátního osudu českých zemích. Vyvrcholením jejich dlouholeté spolupráce bylo vydání monografie *Druhá republika 1938-1939 s podtitulem Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (Praha-Litomyšl, Paseka 2004). Předčasným završením jejich spolupráce byl patnáctý díl *Velkých dějin zemí Koruny české*, rozdělený do dvou svazků (Praha-Litomyšl, Paseka 2006 a 2007). Zásadní odborné dílo, z něhož budeme ještě dlouhá léta čerpat a s nímž se budou všichni jeho následovníci poměřovat. Složitě otázky doby promýšlel věcně a s porozuměním pro těžké zkoušky, jimž byli naši předci vystaveni.

Pokud bychom měli napsat jediné slovo, které by vystihovalo prof. Kuklíka, napsali bychom, že byl laskavý. Od ne paměti patří k životu, že starší a zkušenější předávají svá poznání, své vědomosti a dovednosti mladým a méně zkušeným. Někteří to dovedou dobře, jiným se to tolik nedaří. Prof. Kuklík to uměl výborně. Činil tak přirozeně a s noblesou. Bylo to dáno jeho vrozeným nadáním, svědomitostí a odpovědností. Pro studenty si vždy našel čas a těšil se z jejich úspěchů. S pochopením posuzoval jejich různé nedostatky. Trpělivě vysvětloval a nabádal k přemýšlení. Byl vynikající řečník. Mnozí ústečtí studenti na něj budou vzpomínat jako na svého oblíbeného učitele.

Prof. Jan Kuklík byl mužem širokého rozhledu. S vděčností si budeme vždy připomínat naše rozpravy o historii, kultuře a sportu. Jeho postřehy bývaly trefné a nepostrádaly humor. S nadhledem muže posuzoval četné dobové jevy, o pomíjivosti funkcí a závrtných kariér věděl své. Na naší filozofické fakultě zůstává po panu profesorovi prázdné místo. Nelze ho nahradit, lze mu jen poděkovat, s úctou na něj vzpomínat a mít na paměti všechna jeho moudrá slova i nezaměnitelný úsměv.

Pane profesore, děkujeme.

Michaela Hrubá – Jaroslav Rokoský
Filozofická fakulta UJEP, Ústí nad Labem

Za profesorem Janem Kuklíkem

Osobnost profesora Jana Kuklíka patří k nemnoha těm, které určovaly život Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze po dlouhá desetiletí. Včetně více než složitých let před rokem 1989, kdy již se tento významný český historik ujal například vedení Letní školy slovanských studií, které dával maximum své energie.

Profesor Kuklík aktivně vstupoval do života fakulty prakticky na všech představitelných úrovních. Jako proděkan, ředitel jednoho z ústavů, člen fakultní i univerzitní vědecké rady i člen našeho akademického senátu. Vždy přitom dokázal

promluvit v zásadních okamžicích, což jsme na mnoha fórech oceňovali zejména v komplikované debatě o reformě vysokých škol či významu vědy a výzkumu pro tento stát. Jeho zkušenost mu dovolovala věci komentovat s nadhledem, jeho nesmírná erudice dávala jeho slovům váhu a jeho zaujetí pro život naší akademické obce bylo bez přehánění skutečnou inspirací pro všechny naslouchající. Mnohdy formální povzdech, že ten či onen člověk bude svému okolí chybět, není zde prakticky třeba, neboť je zcela zpřítomnělou skutečností.

V této chvíli je pro mě přítom těžké hovořit pouze jako reprezentant instituce, byť je mi jasné, že mnoho z vás přítomných poznalo pana profesora mnohem blíže. Přesto si dovoluji i několik málo osobnějších slov.

Po několik let jsme se intenzivně potkávali v rámci pracovních záležitostí všech výše zmíněných grémií. Jsem přítom nesmírně vděčen, že před velmi krátkou dobou došlo i, bohužel k poslednímu, osobnějšímu rozhovoru. Po zahájení letošní Letní školy slovanských studií jsme našli čas, pan profesor citoval tehdy Jana Wericha, na jednu sklenku „Jeníka Chodce“, nad kterou jsme otevřeně hovořili o bolestech i jedinečnosti naší fakulty, o zákrutách dějin a roli historika i o slučitelnosti intenzivního fakultního života s životem rodinným. Musím přiznat, že jsem byl spíše tím, kdo rád naslouchal.

Žijeme v posledních letech v době, která se do značné míry zaklíná individualismem, přítom však stále více postrádáme uprostřed tohoto vzývání originality za každou cenu skutečné osobnosti.

Jednu takovou osobnost však v srpnu 2009 Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, a nejen ona, ztratila.

Děkuji Vám za vše, pane profesore.

Michal Stehlík

Prosloveno při rozloučení s profesorem Janem Kuklíkem v Praze dne 4. září 2009.

Zpravodaj Historického klubu, roč. 20, 2009, č. 1-2. Časopis Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872). Vedoucí redaktor Jiří Kocian. Vydalo Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) v Praze, 2009, 136 s. - ISSN 0862-8513.

Vychází ve spolupráci a s podporou Historického ústavu AV ČR v Praze